

230

Nad. 18.

J. H. ab Affchen.
Dresden, 1770.
für Mat. v. d. 1770.

IOANNIS FRIDERICI FLATT,
PHILOSOPHIAE PROFESSORIS TVBINGENSIS

COMMENTATIO,

IN QVA
SYMBOLICA ECCLESIAE NOSTRAE

DE

DEITATE CHRISTI
SENTENTIA

PROBATVR ET VINDICATVR.

*Εκ μερας γνωστικομεν. Οταν δε ελθῃ το
τελειον, τότε το εκ μερας καταργηθησεται.*

I Corinth, XIII, 9. 10.

GOTTINGAE,

SVMTIBVS VANDENHOECK ET RVPRECHT

1788.

DEPARTMENT OF THEATRE
THEATRE DEPARTMENT

COMMENTS

SYMBOLIC BOOKS

DEPARTMENT OF THEATRE

KOEN. FRIED.
UNIVERS.
ZU HALLE

DEPARTMENT OF THEATRE

DEPARTMENT OF THEATRE

PRAEFATIO.

Nunquam profecto consilium edendae huius scriptionis capturus equidem fuisset, nisi et publicum iudicium, quod venerando Gottingensium Theologorum ordini de illa (in *Goett. Anzeigen* 1787. 172. St. p. 1722.) ferre placuit. animum mihi addidisset, et fuissent inter amicos, qui in spem me inducerent, fore, ut et commune harum litterarum studium libelli huius lectio fructu aliquo augeat, et peritioribus atque exercitioribus in hoc studiorum genere noua occasio praebetur, grauissimum de Diuinitate Christi dogma in clariore luce collocandi.

Quam methodum in tractando scriptionis huius argumento, quodue consilium secutus sim, cuius lectori facile, ut credo, patebit. Quam recte autem vel in digerendis selgendisque vel in exponendis et vindicandis nostrae de Diuinitate Christi doctrinae argumentis versatus sim, ex isto tantum, at ex isto consilio, non difficulter poterit diiudicari. Id vnum

* 2

lecto-

PRAEFATIO.

lector prius, quam ad ipsam lectionem accedat, significandum puto, nihil a me ei scriptioni, quae nonnullo abhinc tempore ad venerandum Gottingensium theologorum ordinem missa est, exceptis iis, quae vncinis angulatis inclusa sunt, additum; nihil omnino, si ab his additamentis, et singulis quibusdam vocibus discesseris, immutatum esse. Quod, si qui sint, qui mirentur, iis, quod respondeam, nihil habeo, nisi, aequum mihi fuisse visum, ut de integro, qui propositus mihi fuit, scopo iudicium lectori permitterem. Ceterum cum laborem meum et ab ea, quam flagitant forte nonnulli, perfectione multum abesse, et ne mihi ipsi quidem ex omni parte satisfacere, non ascititia quaedam modestia, sed intimus sensus fateri me iubeat; gratissimo omnino animo agnoscam, si qui ad corrigendos, quos forte admisi, errores aliquid conferre, vel in eorum, quibus usus sum, argumentorum locum firmiora (qualia adhuc nulla reperire mihi contigit) substitui posse, planum facere velint. Scripsi in academia Tubingensi, v. s. Calendis Decembr. A. C. MDCCLXXXVII.

CON-

CONSPECTVS.

Praemisso breui prooemio (§. I.), et symbolicae de Deitate Christi doctrinae explicatione (§. II.),

I. Praecipua argumenta scripturaria, ad probandam illam pertinentia, (nam mere philosophicis utendum non esse, §. III. docetur) exponuntur et vindicantur; Et

I. quidem contineri nostram de Deitate Christi sententiam in scripturaria doctrina, ita vincitur, vt

A. Ab *Apostolis*, Iohanne maxime, de cuius Euangelii scopo §. IV. breviter dicitur,

a. Reale discrimen patris et filii (§. V.)

b. Summam Christi Deitatem et *ομοσίων* cum patre asseri (§. VI-XI.);

B. Ipsius *Christi* sermones cum Apostolorum effatis consentire (§. XII.), ostendatur;

C O N S P E C T V S .

2. Christum et Apostolos quae in hanc sententiam dixerint, *serio*, non *οινοπομιως* tantum, asseruisse §. XIII. probatur.

II. Nostra de Deitate Christi sententia cum earum, quae ab illa discedunt, theoriarum praecipuis ita comparatur, vt

A. praecipua argumenta, quae ad conuollendam illam spectare videntur,

a. tum *philosophica* (§. XIV.)

b. tum *exegetica* (§. XV — XVII.)
excutiantur, — deinde

B. Sigillatim

a. de Noetianorum, Modalistarum et Socinianorum (§. XVIII.),

b. de Arianorum et Clarkianorum, nec non de Pauli Maty, theoriis (§. XIX.) dicatur, hasque omnes maioribus, quam nostram, difficultatibus vrgeri, doceatur.

§. I.

Licet tam ardua sit, et tam longe ab humana intelligentia sensuque disiuncta sublimis illa, quae Noui Testamenti libris continetur, de Deitate Christi doctrina, vt non magnopere mirum videri possit, tam varias de illa tamque discrepantes esse doctissimorum probissimorumque hominum opiniones; non tamen eo valere debet difficultatis rei cogitatio, vt vel prorsus abstineamus grauissimi illius dogmatis disquisitione, vel certe omnes, quae a variis variorum temporum hominibus excogitatae atque in medium prolatae sunt de Divinitate Christi sententias eodem plane loco habendas esse, statuamus. Prius enim qui faciunt, ii profecto cogitare non videntur, non tantum supinae negligentiae ingratiue in Deum animi esse, quid scire nos Deus voluerit, inquirere nolle, sed Deum etiam in reuelandis arduis eiusmodi doctrinis, praeter alia, hoc etiam

A

pro-

propositum sibi habuisse, vt, dum in scrutandis illis ingenii sui vires exercerent homines, quam arctis limitibus ipsorum intelligentia cognitioque circumscripta sit, quantoque interuallo cum omnino eae res, quae sensibus nostris imperuiae sunt, ab iis, quae vel interno vel externis sensibus percipiuntur, tum maxime Diuina natura, et quicquid ad Deum pertinet, ab iis omnibus, quae vel experiri vel clare intelligere nobis datur, distet, viuidissime sentirent.

Qui autem tum dissensu doctissimorum virorum, tum difficultatibus, quibus singulas, quae inuentae a Theologis sunt, de Diuinitate Christi sententias laborare intelligunt, ita commouentur, et in contrarias partes distrahuntur, vt, ponderatis omnibus, definitam aliquam, sacrae scripturae de filio Dei doctrinam interpretandi, rationem amplecti, et ceteris omnibus praeferre non audeant; ii vel practicum sententiae alicuius momentum a veritate eiusdem non satis distinguere, vel in ponderandis comparandisque inter se difficultatibus minus recte versari, vel nimium in probando rigorem postulare mihi videntur. Nimirum vt ex pluribus, quae propositae nobis sunt, Diuinitatis Christi descriptionibus

nibus vnam aliquam eligamus, ceterisque omnibus anteponamus, non sane illud requiritur, vt omni eam difficultate carere, sed hoc tantum, vt minoribus eam, quam reliquas, premi, faciliusque, non cum vno tantum alteroue oraculo, sed cum vniuerso S. Scripturae systemate conciliari posse, intelligamus. Hanc autem praerogatiuam illi, quae libris nostris symbolicis continetur, de Deitate Christi sententiae concedendam esse, ostendere tentaturus, eum ordinem seruabo, vt primum, quae ad probandam nostram doctrinam maximam vim habere mihi videntur, argumenta afferam et, quoad res ipsa viresque meae patiuntur, vindicem; deinde earum, quae a nostra diffentiunt, sententiarum praecipuas cum nostra ita comparem, vt hanc minoribus, quam illas, difficultatibus vrgeri, planum facere studeam.

 SECTIO PRIMA,

in qua praecipua argumenta scripturaria, quae ad probandam symbolicam nostram de Deitate Christi doctrinam valent, exponuntur et vindicantur:

§. II.

Cum ante omnia verus dogmatis illius, quod defendendum fuscipio, sensus accurate definiendus sit, non tantum quibus formulis exprimi illud soleat, sed inprimis etiam, quaenam vis subiecta iisdem sit, breuiter dispiciendum est. Notandae autem sunt duae potissimum formulae, a patribus acceptae, quae ad declarandum orthodoxae ecclesiae de Christi Deitate sententiam atque ad discernendam illam ab haereticorum, quos vocant, erroribus adhiberi solent: Vna, filium Dei *ομοσσιον* esse patri; altera, filium et patrem duas esse distinctas *personas*. (*υποσασσεις*.) Sed cum vtraque formula per se aliquid ambiguitatis et obscuritatis habeat; quaenam vocum illarum potestas sit, et quonam sensu ex mente nostrae ecclesiae accipiendae sint, studiosius inquirendum est. Et ad vocem quidem *ομοσ-*

σιος quod attinet; primum illud quaeritur, vtrum in ea formula, in qua de filio Dei a nostris vsurpatur, *numericam της υσιως identitatem*, an hoc tantum significet, patrem et filium aequales *κατ υσιων* esse, vel haecenus communem naturam habere, vt ad eandem speciem pertineant? Nam posteriorem quoque significationem tum ex veterum Graecorum tum ex patrum etiam loquendi vsu ¹ voci illi tribui posse, dubitari vix potest. Sic (vt pauca tantum loca afferam) Dionysius Alexandrinus in scripto *Αθανασίου περι Διονυσιου του επισκοπου Αλεξανδρειας* cf. Roessleri *Bibl. der KirchenV. T. II. p. 380*. Christum, vt hominem scilicet, *ομουσιον* nobis esse dicit. Ita enim *¶*le “Ει μεν εν ομουσιος εσιν ο υιος, και την αυτην ημιν εχει γενεσιν: εσω και κατα τωτο και ο υιος αλλοτριος κατ υσιων τε πατρος” &c.

Simili plane ratione in formula a Chalcedonensis concilii patribus praescripta Christus secundum humanam naturam *ομουσιος ημιν* appellatur. Quid? quod ne patres quidem Nicaenos, quorum auctoritate formula illa, Christum *ομουσιον πατρι* esse, in
catholi-

1. cf. S. R. DOEDERLEIN *Institut. Theol. Christ. P. I.*
p. 376. not. c).

catholicam ecclesiam introducta est, voce *ομορσιως* numericam *ρσιως* identitatem significare voluisse² satis idoneo argumento euinci posse videtur. Sed utcunque sit; illud certe dubio caret, sequiori aetate a Catholicis filium patri hoc sensu *ομορσιον* dictum esse, ut eadem numero ipsi cum patre *ρσιω* tribueretur. Quam quidem sententiam a nostra etiam ecclesia retentam fuisse, tum disertis confessionum nostrarum verba (August. Conf. Art. I. Art. Smalcald. P. I. &c.) testantur, tum illius sectae, quae in form. Concord. XII. p. 829. seq. ed. Rechenb. damnatur, professio argumento est. Nec difficilius est, quae notio voci *ρσιω*, ubi de patre et filio usurpatur, ex mente nostrae ecclesiae subiicienda sit, definire. Quamuis enim, hanc quoque vocem *πολυσημον* esse, et ab ipsis patribus ecclesiasticis non vno sensu³ acceptam fuisse, negari haud possit; illud tamen perspicuum est, in publica ecclesiae nostrae doctrina per *ρσιων* s. essentiam Diuinam, vel *uniuerse* substantiam s. naturam Diuinam, vel *strictiore sensu* complexum eorum

at-

2. cf. FVCHS Bibliothek der Kirchenversammlungen, T. I. p. 385.

3. cf. S. R. DOEDERLEIN p. 373. obi. 3. et FVCHSII Bibl. der Kirchenverf. P. 1. p. 386. not. 33.

attributorum, quae in naturali theologia vel ex summae perfectionis notione vel ex operum Divinorum consideratione duci Deoque tribui solent, (aeternitatis scilicet, independentiae, infinitae potentiae, bonitatis etc.) intelligi. Etenim ipsa Augustana confessio Art. I. his verbis definit *εσιας* s. essentiae Diuinae rationem:

„vna est essentia Diuina, quae appellatur et est Deus, aeternus, incorporeus, impartibilis, immensa potentia, sapientia, bonitate, creator et conseruator omnium rerum visibilium et inuisibilium“.

Apparet igitur priorem illam formulam: *Filius Dei* *ουμοσιος* s. consubstantialis patri est, ex publica ecclesiae nostrae doctrina hanc vim habere, vt significet, *patrem et filium ad eandem numero substantiam infinitam pertinere; vel eadem numero attributa, quibus pater, qua infinite perfectus spiritus, omniumque rerum creator et conseruator ab omnibus finitis rebus secernitur, non aequalia tantum aut similia, sine diuisione vel multiplicatione, eidem cum filio communia esse.*

Sed, non obstante numerica essentiae Diuinae, patri filioque communis, vnitae, internum quoddam et reale discrimen inter patrem et

filium intercedere ecclesia nostra statuit, ad quod significandum hac formula uti solet: *Pater et filius duae sunt distinctae personae.* Quid autem valeat hic vox *persona* (προσωπον, υποσκις), non minus vaga illa per se atque ambigua, quam vocabulum ομοσιος; ad consilium orthodoxorum, vocem istam in doctrina de Trinitate usurpantium, attendenti facile patebit. Constat nimirum, tum antiquioribus Catholicis, tum nostris confessoribus, aliisque, qui cum his in doctrina de Trinitate consentiebant, in adhibendo vocabulo personae hoc maxime propositum fuisse, ut esset rata quaedam formula, quae ad discernendam ipsorum sententiam a *Sabellianorum* aliorumque similibus haereticorum opinionibus, atque ad arcendos horum errores ab orthodoxa ecclesia apta esset. Igitur non eo sensu, quo duo homines diuersae personae dicuntur (ita enim tolleretur vnitas Dei numerica), sed haec tenus patrem et filium duas personas esse asseritur, ut *nominaliter* tantum illos aut *logice* differre, h. e. ut patris et filii nomina eandem plane vim habere, vel diuersas tantum eiusdem subiecti partes affectionesue, vel relationes externas, vel cogitandi aut vniuerse operandi modos, vel de-

denique tale discrimen, quale inter substantiam eiusque attributa vel operationes intercedit, significare ⁴ negetur. Atque in hac quidem explicatione, licet negantibus notis tota absoluitur, subsisti et posse et debere ⁵, existimo. Cum enim res ipsa, de qua explicanda agitur, eiusmodi sit, ut cum earum nulla, quas vel experiiri vel intelligere nobis datur, comparari possit; facile patet, negante tantum, non agente, sensu vel cogitari vel definiri illam a nobis posse. Atque etiam historia docet, in quantas difficultates incurrant, quamque parum feliciter in hac causa versentur, qui id sibi sumunt, ut definitione aliqua, mathematicis simili, personale, quod vocatur, patris et filii discrimen declarant. Quotquot enim ex iis, qui definitiones eiusmodi exhibent, legere mihi contigit ⁶, ii omnes,

4. *Augustana confessio, quid per personam intelligendum sit, Art. 1. his verbis declarat: Nomine personae utuntur ea significatione, qua usi sunt in hac causa scriptores ecclesiastici, ut significet non partem aut qualitatem in alio, sed quod proprie subsistit.*

5. cf. in primis ven. STORR *über den Zweck der evangelischen Geschichte und der Briefe Johannis* Tüb. 1786. p. 474; seqq.

6. ipsum *Leibnitium*, finiendarum notionum studiosissimum, quam difficile sit, vocis personae definitionem, ad logicorum

regu-

omnes, si quid video, vel ad explicandam obscuram vocem aequè obscuris, immo obscurioribus,

regulas exactam, tradere, et suo exemplo confirmasse, et ipsum etiam sensisse, ex iis, quae sequuntur, locis clarissime intelligitur. In priore nimirum ad Loefflerum (cui in animo erat, Anglici cujusdam antitrinitarii librum methodo mathematica refutare) epistola (Leibnit. oper. omnium ed. Durens T. I. p. 18.) licet consilium, mathematicam methodum sequendi, non magnopere approbet, tamen, ne deesse cognato videatur, praeter alias hanc cum illo definitionem communicat: *plures personae in eadem numero substantia absoluta significant plures substantias singulares intelligentes essentialiter relatiuas.* In posteriore autem ad eundem epistola (l. cit. p. 22. seq.) suadet cognato, ut mutet definitionem personae, et pro verbis: *sunt substantiae singulares intelligentes essentialiter relatiuae,* ponat: *Intelliguntur per modos subsistendi relatiuus incommunicabiles.*

Vix monitu opus est, utramque definitionem, scholasticis plane similem, quam plurimum obscuritatis habere. Sed ne ipsi quidem Leibnitio huiusmodi explicationes profusè satisfecisse, non obscure prodere videntur, quae in alio scripto, quod in idem fere tempus incidit (Remarques sur le livre d'un Antitrinitaire Anglois, qui contient de considerations sur plusieurs explications de la Trinité) de eadem causa differit. Primum enim (loc. cit. p. 25.) hoc tanquam principium ponit: *En matiere de mystere le meilleur seroit de s'en tenir précisément aux termes revelés autant qu'il peut.* Deinceps quid per vocem personae in doctrina de trinitate intelligendum sit, (ne scilicet cum verbo rem tollere videatur) declarat quidem, sed ita, ut negantibus magis, quam aientibus notis vtatur. *"Il faut dire,"* inquit, (l. cit. p.

ribus etiam, vtuntur, vel ita notionem personae finiunt, vt ad Tritheismum, vel illum ipsum etiam, cui vox personae opponitur, errorem deflectant.

Quod autem et patres antiqui et Scholastici et ex nostrae ecclesiae Theologis multi de *generatione* filii et de *αγεννησία* patris addunt, id quidem, saluo eo, quod caput nostrae de Deitate Christi doctrinae est, vel rescindi, vel certe in medio relinqui posse, consentientibus haud paucis iisque grauissimis Theologis, statuo. Etenim neque *ομοουσιων* neque discrimen reale patris et filii, sublata illa formula, tolli, manifestum est. Si qui tamen sunt, qui vel scripturariis argumentis, vel Nicaenorum patrum auctoritate adducti, retinendam generationis vocem, existiment, vtantur illi hac formula (suo enim iure vtuntur), sed ita vtantur, vt vel incognitam

tantum

p. 26.), qu'il y a des relations dans la substance Divine, qui distinguent les personnes, puisque ces personnes ne sauroient être des substances absolues. Mais il faut dire aussi, que ces relations doivent être substantielles. De plus il faut dire, que les personnes Divines ne sont pas le même concret sous différentes dénominations, ou relations, comme seroit un même homme, qui est poëte et orateur. Il faut dire aussi, que les trois personnes ne sont pas des substances aussi absolues, que le tout".

tantum filii ad patrem relationem voce ista exprimant, adeoque, quid sit generatio, prorsus nescire profiteantur; vel, dum filium *ἐκ τῆς ἑστίας τοῦ πατρὸς* generatum dicunt, hoc tantum significant, ipsum neque *ἐξ ἑκ οὐτῶν* factum, neque *ἐξ ἑτέρας ἑστίας* generatum esse; vel denique si aiente sensu generationis notionem finire tentent, eam exhibeant definitionem, quae nec secum ipsa, nec cum aliis de patris et filii naturae placitis pugnet.

§. III.

Duo igitur potissimum (ut paucis rem complectamur), symbolicam nostram de Deitate Christi doctrinam defendendam suscipienti probanda sunt:

- 1) *Christum non similem tantum patri vel aequalem natura et maiestate esse, sed ad eandem numero cum patre substantiam Divinam pertinere, vel earundem numero proprietatum, quibus pater, qua spiritus perfectissimus omniumque rerum creator et conservator, a finitis creatisque rebus omnibus discernitur, participem esse; sed*

2)

2) eundem tamen, qua Diuinum subiectum, vere et realiter h. e. non nomine tantum vel logice (vid p. 8.) a patre differre.

Iam, quibus potissimum argumentis vti possint, qui hanc de Diuinitate Christi sententiam defendunt, ira ostendere conabor, vt ex infinita pene eorum, quae a variis variorum temporum theologis confirmandi nostri dogmatis causa allata sunt, copia, saluo meliori iudicio, ea quae mihi minime dubia videntur, seligam, et quoad eius fieri poterit, vindicem. Et illud quidem facile mihi a grauissimis theologis concedi arbitror, exegeticis⁷, non mere philosophicis, argumentis, tanquam fundamento superstruendam esse sublimem illam doctrinam. Etenim et res ipsa, de qua agitur, ab analogia ita remota, atque a sensu intelligentiaque nostra tam longe disiuncta est, vt in hac praesertim, in

7. Ipse LEIBNITIVS in epist. supra cit. (oper. omn. ed. Dutens T. I. p. 17.) eam, de qua agimus, rem *minus rationibus, quam vindicatione textuum, transigi*, fatetur.

Similiter LAMBERTVS in epistola illa ad Vrlspergerum (vid. *Lamberts Briefwechsel* II. B. p. 108. seqq.), in qua vniuersae de recta ratione, probationem dogmatis de Trinitate instituenti, praecipit, omnia ad S. Scripturae auctoritatem reuocat.

in qua iam versamur, conditione de philosophica Deitatis filii probatione plane desperandum esse videatur; et omnium eorum, qui vel medio aeuo vel recentiore aetate dogma de Deitate λογος vel vniuerse de Trinitate ex solis rationis principiis ducere conati sunt, tentamina eiusmodi sunt, vt imbecillitatem potius humanae rationis, quam quod probandum viri isti susceperunt, demonstrent. Quod duobus tantum, sed illustribus exemplis acutissimorum virorum Toellneriet Lessingii, confirmare, non alienum videtur. Ille nimirum ⁸ (vt ipse verbis utar) „*Es ist gewiss, inquit, dass wir uns in Gott drey ewige wahrhaftig von einander unterschiedene Handlungen, neben einander gedenken müssen, die Handlungen des Wirkens, der Vorstellung und des Begehrens alles moeglichen Guten in und auffer ihm.*

„*Drey wahrhaftig verschiedene Handlungen, zugleich von Ewigkeit her neben einander, erfordern auch von Ewigkeit her drey von einander wahrhaftig verschiedene handelnde Gründe. Vnd so erkennen wir mit der durch die Schrift*
er-

8. cf. TOELLNERS kurze vermischte Aufsätze. II, B, I. Saml. 1769. p. 81. sq.

„erwekten Vernunft, daß die Kraft, der Verstand, und der Wille in Gott nicht drey bloße Vermoegen, sondern drey von einander verschiedene Kraefte, das ist, drey Substanzen“ „sind.“ At ne dicam, precario sumi, neque villo modo probabile effici posse, tres illos actus Diuinos, quos cogitando nos discernere solemus a totidem diuersis principiis, quae substantiarum loco habenda sint, repetendos esse; quis non videt, sumta illa argumentatione, vel aliud, quam nos defendimus, discrimen patris et filii statuendum, vel aequalitatem et *ὁμοσιαν* Diuinarum personarum aliter, quam ab orthodoxis fieri solet, definiendam esse? Aliam, ingeniosorem sane, at non probabiliorem rationem *Lessing* secutus est, ex eo filii Dei existentiam colligi posse ratus, quod non possit non Deus se ipsum, h. e. totum perfectionum suarum complexum perfectissimo modo, adeoque ita sibi reprae-

9. Similes argumentationes apud antiquiores quosdam catholicos maximeque Scholasticos vniuersè in demonstrandis ex Philosophia positivae Theologiae placitis moleste sedulos, reperiuntur. Videtur nempe discrimen illud vel virium vel operationum, quod in animo humano obseruare licet, primum ad *illustrandam* tantum, deinde etiam ad *probendam* doctrinam de Trinitate adhibitum esse.

praesentare ^{1o} vt, quicquid in repraesentante in-
fit, idem etiam imago contineat. Ita enim ille
(in

10) Eadem fere hypothesi Melanchthon, non ad probandam sed
ad illustrandam tantum doctrinam de filio Dei utitur. Ita
enim ille (in *Locis theol.*, Lips. 1552. p. 13.): *Mens humana
cogitando mox pingit imaginem rei cogitatae: sed nos
non transfundimus nostram essentiam in illas imagines
suntque cogitationes illae subitae et euanescentes actiones.
At pater aeternus sese intuens, gignit cogitationem sui,
quae est imago ipsius, non euanescent, sed subsistens, com-
municata ipsi essentia.*” Hac quippe ratione optime expli-
cari posse putat, cur secunda persona et λογος et imago at-
que *απαυγασμα* patris dicatur. Aliam haud profus ab-
similem, at multo tamen improbabiliorem, rationem, vel
probandi vel illustrandi doctrinam de Logo, praeter alios Joh.
Damasceus sequitur, qui libr. *de orthodoxa fide* C. VI. (ex
interpretatione *Iac. Fabri Stapulensis*), praemisso hoc prin-
cipio: *Necessitas naturae est, monadem diuitatis esse prin-
cipium;* ita pergit: *“Ipse ergo vnus et solus Deus non sine
„verbo est. Verbum enim habens, non insubsistens habe-
„bit, sed neque esse incipiens, neque esse desinens: Non
„enim fuit vnuquam, vt fuerit Deus absque verbo. Sem-
„per autem habet sui ipsius verbum ex se genitum, non, in-
„star nostri, subsistentiam non seruans, et in aera fluens,
„sed intime subsistens, viuens, absolutum, non extra ip-
„sum vt separabile euagans, sed in ipso semper immanens.
„Vt enim erit, si extra ipsum gignitur? Atqui quoni-
„am naturae nostrae temporalis est conditio, et facile
„dissolubilis; hanc ob causam et verbum nostrum subsi-
„stentiam non retinet. At vero Deus semper existens et
„perfectus cum sit: perfectum et intime subsistens habet
suum*

(in libro inscripto: *Die Erziehung des Menschengeschlechts* Berlin 1785. p. 68. sq.) „*Muß*
 „*Gott nicht die vollständigste Vorstellung von*
 „*sich selbst haben? d. i. eine Vorstellung, in*
 „*der sich alles befindet, was in ihm selbst ist.*
 „*Würde sich aber alles in ihr finden was in ihm selbst*
 „*ist, wenn auch von seiner nothwendigen Wirk-*
 „*lichkeit, so wie von seinen übrigen Eigenschaf-*
 „*ten, sich blos eine Vorstellung, sich blos eine*
 „*Möglichkeit fände? Diese Möglichkeit erschöpft*
 „*das Wesen seiner übrigen Eigenschaften; aber*
 „*auch seiner nothwendigen Wirklichkeit? folg-*
 „*lich kann entweder Gott gar keine vollstän-*
 „*dige Vorstellung von sich selbst haben: oder*
 „*diese*

„*sum ipius verbum, et semper existens et viuens, et*
 „*omnia habens, quaecunque genitor habet. Quemadmodum*
 „*enim ex mente verbum nostrum prodiens neque per totum*
 „*menti idem est, neque prorsus omnino diuersum (nam ex*
 „*ipsa existens, aliud est praeter ipsam mentem, so in aper-*
 „*tum agens; neque adhuc usque quaque aliud a mente est;*
 „*sed cum secundum naturam vnum sint, aliud est subiecto).*
 „*sic et Dei verbum, qua subsistit secundum se ipsum, discer-*
 „*nitur ab eo, a quo; subsistentiam habet qua vero eadem in se*
 „*ipso ostendit, quae circa Deum conspiciuntur illi secun-*
 „*dum substantiam idem est. Sicut enim, quod in omnibus*
 „*perfectum est, in patre consideratur, aequè et in eo, quod*
 „*ex ipso aggenitum est, verbo contemplari necesse est.”*

B

„diese vollständige Vorstellung ist eben so nothwendig wirklich, als er es selbst ist &c.“ Eandem hypothese in LESSINGII *Theologischem Nachlas* (Berlin 1784.) ¹¹ p. 222. ita expositam reperimus, vt cum pantheismo ¹² eandem in Lessingiano systemate arctissime coniunctam fuisse appareat. At male profecto theologico nostro systemati consuleret, qui, defendendae Deitatis *λογος* causa, ad pantheistica principia confugeret. Sed ne duci quidem ex his principiis recte posse eam, quam nos tuemur, de Trinitate sententiam; mea quidem opinione haud difficile est ad
 iudi-

11. praemisso generali hoc principio (p. 121.) *Vorstellen, wollen, und schaffen, ist bey Gott eines*, ita pergit auctor: „Gott kann sich nur auf zweyerley Art denken; entweder er „denkt alle seine Vollkommenheiten auf einmal, und sich als „den Inbegrif derselben, oder er denkt seine Vollkommenheiten zertheilt. — Gott dachte sich von Ewigkeit her in „aller seiner Vollkommenheit; das ist, Gott schuf sich von „Ewigkeit her ein Wesen, welchem keine Vollkommenheit „mangelte, die er selbst besaß. — Dieses Wesen ist Gott „selbst, und von Gott nicht zu unterscheiden, weil man es „denkt, so bald man Gott denkt, und es ohne Gott nicht „denken kann; das ist, weil man Gott ohne Gott nicht denken kann, oder weil das kein Gott seyn würde, dem man „die Vorstellung seiner selbst nehmen wollte. Man kann dieses Wesen ein Bild Gottes nennen, aber ein identisches Bild.“

12. cf. etiam IACOBI *über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelsohn*, 1785, p. 41. 42.

judicandum. Vt enim taceam Lessingianam de filio Dei hypothesin, quomocunque eam interpreteris, cum ea, quam nos defendimus, non prorsus consentire; cui non apparet, sumta illa, progressum quendam in infinitum admittendum esse, nec cur in binione proprie vel ternione Diuinorum subiectorum subsistere debeamus vllam probabilem rationem afferri posse? Quod si enim imagini illi reali, quam Deus formare dicitur, omnia plane, quae Deo ipsi, insunt; vtique etiam conscientiam sui perfectissimam eidem tribuendam esse, facile intelligitur. At hoc posito, cur *δύας* potius vel *τριάς*, quam infinita Diuinorum subiectorum multitudo, statuenda sit, equidem non video.

Longum esset et a proposito nostro alienum, similia aliorum tentamina recensere ac diiudicare. At difficile certe non esset, planissime ostendere, omnes in vniuersum, quas philosophantes theologi vel *θεολογῶντες* philosophi in medium attulere, philosophicas Deitatis *λογῆς* vel Trinitatis probationes ita comparatas esse, vt confirment, quod supra diximus, inanem omnino spem esse, ea, quam viri isti ingressi sunt, via ad metam propositam perueniendi. Missis igitur

huius generis argumentis, quomodo ex S. Scriptura probati possit dogma nostrum, dispiciemus; et primum quidem ea *Apostolorum*, Iohannis et Pauli, dicta, quibus maxime niti videtur nostra de Deitate Christi sententia, excutiemus, deinde, quid ad confirmandam illam praesidii ab *ipsius Christi* effatis peti possit, videbimus.

§. IV.

Inter Christologos principem facile locum obtinere *Iohannem* Apostolum, vel ex hoc coniiicere licet, quod ipsum non tantum intima familiaritate Iesu Christo, dum in his terris viueret, coniunctum fuisse, sed etiam in edendis suis scriptis, inprimisque in conscribendo Euangelio, hunc maxime scopum sibi propositum habuisse constat, vt nimis vili de Christo opinioni in ecclesia serpenti obuiam iret, Divinamque magistri sui dignitatem in clarissima luce collocaret. Etenim ipse sub finem Euangelii (C. XX, v. 31.) eo se consilio historiam Iesu enarrasse testatur, *ἵνα πιστεύσωσι* lectores, *ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ*. Irenaeus autem, cuius in hac causa testimonium quomodo probabili aliqua

qua¹³ ratione eueri possit, non video, *contra haereses*, L. III. C. XI. §. I. ¹⁴ clarissime asserit, Iohannis Euangelium ad euellendum ex Christianorum animis Cerinthi errorem spectasse; qui quidem, eodem¹⁵ auctore, et mundum a
sum

13. cf. Ven, STORRII commentatio in locum Irenaei III. II. in *Repertor. für biblische und morgenländische Litteratur*: P. XIV. p. 127. seqq. Eiusdemque liber *Ueber den Zweck der evangelischen Geschichte und der Briefe Iohannis* 1786. p. 55. seqq. 176. seqq.

14. "Verba, quae huc pertinent, haec sunt: *Hanc fidem annuntians Ioannes, Domini discipulus, VOLENS PER EVANGELII ANNUNTIATIONEM AVFERRE EVM, QUI A CERINTHO INSEMINATVS ERAT HOMINIBVS, ERROREM -- sic inchoauit in ea, quae est secundum Euangelium doctrina: In principio erat Verbum, etc.*

15. L. I. C. XXVI. I. haec de Cerintho tradit Irenaeus: "Cerinthus quidam in Asia non a primo Deo factum esse mundum docuit, sed a virtute quadam valde separata, et distante ab ea principalitate, quae est super vniuersa, et ignorante eum, qui est super omnia Deum. Iesum autem tubiecit, non ex virgine natum (impossibile enim hoc ei visum est) fuisse autem eum Ioseph et Mariae filium, similiter vt reliqui omnes homines, et plus potuisse iusticia, et prudentia, et sapientia ab hominibus. Et post baptismum descendisse in eum, ab ea principalitate, quae est super omnia, Christum figura columbae, et tunc annuntiasse incognitum patrem, et virtutes perfecisse; in fine autem reuolasse iterum Christum de Iesu, et Iesum passum esse et resurrexisse, Christum autem impassibilem

summo Deo vel Christo creatum esse negavit, et sublimem illum spiritum s. *αιωνα* Christum, ceteris quidem omnibus coelestibus spiritibus superiorem, at a summo tamen Deo diuersum, ad tempus tantum, inde a baptismo ad vltimam vsque passionem, cum homine Iesu, naturali lege nato, haecenus se coniunxisse statuit, vt eundem in docendo et miraculis patrandis adiuuerit. An cum Iohannitis ¹⁶ etiam res fuerit Apostolo Iohanni, paulo difficilior quaestio est, de-

bilem perseverasse, existentem spiritalem". Adde L. III. C. XVI. I. ex quo loco hoc habemus, *Christum* illum, qui in Iesum descenderit, ex Corinthianorum sententia (nam de Corinthianis sub initium capitis sermonem esse, dubitari vix potest), *ne ab his quidem, quae in coelo sunt, potestatis et virtutibus apprehensum (comprehensum), patrem autem eiusdem Deum esse.*

16. WOLZOGENIVS *primariam* causam, cur Iohannes euangelium suum a descriptione summae praestantiae ac dignitatis Domini Iesu auspicaretur, hanc fuisse putat, "*quod tunc temporis a multis alius praeter Iesum Nazarenum pro Messia habitus fuerit, nempe Iohannes Baptista*". Hoc autem ex locis Luc. III, 15 Ioh 1, 6-8. 15. 19. 29 sqq. III, 28. rectissime colligi posse, existimat (vid. I. L. WOLZOGENII *Opera omnia* Irenop. 1656 p. 701.) Nouis rationibus nostro demum aevo et illustrata et confirmata est sententia de scripto aduersus Iohannitas Iohannis euangelio. cf. OVERBECKS *neue Versuche über das Evangelium des Iohannes*; et ven. STORRII lib. cit. über den Zweck der evangel. Geschichte Iohannis, I. Abschn. I. Hauptst.

de qua equidem nihil certi statuere ausim. Quamvis enim persuasissimum habeam, ad coarguendum illum, qui Iohannis vel Sabaeis tribuitur, errorem non minus aptum ¹⁷ fuisse Iohannis Euangelium, quam ad conuellendas Cerinthi opiniones, non possum tamen, quin dubitem, an satis firmis *historicis* argumentis probari possit, eã aetate, qua scribebat Iohannes, in iis ecclesiis, quibus dicata erant ipsius scripta, fuisse, qui Iohannem baptistam Messiae loco habendum, et hoc nomine Iesu Nazareno anteponendum esse, putarent. Quicquid autem de singulari, quae Iohanni fuit, occasione, doctrinã de Diuina Christi dignitate accuratius definiendi et vindicandi, statuas, illud certe iustam dubitationem non habet, clarius et ad probandum nostrum dogma aptius de Deitate Christi eiusque ad patrem relatione testimonium reperiri non posse, quam quod Iohannes Euangelii sui initio perhibet, quodque his verbis continetur: *Εν αρχη ην ο λογος, και ο λογος ην προς τον Θεον, και Θεος ην ο λογος. Ουτος ην εν αρχη προς τον Θεον,*

17. Solidissime hoc probauit accuratissimeque defendit Ven. STORR. l. cit.

Θεου. Παντα δι αυτη εγενετο, και χωρις αυτη εγενετο κδε εν, ο γεγονεν. Quid igitur valeant haec verba, quamque vim habeant ad probandam nostrae de Christo Deo doctrinae cum Iohannis Apostoli sententia conformitatem, accuratius iam dispiciendum est.

§. V.

Facillimum sane esset, veram Iohanneae vocis λογος notionem definire, si, vnde sumserit eam Apostolus, quidue occasionem ipsi praebuerit, vocabulum illud vsurpandi, certo quodam historico indicio constaret. At cum hoc interpretandi subsidio destituamur (nam vel a Chaldaeo ¹⁸, vel a Philone, vel a Cerinthianis repetendam esse vocis λογος originem, euictum certe nondum esse existimo); nihil aliud relinquitur, quam vt tum ea, quae ab ipso Iohanne de λογω enuntiantur, inter se comparemus, tum Hebraeo-graecum vel Alexandrinum loquendi vsu consulamus. Et e contextu quidem Iohanneo illud primum recte colligi posse mihi videtur, λογον ex Apostoli sententia et *Concretum aliquod intelligens,*

18. [S. R. DOEDERLEIN Institut. Theol. Christ. P. 1. §. 105. Obf. 2].

ligens idemque Diuinum, sed a Deo patre realiter diuersum, et eundem esse, qui Christus alias appellatur. Etenim v. 1-3. maximeque v. 14. 18. non patiuntur, vel de abstracto quodam, ex gr. attributo vel actione aliqua Dei cogitare, vel mera externa relatione, aut nomine tantum, λογον a Deo patre distinguere, vel denique a Christo eundem seiungere. Quod vt luculentius pateat, per singula eundo, nullam earum, quas modo memorauimus, sententiarum probabilem esse, ostendemus.

Primum igitur ipsa illa, a quibus euangelium suum auspicatur Apostolus, verba eiusmodi sunt, vt satis commodum sensum non fundant, vel certe satis dignam auctore suo, scribentisque consilio consentaneam sententiam non contineant, si per λογον abstractum quoddam intelligatur. Fac enim, vocem illam idem, quod apud Philonem saepe, *intellectum Diuinum* (תבונה Prov. VIII.), vel vniuerse *vim Diuinam* significare; quomodo, quaeso, Iohannem ab inepta loquacitatis et molestae in cumulandis tautologiis sedulitatis crimine liberare, quam quaeso, rationem probabilem asserre poteris, cur, quod a nemine eorum, ad quos ille vel scribit vel re-

B §

spicit,

spicit, in dubium vocatum, nedum negatum esse constat, tam grauiter asseueret ¹⁹, tam studiose repetat Apostolus? Quid vero, si voce ο λογος et vim Diuinam et eiusdem manifestationem (λογος enim et rationem et orationem notat) comprehendit; si vim Diuinam ²⁰ quatenus se exerit, τον λογον dici a Iohanne statuatur? Ita sane apta ad consilium Apostoli, Cerinthiano quippe de mundi origine (cf. not. 15.) errori opposita, essent verba illa: Εν αρχη (Ipso illo, de quo Moses Gen. I, 1. loquitur, principio) ην ο λογος
 exe-

19. Non nisi, quae v. 3. dicuntur, apta essent ad consilium Apostoli. At superflui profecto essent duo priores versiculi: superfluum certe tertium v. 1. enuntiatum, et vix ferenda, quae v. 2. * occurrit, repetitio.

* Obiter tantum moneo, versum hunc in duobus codicibus (47 et 64 apud Wetstenium), sed nullius auctoritatis, omitti.

20. Si qui sint, qui in primo v. 1. enuntiato per λογον non Diuinam proprie, sed vniuersae vim quandam cogitantem eamque se manifestantem intelligendam esse, adeoque verba: Εν αρχη — — προς τον Θεον ita interpretanda esse putent: Illo principio, quod Moses describit, vis quaedam cogitans se exerebat, ipsius nempe Dei vis; ii, et cur Articulus ponatur, qui de definito quodam λογω cogitare iubet, et eur ad verba: ο λογος ην προς τον Θεον, haec etiam adiungantur: και Θεος ην ο λογος, doceant velim,

(exerebat se vis Diuina). Sed quo consilio, quo sensu, sumta illa hypothesi, addat Iohannes: ο λογος ην προς τον Θεον, και Θεος ην ο λογος; equidem non video. Quis enim ferat ita loquentem: Ratio petri, quatenus foras se prodit, aliisque conspicua redditur, ad petrum pertinet, vel cum petro coniuncta intime est, immo ipse petrus est! Nec magis consentaneum est, λογον per *actionem* vel *manifestationem*²¹ virtutis Diuinae explicare. Hoc enim sumto, et superflua esse verba: Ο λογος ην προς τον Θεον, et, quod maximum est, tertium enuntiatum: Θεος ην ο λογος, sano sensu²² prorsus destitui, clarum et perspicuum est. Omnium autem minime ferenda est eorum sententia, qui λογον pro²³ *Euangelio* poni existimant. Ne enim dicam, ipsum scribentis consilium cum hac interpretatione plane
non

21. Hunc in sensum cel. HESSIVS vocem λογος accipit, cf. eiusdem *Plan des Reichs Gottes* P. II, p. 77. sq. ed. I.

22. Hanc ipsam ob causam cel. HESSIVS I. cit. in interpretando tertio v. I. enuntiato abstractum in concretum mutat, atque ita vertit: *Gott selbst war es, was sich offenbarte.*

23. Hanc opinionem tuetur BENJAMIN DAWSON in commentatione sua de λογω, cuius germanicam versionem exhibet *Brittisches theologisches Magazin* IV, B. 2 St.

non consentire; durum profecto est, verba: *Ἐν ἀρχῇ — πρὸς τὸν Θεόν*, in hunc sensum torquere: Ab aeterno Euangelium Deo notum, vel eius promulgatio a Deo decreta erat; durum etiam in tertio v. 1. enuntiato per *λογον Euangelii auctorem*, in antecedentibus autem et consequentibus ²⁴ ipsum *Euangelium* intelligere; durissimum denique illud *Αὐτὸς* v. 3. cum Dawsonio ad *τὸν Θεόν*, non ad *λογον*, inuito contextu, trahere. Maneat igitur hoc, satis probabili atque interpretandi legibus consentanea ratione v. 1-3 explicari non posse, si abstractum quoddam, ²⁵

fi

24. Illud *Οὗτος* v. 2. manifeste refertur ad *τὸν λογον*, qui *Θεὸς ἦν*.

25. Frustra prouocant ad 1. Ioh. 1, 1. 2. qui per *λογον* in Euang. Ioh. 1, 1. abstracti quid intelligendum esse, censent. Esto enim, illum locum parallelum huic quodammodo esse: quid obstat, quo minus utroque loco de Concreto sermonem esse, statuamus? Quid? quod in ipso illo priore loco inest aliquid, quod de concreto potius, quam de abstracto, cogitare suadeat.

Paulo durius quippe verba illa (1 Ioh. 1, 2.): *Ἦτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα*, interpretari coguntur, qui cum Grotio, Zachariae aliisque *ζωὴν αἰωνίον* de *vita* vel *beatitudine aeterna* non de *auctore ζωῆς αἰωνίης* accipiunt. Nec pugnant cum nostra sententia verba (v. 1.) *Ἀπ' ἀρχῆς*, quae certe

si attributum aliquod Dei, vel manifestationem eiusdem, vel denique euangelium voce λογος denotari, sumatur. Sed idem verborum contextus, qui λογον de concreto quodam accipere suadet, λογον quoque *ab eo, qui in secundo v. 1. enuntiato ὁ Θεος, et alibi πατηρ dicitur, non nomine tantum, vel logice differre, non obscure docet.* Quamuis enim verba: Θεος ην ο λογος, quomocunque etiam vocem Θεος interpreteris, pro Divino subiecto habendum esse eum, qui λογος dicitur, apertissime declarent; tamen discriminis etiam realis inter λογον eumque, qui in secundo v. 1. enunciato ὁ Θεος, et alibi (v. 14. 18. 1 Ioh. 1, 1, 2.) πατηρ appellatur, satis clara significatio in iis maxime, quae antecedunt, verbis inest. Et illud quidem nemini facile, verba: ο λογος ην προς τον Θεον legenti, in mentem

certe nec ponere nec excludere aeternam existentiam, fatendum est. (cf. Pl. XCIII. 2. et ven. STORR. I über den Zweck der evang. Gesch. Iohannis p. 385) Sed si vel maxime largiamur, τον λογον της ζωης 1 Ioh. 1, 1. doctrinam ζωοποιουσαν h. e. euangelicam, ζωνην autem (v. 2.) felicitatem aeternam esse, illud tamen iure nostro negare posse nobis videtur, utriusque loci contextum ita similem esse, ut, quae vni conuenit, vocis λογος significationem ad alterum statim transferre liceat.

tem venire poterit, vocibus λογος et ο Θεος in illa enunciatione *idem plane* subiectum *logicum* notari. Quis enim non summae insulsi-tatis iure meritoque accuset ita v. g. de Petro Apostolo loquentem: Σιμων ην προς Περρον? At nec logice tantum, non mera relatione externa vel cogitandi ratione λογον Θεον ab eo, προς ον erat, a Deo patre discernendum esse verisimillimum est. Etenim tum quoque, si quid video, et inepte ²⁶ et nimis obscure locutus esset Iohannes, si *eundem illum*, προς ον τον λογον fuisse (cum quo versatum, vel intime coniunctum λογον esse) afferit, vel quatenus ²⁷ intellectu aliaue quadam proprietate praeditus est, vel quatenus operibus

fe-

26) Inepta profecto atque inconcinna essent huiusmodi enunciatia: Euangelii Iohannis auctor cum Iohanne Zebedaei filio; Hungariae Rex cum Imperatore Romano-Germanico; Newtonus, quatenus ingenii acumine pollebat, cum eodem, quatenus religionem colebat, versabatur, vel coniunctus intime erat.

27) Vocem λογος ita reddere: *Deus qua λογικος* (qua intellectu praeditus), hoc etiam vetat, quod, sumto hoc, nulla plane probabilis ratio excogitari potest, cur Iohannes, λογον εν αρχη προς τον Θεον fuisse, tam grauiter asserauerit?

se (τα κορατα αυτα ²⁸ manifestavit, vel quatenus in homine Iesu proprie vim ²⁹ suam exeruit etc. per λογον intellexisset. Verum igitur et reale (non nominale tantum vel logicum) discrimen inter Θεον Λογον, eumque, qui in secunda v. 1. enunciatione ο Θεος, alias Πατηρ vocatur, intercedere, ea ipsa, quae v. 1-3 de λογω enuntiantur, satis clare ostendunt. Quod confirmari etiam iis, quae subsequuntur, v. 9. seqq. maximeque v. 14. 18. c, v. 1-3 comparanti facile patebit. Et concretum quidem, non abstractum quoddam λογον esse, tum ea, qua το Φως το αληθινον (hoc enim ipsum λογον esse, e collatione v. 9. 10. cum 1-5 perspicuum est) describitur (v. 10-12) ³⁰ ratio, tum illud: Ο λογος
σαρξ

28. Hac interpretatione sumpta, et verba: ο λογος ην προς τον Θεον, inepta atque obscura; et, quae sequuntur: Θεος ην ο λογος, otiosa et superuacanea essent.

29. Huic sententiae, quam nuper demum auctor libelli: *Kurze Revision der wichtigsten christlichen Religionslehren in Aphorismen* (p. 8. seq.) defendere conatus est, praeter verba: ο λογος ην προς τον Θεον, hoc etiam obstat, quod v. 3. per λογον omnia facta esse dicuntur.

30. Ο κοσμος ΑΥΤΩΝ ην εγνω — οι ιδιοι ΑΥΤΩΝ & παρελαβον — εδωκεν εξετασιαν τευνα Θεε γενεσθαι, τοις πιστευουσιν εις Το ΟΝΟΜΑ ΑΥΤΟΥ.

σαρξ̄ ἐγενετο ³¹ (Logos homo factus est) non obscure significat. Quomodo enim haec ad attrib-

bu-

31. Ipse S. R. TELLERVS in *Antithesibus, Harwoodianis* commentationibus praemissis, (Berlin 1774.) p. LI, fatetur, durum esse, in formula: ο λογος σαρξ̄ ἐγενετο, λογον per vim Diuinam explicare. Esto vero, ex orientali loquendi vsu illud Σαρξ̄ ἐγενετο de vi Diuina enuntiarī posse (quamuis desint huiusmodi loquendi rationis exempla); inepte certe meo quidem iudicio Iohannes Christum, quatenus gloria Diuina fulgebat, igitur, *quatenus λογος in ipso inerat*, tanquam *μονογενη* a patre distinxisset, si per λογον ipsam patris vim Diuinam intellexisset. Nec est, cur obiicias, verbis illis: ο λογος σαρξ̄ ἐγενετο, *ενεργειαν* tantum vel actionem Diuinae virtutis in homine Iesu talem, qualis in prophetis et Apostolis erat, significari, adeoque recte Christum, non vt vulgarem modo hominem, sed vt λογω etiam adiutum, a patre discerni. Etenim tum demum (*) cum Iesus Christus in terris his appareret, ο λογος σαρξ̄ γενεσθαι a Iohanne dicitur, neque vnquam, vbi de Propheta aliquo vel Apostolo sermo est, formula ista vsurpatur.

* Cur de Christo proprie hoc asserat Iohannes, omnium minime, 1 (quod obiter tantum monendum puto) explicare posse mihi videntur, qui Philonianas Apostolo de λογω notiones commodant. Etenim ex Philonis sententia non ad Prophetas tantum, sed ad alios etiam homines transferri posset illud: ο λογος σαρξ̄ ἐγενετο. Nempe *cuiusuis hominis animum e Diuina natura*, vel proprie *ex mente Diuina* (εν της λογικης δυναμεις) *decerptum esse*, Philo statuit. Sic in Tr. περι

butum aliquod Diuinum, vel simile quid, trahere possis, nisi durissimam profopopoeiam, a Iohannis loquendi vsu alienam, eidem affingas, equidem non video. De transformato autem in personam vel substantiam intellectu Diuino, praeunte Philone, vel cogitasse vel somniasse potius Iohannem, ne ab eo quidem ³², qui Diuinam Apostolo auctoritatem prorsus abiudicat, probabili ratione defendi posse, existimo. *Concretum* igitur quoddam vöcibus λογος (v. 14. et 1.)

et

τε θεοπεπτως ειναι τες ονειρος (oper. Phil. ed. Turneb. et Hoëschel. p. 170.): *εν ανθρωπω*, inquit, *υες αποσπασμα Θειου ων, και μαλιστα κατα Μωυσην λεγοντα. Ευεφυσησεν εις το προσωπον αυτη &c.* cf. etiam Tr. *περι της Μωσεως νοσημοποιιας* p. 33. ed. cit.

32. Quam temerarium vniuersae atque in Iohannem iniurium sit, huic Philonis phantasiam, Philonis cogitandi sentiendique rationem tribuere, accuratior Iohanneorum et Philonianorum scriptorum comparatio clarissime docet. Sed ea ipsa etiam loca, e quibus, Philonem, nescio quo phantasiae lusu deceptum, forte etiam Platonis exemplo, et iusto subtiliore loci Prov. VIII, 22 sq. interpretatione ductum, de transformato in personam vel substantiam a Deo distinctam attributo quodam Diuino somniasse, non immerito suspicaris, tantum a Iohanneis discrepare mihi videntur, vt, quo iure insulsa illa opinio ad Iohannem transferri possit, plane non intelligam.

C

et *Φως* (v. 9. 4.) ab Apostolo designari, fatendum est. Esse autem illud et *diuersum realiter* ³³ a *Deo Patre*, et *eandem*, quae Christus dicitur, personam, versus 14. et 18. satis aperte declarant. Etenim verba v. 14.: *Εθεασαμεθα την δοξαν αυτης δοξαν ως μονογενης* Vidimus eius *λογος* scilicet, qui *σαρξ* *εγενετο*, maiestatem, qualis esse debebat in filio unigenito), dubitare non sinunt, *τον λογον* hominem factum et *τον μονογενη* vnam eandemque personam esse. Iam vero ο *μονογενης*, ³⁴ *Diuina*
maie-

33. Qui Deum, vel quatenus intellectu praeditus est, vel quatenus cum homine Iesu coniunctus erat, per *λογον* intelligunt, ipsa etiam verba: *Ο λογος σαρξ εγενετο*, non satis commode explicare posse mini videntur. Posteriore enim sensu si vox *λογος* accipitur; identica plane erit illa enuntiatio: *Ο λογος σαρξ εγενετο*. Prius autem si sumatur; cur *intellectus* tantum Diuinus in homine Iesu se exeruisse, dicatur, non perspicuum est.

34. *Τον μονογενη*, non vt hominem seorsum a *λογω* spectatum, sed vt coniunctum cum eodem, a patre discerni, ex eo patet quod *δοξα* illa, quam spectasse dicuntur Apostoli, profecto non homini Iesu, seorsum a *λογω* considerato, tribuipoterat, (cf. Ioh. V, 17. 19). Similiter v. 18. Christum non vt seiunctum a *λογω* spectari, ex verbis: *Οων εις τον κολπον της πατρος*, quae nitimam filii cum patre familiaritatem declarant, tum ex consilio scribentis colligi potest. Sine dubio enim propositum erat Iohanni, reuelationem a Christo profectam commendare, eximiamque eius praestantiam ostendere.

maiestate praeditus, et in eodem ³⁵ versu, et ³⁶ v. 18. ita a *patre* distinguitur, vt de mero nominali vel logico discrimine cogitare non possit, nisi qui ³⁷ inepte Apostolum locutum esse, temere sumat. Cogitur ergo, *Logon* etiam, licet Diuina gloria fulgentem, realiter tamen ab illo Diuino subiecto, quod *πατηρ* dicitur, diuersum esse. Eundem vero *Iesum Christum* esse, tum ex eo, quod v. 14. cum Apostolis versatus esse, iisque gloriam suam conspiciendam praebuisse, dici-

dere. Iam fac, per filium vnigenitum intelligi Christum qua hominem a *λογω* sciantum, vel, si malis, qua hominem miraculose conceptum; quomodo, quaeso, haec appellatio commendandae Christi doctrinae inferuit? Num, quia homo erat, isque miraculose conceptus, meliora nos Mose vel Iohanne baptista docuisse existimandus est?

35. Sive verba *παρὰ πατρός* ad *μονογενες*, quod probabilius est, sive ad *δοξαν* referas, *τον μονογενη* vel *λογον* a patre discerni, manifestum est.

36. Ο *μονογενης* dicitur esse *εις τον κολπον τε πατρος* (intime cum patre coniunctus) cf. Grotii Annot. ad h. l.

37. Non minus inepte, ac si quis diceret: Cicero qua orator *εν κολπω* Ciceronis qua consultis; vel auctor Aristotelici organum *εν κολπω* praeceptoris Alexandri Magni erat, &c. cf. not. 26.

dicitur, tum ex v. 15. ³⁸ et 7. 8. 11. 12. ³⁹ luculentissime apparet.

Sed *loquendi* etiam *usum* non obstarè, quo minus vox *λογος* eo, quem contextum flagitare hæcienus vidimus, sensu accipiat, facile demonstratu est. Quamvis enim proprie vocabulum illud abstracti quid significet, tamen idem etiam de concreto usurpari potuisse, dubitare vix poterit, qui apud Hebraeos maxime et Hebraeo - graecos scriptores solemne esse meminerit, abstractorum nomina cum concretis communicare. Quale autem concretum voce *λογος* vel potuerit denotari, vel denotatum sit, tum ex analogia Sermonis Hebraici, tum ex Graecorum Iudaeorum scriptis, non difficile est definire. Et analogiae quidem linguae Hebraicae, quam et Graecos V. T. interpretes et N. T. scriptores secutos esse constat, consentaneum erat, nomen *λογος* vel uniuerse ad
fi

38. *Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ.*

39. Dicitur: *το φῶς* (quod ipsum *λογον* esse, supra demonstratum est) is fuisse, de quo Iohanni testimonium perhibendum esset, (v. 7. 8.), quem *οἱ ἴδιοι* & *παρελαβον* &c., Quae omnia nonnisi in Christum cadere, clarum et perspicuum est.

significandam *intelligentem* naturam ⁴⁰ (λογω
 praeditam), ⁴¹ vel proprie ad designandum eum,
 qui, *vel suo vel alieno nomine* ⁴² loquitur (λογος
 edit), *vel doctrinae* ⁴³ cuiusdam auctor est, vel qui
promissus ⁴⁴ est, adhibere. Philonem vero non
 eum tantum, quem eminentiore sensu τον λογον
 Θειον, vel τον πρεσβυτατου λογον πρωτογονου αγγελου
 πρεσβυτατου, αρχαγγελου, τον ερμηνεα τε Θεεσ etc.
 appellat, sed omnes etiam vniuerse mentes, an-
 gelicas aequae ac humanas, vtpote εν της λογικης
 τε Θεεσ δυναμειωσ απορρουεισασ δυναμεισ nomine λογωσ
 insigniuisse, e compluribus locis ⁴⁵ colligi potest.

Si-

40. 41. cf. S. R. STORRII *observationes ad analogiam et
 syntaxin Hebraicam* Tub 1779. p. 79. 17. 236. E. N. T.

41. cf. 1. loh IV, 16. 2. Petr. I, 17.

42. cf. Ψ. CIX, 4 et ven. STORRII *Observ.* p. 15.

43. cf. l. modo cit. et loh. I, 4. 5. XI, 25. XIV, 6. 1. Cor. I, 30 &c.

44. cf. Ven. STORRII *Obs* p. 19. et S. R. CRAMERI *comment,
 über den Anfang des Evangelii Johannis in Beyträgen
 zur Beförderung theologischer Kenntnisse* I. Th. (Kiel und
 Hamburg 1777.) p. 228. sqq.

45. in l. περι της Θεοπεμπτης ενκα: της ονειρας (p. 584. sq
 ed. Hoefchel.) Philo; Ο Θειος τοπος, inquit, και η
 ιερα χωρα πληρης ΑΣΩΜΑΤΩΝ εστι. ΨΥΧΑΙ
 δε εισιν αθανατοι οι ΛΟΓΟΙ ουτοι. Cum quo loco
 ad quem certe dubium illud, a S. R. CRAMERO (l. cit.
 p. 223.) motum, transferri non potest, cf. p. 583. A. et
 περι αποικιασ P. 415. A. &c.

Similiter *sapientiae* auctorem per *λογον* illum, de quo C. XVIII, 15. verba facit, Angelum quendam ⁴⁶ (forte eundem, quem Philo *του λογου Θειου* vel *Αρχαγγελου* dicit) intellexisse, valde probabile est. Iam quaenam ex iis, quae modo allatae sunt, vocis *λογος* significationibus, Iohanne nostro loco aptissima sit, equidem non ita exploratum habeo, ut sine vlla dubitatione definire auisim. Putem tamen, eorum sententiam, qui vocabulo illo vel interpretem ⁴⁷ aut legatum Diuinum, vel auctorem doctrinae ⁴⁸ euangelicae designari censent, hoc nomine praefarendam esse, quod et cum Ioh. I, 18. egregie consentit, et, sumpta ea, facillime ratio reddi potest, cur Iohannes Christum, prout a patre distinctus est, *λογον* appellauerit. Ceterum per se patet, reliquas etiam, quae ad concreta spectant, vocis *λογος* significationes eiusmodi esse, ut cum ea certe, quam ex contextu Iohanneo eruimus, notione facile conciliari possint.

§. VI.

46. cf. Ven. SCHLEVSNERI *Spicileg. Lexici in interpretes Gr. V. T. maxime apocryphos* p. 75.

47. cf. Ven. STORR *ueber den Zweck d. evang. Gesch. Joh.* p. 49.

48. cf. S. R. DOEDERLEIN *Instit. Theol. Christ.* P. I, p. 317. edit. 1.

§. VI.

Vidimus, subiectum illud Diuinum, quod et λογος et Christus dicitur, ita a Iohanne Apostolo describi, vt realiter a patre differre, existimari debeat. Sequitur iam, vt ostendamus, non ita Christum, ex Iohannis aequae ac Pauli sententia, a patre differre, vt *minori tantum sensu* Deus, vt *ανομοιως* vel *ομοιως* tantum patri, vel *aequalis quidem huic dignitate et perfectione, at diuersa tamen numero naturae sit.* Iohannem igitur Logo suo summae Deitatis societatem tribuere, vel ex hoc colligi posse existimauerim, quod eundem non *εν αρχη* tantum (ante, quam mundus conderetur, vel sub ipsos iam mundi natales ⁴⁹) *προς τον Θεον* fuisse, sed ita etiam

προς

49. De sensu formulae: *εν αρχη* cf. GROTIJ Annot. ad h. l. et S. R. SEMLERI *Paraphr. Euangelii Iohannis*, nec non S. R. STORR, *über den Zweckd. evang. Gesch. Ioh.* p. 412. sq.

Quam apta autem ad scopum Apostoli illa descriptio Christi: *εν αρχη ην*, sit; vel ex hoc patet, quod antemundana (si ita loqui fas est) h. e. aeterna existentia in V. T. Iehouae tantum tribuitur (cf. b. ZACHARIAE *Bibl. Theologie* P. I. p. 232. sqq.) sed ad Cerinthianos etiam respexisse videtur Apostolus, quos quidem aeternam Aeoni Christo existentiam negasse suspicor. Nam et *emanationem* quandam coelestium spirituum ex Deo sumtam esse a Cerintho, verisimillimum est;

προς τον Θεον fuisse asserit, vt ipse ΘΕΟΣ esset. Authentiam enim verborum: Θεος ην ο λογος, negare, et cum San. Crellio ¹⁰ vel Bahrdtio de lectione mutanda cogitare, quid est aliud, quam euidentissimis testimoniis refragari, et gravissimis auctoritatibus meram coniecturam auctoritate prosus destitutam opponere?

Vocem autem Θεος non de summo, sed de inferiore Patre Deo accipere, hoc maxime vetat, quod, cum vox illa fere semper in N. T. de ¹¹ summo Deo vsurpetur, Iohannem eadem sine vlla minutoris sensus ¹² significatione sensu
minu-

et ceteros omnes, qui emanationis systema quocunque sensu amplecterentur, in eo consensisse, vt earum, quae ex Deo emanauerint, naturarum nullam ab aeterno fuisse statuerent, tum ipsa emanationis notio probabile efficit, tum historicis etiam argumentis euinci potest.

50. Illum mera coniectura (cf. *Initium Euangelii S. Iohannis Apostoli restitutum per L. M. Artemonium* P. I. C. 1. seqq.) ΘΕΟΥ pro ΘΕΟΣ substituisse, hunc (*in Neuesten Offenbarungen*) lectionem: Θεος ην ΚΑΙ ο λογος, finxisse, satis notum est.

51. cf. Ven. STORR *ueber den Zweck* &c. p. 454, seq.

52. In *articuli absentia* nullam minutoris sensus significationem inesse, vel ex hoc patet, quod Ioh. 1, 6. 18., vbi de summo Deo sermonem esse, Vnitarii etiam concedunt, pariter articulus omittitur, cf. *Artemonii Init. Euang. Ioh.* p. 342.

minutiore vsum esse, quam maxime improbabile est. Quis enim credat, Iohannem, Iudaeum nempe et Apostolum, vbi de summi Dei honore agebatur ⁵³ tam ambigue atque obscure locutum esse, vt verbis eius ii praesertim lectores, qui a gentilium sacris ad Christiana transierant, ad nouum quoddam idololatriae genus induci facillime possent? Omnem vero dubitationem tollere videtur, quod v. 3. et 10. addit Apostolus: ΠΑΝΤΑ ΔΙ ΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ, ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ ΟΥΔΕ ΕΝ ΟΤΕΓΟΝΕΝ — Ο ΚΟΣΜΟΣ ΔΙ ΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ. Quae verba quam vim habeant ad pro-

53. Notatu dignum omnino est, quod SAM. CRELLIVS hanc ipsam ob rationem titulum Dei Christo nullibi in Scriptura expresse tribui, aut nullibi tribui existimandum esse asserit. *Quo maior scilicet, inquit, (Init. Ev. loh. p. 295.) Christus omnibus aliis Diis (patre excepto) a sacris scriptoribus habetur, eo minus Deus expresse appellandus fuit, ne pro ipso summo Deo, qui solus est pater, haberetur. Christus etiam in terris adhuc agens, instar ipsius Dei omnipotentis, solo dicto et aliquando unico verbo creaturis — — imperabat, . . . Si itaque Deus a scriptoribus sacris expresse vocatus, et non semper Deo contradistinctus fuisset, ipsi sacri scriptores ansam imprudentibus hominibus, eum pro ipso summo et altissimo Deo habendi, praebuissent.*

probendam *ομοσειαν* Christi cum patre, ita ostendemus, vt primum *creationem uniuersi Christo a Iohanne, consentiente etiam Paulo, tribui; deinde ex hoc illud confici euincamus, esse illum ex Apostolorum doctrina eminentissimo sensu Deum, eiusdemque cum Patre (non specie, vt loquuntur, sed numero) σεως dignitatisque Diuinae participem.*

§. VII.

Iohannem Christo v. 3. et 10. *creationem uniuersi adscribere, tum vsus loquendi et contextus, tum scopus etiam, quem propositum sibi habuisse Apostolum probabile est, dubitare non sinunt. Nimirum et illud παντα v. 3. de omnibus uniuerse, quae εγενετο, sine ulla limitatione accipiendum esse, ex posteriore eiusdem v. hemistichio intelligitur, in quo Apostolus omnem scilicet exceptionem remoturus, quod in priore affirmatur, ex Hebraici sermonis consuetudine, ⁵⁴ oppositi negatione explicat; et vocem εγενετο v. 3. et 10. idem valere, quod: *Facta, orta, creata sunt, nec ad nouam aliquam creatio-**

tio-

⁵⁴ cf. GROTH Annot. ad h. l.

tionem vel physico ⁵⁵ vel morali ⁵⁶ sensu trahi posse, constans loquendi vsus docet. Etenim nunquam plane vocem *γινεσθαι* ⁵⁷ vel a Graecis
V.

55. SAM CRELL, verba v. 10. ο κόσμος δι αὐτῆς ἐγένετο, ita interpretatur (in Init. Ev. Ioh. p. 541.): *Mundus; qui iam tunc propter Adami et posterorum eius peccata uniuersus interiturus et moriturus ac destruendus erat, per eam lucem ac vitam ab interitu praesentissimo liberabatur, noua mundi duratio constituebatur, et tempora mundi prolongabantur.* cf. p. 450. seqq. et 603. seq. Sed praeterquam quod inustratum plane voci *γινεσθαι* sensum tribuit; ipsa etiam hypothesis, qua ad explicandum et hoc et alia quaedam dicta vitur, eiusmodi est, vt nec clara s. litterarum testimonia, nec alius generis argumenta quaerenti probari posse videatur. Quis enim, quaeso, deficientibus profus certis vel historicis vel physicis indiciis, credat, eo proprie tempore quo Christus apparebat, in eo fuisse, vt terra (p. 603.) in antiquum chaos dilaberetur?

56. Emendationem hominum doctrina Christi effectam per illud *ἐγένετο* v. 10. intelligunt *Faustus Socinus* (in *explicat. primae partis primi capituli Euangelistae Iohannis; Bibl. fratrum Polon.* T. I. p. 81. seq.), *IONAS SCHLICHTINGIVS* (in *Commentar. posthum. Irenop.* 1656. T. I. p. 9.) *LVDOVICVS WOLTZOGENIVS* (oper. omn. Irenop. 1656. p. 724.) aliique.

57. Ipse *Faustus Socinus*, aliique, qui eum sequuntur, tacite hoc fateri mihi videntur, cum ad probandam nouam, quam voci *γινεσθαι* affingunt, significationem hoc tantum argumento vrantur, quod et uniuersis Hebraei, quos imitentur *N. T.* Scriptores verbis simplicibus pro compositis vi
solcant

V. T. interpretibus, vel ab Apostolis, vel a coaevis scriptoribus de reformatione vsurpari, inductione quadam ita probari potest, vt iustae dubitationi locus nullus relinquatur. Qui autem cum Fausto Socino et vocem $\pi\alpha\upsilon\tau\alpha$ v. 3. ⁵⁸ ad

soleant, et vox $\pi\tau\iota\zeta\epsilon\upsilon$ etiam in N. T. aliquoties de noua creatione accipiatur (Bibl. frat. Polon. l. c.).

58. *Vox omnia, SOCINVS inquit (Bibl. frat. Polon. T. I. p. 80.) non ita simpliciter intelligenda est, vt ad mundana haec trahatur, sed ad negotium euangelii iam tunc publicati et recepti accommodari debet; quasi dicat Iohannes: Omnia noua haec spiritualia atque Diuina, quae apud nos et in toto terrarum orbe facta conspiciuntur, non aliunde ortum habent, quam a Iesu Christi euangelii praedicatione, Christi operum et potestate sunt facta. Similiter IONAS SCHLICHTINGIUS (Commentar. posth. T. I. p. 6.): Intelleguntur omnia ad euangelium et sic ad nouam creationem pertinentia, quae etiam tum adhuc erant recentia. Nec dissentit ab his SAM. CRELLIUS, ita (Init. Ev. Ioh. p. 538 sq.) versum tertium $\pi\alpha\rho\chi\phi\rho\chi\zeta\omega\nu$: Omnia, quae nobis saluandis erant necessaria, quae euangelii exhibitio et propagatio in mundo requirebat, per istam rationem vitae secundum illum Adamum fiebant et implebantur. . . . Neque ratio ista neruis alienis mobile lignum erat, non mere passivae sese habebat. — — — Nihil omnino eorum, quae in ipso et per ipsum agebantur ac fiebant, absque eius consensu, voluntate et directione effectum fuit. Mirum omnino videri possit, quod CRELLIUS ad tertium versum non transtulit illam, cuius not. 35. mentionem fecimus, hypothesin.*

ad ea, quae ad Euangelium spectant, restringunt, et illud *εγενετο* v. 10. nouam creationem eamque moralem significare statuunt, eorum sententiae hoc etiam obstat, quod Ο ΚΟΣΜΟΣ per Christum *γενεσθαι* dicitur. Etenim neque actiones ad euangelium pertinentes, neque emendatos Christiana doctrina homines vnquam in Ν. Τ. *κοσμον* dici, in confesso est. Si quis vero sit, cui verba: ο *κοσμος* — *εγενετο*, hunc in modum interpretari placeat: Humanum genus vniuersum, vel maxima certe eiusdem pars in meliorem statum moralem translata per Christum est; is quomodo assertionem hanc vel cum historia, vel cum eo, quod sequitur, Apostoli ⁵⁹ enuntiato: *Και ο κοσμος αυτου εη* ⁶⁰ *εγνω*, conciliare possit,

59. Nexus secundae et tertiae enuntiationis hoc videtur requirere, vt eorum numero, qui in secundo enuntiato *Κοσμος* dicuntur, ii etiam comprehendantur, qui in tertio voce *κοσμος* denotantur. Obscurissime certe et satis inepte mentem suam declarasset Iohannes, si hoc dicere voluisset: Alii homines in feliciorem statum per Christum translati sunt, alii secus.

60. Vix monendum viderur vocem *εγνω* eo sensu, quo saepe Hebraicum *יָדָע*, accipiendam adeoque non qualemcunque notitiam, sed cognitionem cum affectu coniunctam, vel venerationem et fiduciam, per eam intelligendam esse. cf. Ioh. XVII, 3.

possit, plane non perspicio. Si quid ergo loquendi usus, si quid contextus valere debet, ex Iohannis sententia unversum per ⁶¹ Christum creatum, nec praeter Deum quicquam esse, quod non originem suam illi debeat, fatendum est. Quam quidem sententiam consilio etiam Apostoli §. IV. declarato, quam maxime consentaneam esse, facile intellectu est. Quis enim non videt, tum ad dignitatem filii Dei in clarissima luce collocandam egregie comparatam, tum Cerinthiano errori de Demiurgo a summo Deo eiusque filio Christo diuerso (cf. not. 15) e diametro oppositam esse eam, quae ex nostra interpretatione v. 3. et 10. continetur, assertionem?

§. VIII.

Consentit cum Iohanne *Paulus*, qui Hebr. I. (vt ab hoc initium faciamus) Religionis Christiania-

61. Vocem *δία* v. 3. reddere: *propter* tum constructio cum Genitiuo, tum oppositum *χωρίς* prohibet. Dubitari igitur, cum de creatione sermo sit, non potest, quin *efficiens causa* notetur. Vtrum autem *principalis*, an *subordinata vel secundaria* intelligenda sit, deinceps videbimus.

stianae praestantiam ex auctoris illius dignitate ⁶²
(cf. Cap. I. cum II, 1-3.) demonstraturus, et
nimis exilem Iudaeo-Christianorum de Messia,
forte etiam nimis honorificam quorundam de
angelis ⁶³ opinionem correcturus, tum alias
Christi

62. Paulum in hoc Cap. sibi proposuisse, eam tantum Christi
praestantiam demonstrare, quam hereditauerit, non, quam a
se ipso habeat, precario sumitur in *Catechesi Racouiensis*
(Qu. 135. ed. Oeder. p. 227.).

63. Si sumere liceret, fuisse in ecclesia, cui epistolam inscri-
ptam: προς Εβραίων destinavit Paulus, qui superioris or-
dinis Angelos, vel praestantissimum certe ex his *, regiminis
Diuini, immo ipsius creationis mundi aspectabilis socium
fuisse fingerent, Christo autem vel angelicam aliquam inferio-
ris ordinis naturam tribuerent, veramque humanitatem ab-
iudicarent, vel humanam quidem naturam adscriberent, sed
hanc ipsam ob causam Angelis eum longe inferiorem esse cen-
serent; nouam forte lucem acciperent, quae C. I, 2, 7 10.
maximeque C II, 5-8. 14-17 dicuntur. Sed quicquid
de hac coniectura statuas; illud certe probabilissimum est, Pau-
lum C. I. et II. ad eos respexisse, qui hoc nomine legi mosaïcam
plurimum deferrent, quod per Angelos lata esse censeretur.

* Philo certe λογον illum πρεσβυτατον, quem et
γον (Dei) πρωτογονου (in Tr. περιγεωργιας p. 195.
ed. Hoerschel.) et ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΝ (in Tr. Τις ο των
Θειων πραγματων κληρονομος p. 509.) vocat, ita de-
scribit, vt Deum ipso et in condendo mundo tanquam ορ-
γανω vsum esse (v. g. in Tr. Νομων ιερων αλληγοριας
L, 11.

Christi prae Angelis praerogatiuas, tum hanc etiam v. 10. (coll. v. 2.) commemorat, quod ipsi aequae ac Iehouae (Ps. II, 26.), coeli terraeque creatio tribuenda sit. Contineri autem hanc sententiam verbis v. 10.: *Συ κατ αρχας κυρις την γην εθεμελειωσας, και εργα των χειρων σε εισιν οι θρανοι*, vt planum fiat; primum vniuerse v. 10. inesse aliquid, quod ad *Christum* spectet, deinde ita verba illa ad Christum referri, vt eum mundi creatorem esse declarent, ostendendum est. Atque illud quidem, si quid video, tum ex iis ipsis, quae v. 10-12. dicuntur, tum ex eorum cum antecedentibus et consequentibus collatione clarissime patet, non posse, quae de *θρανοις* v. 10-12. affe-

L. II, p. 79.), et in regendo vniuerso tanquam vicario vt (v. g. in Tr. *περι γεωργιας* p. cit.), clarissime doceat. Quam quidem opinionem, pluribus forte probatam, oppugnare si propositum erat Paulo; aptissima sane huic consilio erant, quae et C. II, 5. et C. I, 5. sqq. dicuntur. Nempe Messiam Apostolus ita et *υου Θεε* sensu eminentissimo et imperantem vniuersi et creatorem mundi esse declarat, vt *Angelis vniuerse tanquam ministris Dei eundem opponat*. Quin immo iisdem plane verbis, quibus Iehouae in V. T. creatio vniuersi adscribitur, Christo eandem tribuit.

afferuntur, ad *Angelos* ⁶⁴ trahi, omninoque ver-
sus illos non cum *sequentibus*, sed cum *antece-*
dentibus (v. 8. 9.) coniungendos esse. Est
enim per *αγγελος* Angelos intelligi posse: Est
illos ipsos, quibus epistolam suam destinavit Pau-
lus, eadem, quae apud sequioris ⁶⁵ aevi Iudaeos
reperitur, opinione de quotidiana Angelorum
quorundam annihilatione, novorumque crea-
tione imbutos fuisse; quomodo, quae ⁶⁶ insul-
sum hoc commentum, et sacris litteris (Luc.
XX, 36.) et saniori philosophiae repugnans,
ab Apostolo vel creditum vel confirmatum esse,
salua

64. De Angelis comma 10 - 12. interpretatur WETSTENIVS
cf. *Nouum eius Testamentum* T. II. ad h. 1.

65. Loca quaedam huc pertinentia avertit WETSTENIVS
ad v. 12.

66. Effugiunt hanc difficultatem, qui cum Perill. *Michaelis* (in
Erklärung des Briefes an die Hebräer P. I. ad h. 1.) in An-
gelorum locum *elementa coelestiumque aetherem* substituunt.
At in aliam incurrunt, meo quidem iudicio haud leuiorena
Quis enim credat, (pace viri Perill. dictum sit) Christum in
hoc Cap. cum rebus inanimatis comparari, eiusque dignita-
tem ab Apostolo ex eo probari, quod *elementis terrestribus*,
immo *ipso coelesti aethere*, praestantior sit? Quis credat,
illum eorum, ad quos scriberet Paulus, nisi mente captus
esset, eo insaniam progressum esse, ut dubitauerit, an nobilio-
ris naturae Christus, quam inanimatae res, esset?

salua Apostoli auctoritate existimari potest? At sumto etiam, quod equidem ne cum vlla quidem veritatis specie defendi posse putem, de Angelis interpretari licere, quae de *ερανοις* v. 11. 12. dicuntur, contextus certe obstat, quo minus v. 10-12. ab antecedentibus (v. 8. 9.) diuellantur, et cum iis, quae sequuntur, iungantur. Praeterquam enim quod in v. 10. nulla plane nouae Angelorum cum Christo comparationis significatio inest, quae certe, si v. 10-12. de Angelis intelligi voluisset Paulus, abesse vix potuisset; ea etiam, quae v. 13. de filio enuntiantur, eiusmodi sunt, vt non opponi illa iis, quae ex Wetstenii sententia v. 11. 12. de Angelis dicta sunt, sed his, quae sequuntur (v. 14.), respondere, manifestum sit. Statuendum igitur omnino est, versu demum 13. nouam Angelorum cum filio comparationem institui, versus autem 10-12. cum iis, quae antecedunt, artissime connexos esse. Quod si ita se habet, alterutrum ex duobus sumi debet; aut ita ad Deum patrem referri verba illa: *κατ' αρχας — — εις υιοις ερανοις*, vt plane non ad Christum pertineant vel transferri vlllo modo possint, aut ita accipienda esse, vt quodam certe sensu ad Christum
spe-

ſpectent. Iam prius ſaluo contextu, vel ſalua argumentationis Apoſtolicæ vi, admitti non poſſe, facile probatu eſt. Ne enim dicam, ſatis obſcure locuturum fuiſſe Paulum, ſi verba: *προσ τον υον* (v. 8.) ſub initium v. 10. repeti noluiſſet; hoc etiam nomine eorum omnium, qui verſum 10. de ſolo patre, excluſo filio, valere putant, interpretationes reiiciendæ ſunt, quod vel arctiſſimum, qui inter, v. 10. et 11. 12. intercedit⁶⁷ nexum, violento modo tollunt, vel

67. In *Catecheſi Racouienſi* (Qu. 135. p. 228. ed. Oeder.) ſumitur ea tantum, quæ de *rerum creaturarum abolitione* dicantur, ad Chriſtum referenda eſſe, quod Deus coelum et terram per eum aboliturus ſit. Quo ſumpto, aut v. 12. ſubiectum orationis mutari ſtatuendum, aut verba: *ελιξεισ αυτησ* in hunc ſenſum accipiendæ ſunt: *Per Chriſtum* illa deſtrues (proprie: conuolues veluti et tum abiicies, vti veſtis, quæ uſui amplius non eſt, conuolui et abiici ſolet). At neutrum, minimeque prius, nexui, quo verſus 10-12. iunctos eſſe apparet, conſentaneum eſt. Poſteriori autem ſumtioni hoc etiam repugnare putem, quod connexioni cum v. 7. omninoque conſilio Apoſtoli, inſignem Chriſti præ Angelis præerogatiuam demonſtrandi, plane non ſatisfacere videtur. Quomodo enim, Chriſtum, Angelis, *qua miniſtris Dei* (v. 7.) per quos ipſos etiam inſignes in mundo aſpectabili mutationes effici, perſuaſum Iudæis erat, longe ſuperiorem eſſe, ex eo probari poſſit, quod Deus *per illum* (tanquam miniſtrum ſcilicet) mundum deſtructorus ſit; quomodo opponi ſibi inuicem poſſint duo hæc

vel v. 10. 12. cum antecedentibus inepta ratione
conneſunt, ⁶⁸ et argumentationem nullo modo
pro-

enuntiata: *Angelis ut miniſtris tantum Deus utitur; at per
filium (pariter miniſtrum) immutaturus mundum eſt; equi-
dem non intelligo.*

68. Anglus quidam, commentationis, in libro: *Der Brittiſche
Theologe* (P. IV, Halle 1781. p. 204. ſeqq.) vernacula lingua
exhibitae, auſtor, (forte PRIESTLEY) totum illum locum,
ex Pl. III. deſumptum, ad ſolum Deum Patrem referendum,
atque eo tantum conſilio allatam eſſe ab Apoſtolo ſtatuit, vt vel
de incomparabili maiestate eius, a quo gloriam ſuam acceperit
Chriſtus, admoneret lectores, atque ita dignitatem filii in
clariore luce collocaret, vel ex aeternitate atque immutabili-
tate Dei aeternam regni Chriſti durationem probaret. At
vtrumvis ſumas, Apoſtolum non modo obſcuriſſime loquentem,
(cui enim, quaero, ſine praeconcepta opinione contextum Pau-
linum legenti, in mentem illa veniant?) ſed inepte etiam
argumentantem facis. Quis enim ex eo, quod a Deo aliquid
acceperit Chriſtus, praeflantioſiorem ipſum Angelis eſſe? quis
ex eo, quod DEI miniſter primarius ſit, Angelis eum, eius-
dem DEI miniſtris, (v. 7. 14.) praeferendum eſſe, colligat?
Aeternam autem regni Chriſti durationem ex aeternitate atque
immutabilitate Dei non magis, quam aeternam *ερανων* et
γης durationem, effici poſſe, facile patet. Paulo vero mi-
ſeram hanc argumentationem in mentem veniſſe, tanto im-
probabilius eſt, cum et in ipſo hoc, de quo agitur, loco
ſalua immutabilitate Dei, res creatas immutari atque etiam
interire poſſe, affirmet, et I Cor. XV, 24. ſeq. eam ipſam
βασιλειαν quam Chriſtus patri, aeterno illi et immutabili
Deo, acceptam referat, redditum patri a filio iri, cla-
riſſime doceat.

probabilem Apostolo affingunt. Saluis igitur interpretandi legibus nec hoc negari potest, ad *Christum* quocunque sensu referendum esse illud: *κατ' αρχας την γην εθεμελιωσας, και εργα των χειρων σε εισιν οι ουρανοι.* Nec obstat nostrae sententiae, quod in Psalmo, e quo verba ista sumta sunt, de Messia proprie sermonem esse, probari non posse videatur. Quis enim dubitet, iure suo Apostolum, quae in Christum conuenire intellexit V. T. dicta ⁶⁹ ad eundem etiam transferre potuisse? Versu sexto ⁷⁰ certe, itemque octauo et nono de Christo loqui Paulum, nemo est, qui negare ausit; quamuis loca illa V. T., e quibus verba sua v. 6. 8. 9. mutuatus esse videtur Apostolus de Messia agere, vix firmiori argumento euinci possit, quam ea, quae Ps. CII. leguntur, in Messiam proprie ab auctore psalmi dicta

69. Si veri summiq̄ue Dei loco Christum habuit Paulus, rectissime sane ad hunc transtulit, quae de Deo vniuersè in V. T. dicta sunt.

70. Videtur Paulus (quod obiter tantum moneo) v. 6. formula ex V. T. mutua sumta, ad describendam rem aliquam, quae resurrectionem Christi subsequuta est, describere. Simili ratione versum quintum interpretari, eumque ad historiam Luc. III. 22. et Matth. XVII. 5. narratam trahere auderem, nisi verba *και παλι* obstarè huic interpretationi censerem,

dicta fuisse. Maneat ergo, ad eundem illum, ad cuius maiestatem describendam versus 8. et 9. pertinent, ad *του γου* (v. 8.) ea etiam, quae v. 10. dicuntur, spectare. ⁷¹ Quonam autem sensu de illo accipienda sint, quidque v. 10. ipsi tribuatur, inquiringibus, primum haec se offert quaestio, vtrum Christus in enuntiatione illa: *Συ κατ αρχας* etc. *subiecti* loco habendus sit, an pater tantum ⁷² *per eum* (vti SAM. CRELLIVS Init. Euang. Ioh. pag. 601. opinatur) effecisse dicatur, quae verbis: *την γην εθεμελιωσας*, denotantur? Et a doctrina quidem Pauli alienam non esse hanc sententiam: pater per filium *την γην εθεμελιωσε* ex versu secundo clarum et perspicu-

71. Si cum b. ZACHARIAE (in *Bibl. Theologie* ed. 2. P. 1. p. 459. sq.) sumas, locum ex Pf. CII. allatum non proxime, sed remotius tantum ad Christum spectare, vt pote eo tantum consilio versibus 8. et 9. ab Apostolo subiunctum, vt vniuerse imperantem mundi esse non posse, nisi qui creator sit, moneantur lectores; consentis omnino nobiscum in eo, in quo cardo rei vertitur. Sed an satis aptus sit locus e Pf. CII. citatus ad probandam *generalem* illam sententiam, equidem dubito.

72. Sumta etiam hac interpretatione, id, in quo argumenti nostri cardo vertitur, non tolli, facile intelligitur. Neque enim ex eo, quod pater *per Christum* *την γην θεμελιωσαι* dicitur, illud effici potest, vt verba: *Την γην* &c. de noua creatione intelligenda sint,

cuum est. Sed cum et nihil plane in nostro contextu inest, quod verba: *per Christum* inferre vel iubeat vel suadeat, et ne consentaneum quidem sit, in alterum hemistichium: *Εργα των χειρων σου εισιν οι κρανοι*, verba ista inferre; probabilissimum omnino est, versum 10. eodem plane modo, quo v. 8. et 9. ad *τον υιον* referendum et per illud *ΣΥ ΚΥΡΙΕ* Christum intelligendum esse. Quod si vero de Christo enuntiari confitendum est, quae v. 10. dicuntur, eundem etiam creatoris mundi elogio ab Apostolo ornari, saluo loquendi usu ⁷³ negari haud potest. Etenim formulam illam: *Την γην εθεμελιωσας — Εργα των ⁷⁴ χειρων σου εισιν οι κρανοι* aliasque similes ⁷⁵

con-

73. *Θεμελιων* proprie significat, fundamenta ponere, deinde domum ipsam fundamentis iactis inaedificare. Vtroque sensu Deus terram fundasse dicitur. cf. in Alex. Vers. Pf. XXIV, 2. LXXXIX, 11. CIV, 5. CXIX, 90. Iob XXXVIII, 4. Prou. III, 19. Ies. XLVIII, 13. Li. 13. Zachar. XII, 1.

74. cf. Pf. VIII, 4. 6. &c.

75. Veluti formula *ποιειν τον κρανον και την γην* Gen. I i. Exod. XX, 11. XXXI, 17. Nehem. IX, 6. Pf. XCVI, 5. CXXI, 2. CXXIV, 8. CXXXIV, 3. et sexcentis aliis locis. Similiter formulae: *Ετοιμαζειν, κτιζειν τον κραν. κ. την γην; καταβολη* (i. g. *θεμελιωσις*) *κοσμου*. (Hebr. IV, 3. &c.), aliaequae.

constanter ⁷⁶ in S. litteris de prima, quam Mo-
ses describit, creatione vsurpari, neque vnquam
ad significandam vel moralem emendationem vel
talem, qualem Artemonius (l. cit.) fingit, (cf.
not. 55.) nouam creationem transferri, indu-
ctione quadam probari potest. Grotii autem in-
terpretationi, verba *εθεμελιωσας* etc. ita expli-
cantis: *Causa fuisti, cur fundaretur terra, et
propter te factum est coelum*, tum hoc, quod
ipfa illa formula in S. litteris semper ad denotan-
dam *efficientem* mundi causam adhibetur, tum
hoc

76. Si qui sint, qui loca Ies. LXV, 17, et LI, 16. ad conuel-
lendum id, quod posuimus, aliquam vim habere putent; ii
non cogitare videntur, priore loco **וְיָשִׁיב** et **וְיָרֵשׁ**
addi, posteriore vero verba **לְנֹטַע** &c., si quidem genuina
sint, de prima creatione intelligi posse, (cf. S. R. DOEDERLEIN,
et WALTHER in Verf. Ef. ad h. l.) Esto vero, Ies. LI, 16.
formulam **לְנֹטַע** &c. ita vsurpari, vt *uniuerse mutationem
aliquam insignem* denotet; certe hanc significationem ad lo-
cum nostrum transferri, connexio versus 10. cum sequentibus
verat. Fac enim, verbis: **Την γην — — — οι αρχαιοι,**
generalem tantum hanc sententiam exprimi: *Insignem aliquam
affecisti mutationem*; quomodo, quae so, iis, quae v. 10. di-
cuntur, respondebunt, quae sequuntur: **Αυτοι απολεν-
ται** &c.? Ne dicam verba: **κατ αρχας** aegre trahi posse
ad euangelii initia.

hoc etiam,⁷⁷ obstat, quod nullus omnino existat locus, in quo, quod propter aliquem ita factum est, ut ipse nihil agendo ad id contulerit, *εργον των χειρων*⁷⁸ vel uniuerse *εργον*⁷⁹ eius dicitur.

77. Accedit, quod, si Messias ut *merus homo* spectetur, mundus *propter eum* factus esse nullo modo dici potest.

78. cf. in Alex. vers. Deut. II, 7. IV, 28. XVI, 15. XXIV, 19. XXVII, 15. XXVIII, 12. XXX, 9. XXXI, 29. I. Reg. XVI, 7. 2. Reg. XIX, 18. 2. Paralip. XXXII, 19. XXXIV, 25. 1ob. 1, 10. X, 3. XIV, 15. Ps. VIII, 6. IX, 16. XXVIII, 5. XC, 17. XCII, 4. CXI, 7. CXV, 4. CXXXV, 15. CXXXVIII, 8. Ies. II, 8. V, 12. XVII, 8. XXXVII, 19. LX, 21. LXIV, 8. Jer. I, 16. XLIV, 8. Thren. III, 64. IV, 2. Hof. XIV, 4. Hagg. II, 15, 18. — Quod autem *ל* — *על* (vti ad v. 10. obseruat Grotius) Hebraeis et Chaldaeis etiam *propter* significat, id quo iure ad eam, de qua agitur, formulam transferri possit, non video.

79. In iis etiam locis, ubi *εργον* alicuius esse dicitur, quod ad ipsum tantum morali sensu refertur, semper tamen actio quaedam, qua quis ad efficiendam rem quocunque modo contulit, innuitur. Nunquam vero plane quod hominis alicuius, *nondum existentis*, nondum agentis, causa factum est, *εργον* ipsius vocatur. Si quis igitur praexistentiam Christi neget; aut negare debet, (si quidem v. 10. ad Christum referat) quod Apostolus v. 10. affirmat, aut loquendi usum plane deserere. Si vero concedat; facile, credo, largietur, nostram interpretationem, utpote simpliciore, et loquendi vsui conuenientiore, Grotianae praefendam esse.

citur. Manifestum igitur est, *creationem mundi*, quae in Psalmo CII. Iehouae tribuitur, Christo a Paulo Apostolo adscribi.

§. IX.

Confirmatur hoc loco Coloss. I, 16. 17. vbi Paulus filium Dei (v. 13) principem vel Dominum *πασης κτισεως* (v. 15.) esse, ex eo probat, *οτι εν αυτω εντιοδη τα παντα, τα εν τοις θρανοις και τα επι της γης, τα ορατα και τα ακορατα, ειτε θρονου, ειτε κυριοτητες, ειτε αρχαι, ειτε εξουσιαι etc.* In eam autem sententiam haec ab Apostolo dici, vt Creatoris vniuersi elogio ornetur Christus, meo quidem iudicio, saluo loquendi vsu Paulino et contextu negari haud potest. Quamuis enim in confesso sit, voces *κτισειν* et *κτισις* aliquoties ⁸⁰ (veluti Eph. II, 10. 2. Cor. V, 17. Gal. VI, 15) ita a Paulo vsurpari, vt de translatione hominum ex deteriore statu in meliorem, s. de animi ipsorum emendatione euangelio effecta sermonem

80. Prouocant ad haec loca IONAS SCHLICHTINGIUS (in Comment. in ep. ad Col. ad h. l.) GROTIUS, WETSTENIUS, Anglicus auctor anonymus commentationis not. 68. citatae, aliique.

nem esse, ex adiunctis ⁸¹ pateat; tamen, quomodo haec significatio ad nostrum locum transferri possit, plane non perspicio. Etenim formulam: Τα εν τοις βρανοις και τα επι της γης, τα ορατα και τα αορατα, de *Iudaeis et gentilibus* ⁸² interpretari, vsus loquen-

81. Vocem κτισειν vel κτισις, absolute positam, nunquam in Paulinis scriptis de noua creatione vsurpari, nondum probatum est. cf. S. R. STORR *über den Zweck &c.* p. 434.

82. Quae S. R. W. A. TELLERVS (in *Woerterbuch des Neuen Testaments* ad vocem *Himmel*) ad probandam hanc formulam:

τα εν τοις βρανοις και τα επι της γης significationem tum ex Philone, tum ex ipso Paulo affert loca, ea eiusmodi sunt, ut nullam plane ad probandum vim habere mihi videantur. Quod enim Philo, ut ab hoc incipiam, in *Τε περι μοναρχιας* (sub initium L. II. p. 820.) “το μεν ανωτατω και προς αληθειαν ιερου Θεου του συμπαντα κοσμου ειναι, dicit, ΝΕΩΝ μεν εχοντα αγιατα της των ουτων βσις μερος ΟΥΡΑΝΟΝ αναδηματα δε της ασερας”; ex eo ne hoc quidem * recte colligi posse putem, vocem βρανος a Iudaeis vniuerse ad significandum *templum* vel *sanctuarium* transferri consueuisse. Innumeras certe easque plane ineptas vel ineptas etiam vel Graecis vel Hebraicis vocibus significationes affingeret, qui de loquendi vsu Iudaico vniuerse ex Philonianis allegoriis iudicare licere

exi-

* Eodem sane iure ex verbis: Αναδηματα δε της ασερας, colligi posset, vocabulo ασερες ad significanda etiam αναδηματα vsos esse Iudaeos.

quendi profus non patitur. Igitur verbis illis
vel omnia vniuerse, quae mundus et visibilis et
in-

existimaret. Nec magis perspicio, quomodo ad probandam
vel confirmandam Telleri sententiam alter, ad quem prouocat,
Philonianus locus (in Τε. περιγιγαντων p. 292.) faciat.
In hoc nempe Philo homines vniuerse ita dispescit, vt
τας μεν γης, τας δε βρανης, τας δε Θεες ανθρω-
πων ειραι dicat; additque: Γης μεν οι θρησκευτικοι των
σωματος ηδονων, απολαυσιν τε και χρησην επιτη-
δευοντες αυτων, και πορισαι των συντινοντων εις
επασην: βρανης δε, οσοι τεχνιται και επισημονες
και φιλομαθεις &c. Quis autem, quaeso, ex his verbis,
in quibus Iudaeorum et gentilium ne mentio quidem vlla sit,
hoc effici sibi persuadeat, Iudaeos suam gentem βρανον,
ceteras γην appellare consueuisse? Ad Philonem igitur fru-
stra prouocant, qui in formula: Τα εν τοις βρανοις και
τα επι της γης Iudaeorum et gentilium descriptionem con-
tineri sumunt. Nec plus praesidii ab aliis scriptoribus Iudai-
cis petere posse sententiae illius defensores S. R. KOPPE (in
N. T. Vol. I. ad locum Eph. 1, 10.) luculenter demonstrauit.
Paulino vero loco Eph. 1, 10., quem maxime urget S. R.
Tellerus, ne conuenire quidem ea, quam post Schoettgenium
et Lockium Tellerus sumit, interpretatio videtur. Etenim
vox ανακεφαλαιωσασθαι (cf. Raphaelius) de rebus tantum, non
de personis vsurpari solet. Consensaneum igitur est formulam
Ανακεφαλαιωσασθαι &c. ita interpretari, vt haec senten-
tia sit: *Omnia negotia, hoc extremo tempore in coelo terra-
que gerenda, vni Christo commissa sunt.* Alio sensu verba:
Τα επι της γης &c. Col. 1, 20. accipienda esse, contextus
docet. At nihil certe in contextu hoc inest, ex quo illud cogi
possit,

inuifibilis complectitur, vel homines certe et angelos cuiuscunque ordinis ⁸³ et dignitatis comple-

poſſit, per τα επι της γης Ethnicos, per τα εν τοις γρανοις autem Iudaeos intelligendos eſſe. Omnia enim plana ſunt atque expedita, ſi verba: Αποκαταλλαξαι — εν τοις γρανοις, de Angelorum et hominum communi Domino Chriſto ſubiectorum, noua ad ſe inuicem relatione interpretemur. (cf. S. R. STORRII Diſſert. in epiſt. ad Coloſſ. p. 16 Tub. 1786. p. 14. ſeq.) Omnino igitur temere a S. R. Tellerio aliſque ſumitur, formulam: Ουρανος et γη, vel: Τα εν τω γρανω &c. tum ab aliis Iudaicis ſcriptoris tum a Paulo ad designandos Iudaeos et gentiles tranſlatam eſſe. Noſtro autem loco πισιν, de qua ſermo eſt, ad Iudaeos et ethnicos reſtringere, hoc etiam vetat, quod addit Apoſtolus: Τα ορατα και τα ωρατα, ειτε θρονοι, ειτε κυριότητες &c. Quomodo enim cum vlla veritatis ſpecie prior formula ad gentiles et Iudaeos vniuerſe, poſterior ad ethnicos Imperatores et Iudaeorum magiſtratus trahi poſſit, non video. Quis enim, quaefo, (vt hoc vtar) Caligulam vel Tiberium a Paulo καινης πισεως loco habitum eſſe, credat?

83. Iudaeos, maximeque Eſſenos, contra quos C. II. inprimis diſputare videtur Apoſtolus, in definiendis variis angelorum nominibus ordinibusque male ſedulos fuiſſe, ſatis conſtat. Sine dubio igitur verba Paulina: ειτε θρονοι, ειτε κυριότητες &c. ad Iudaicas angelorum deſcriptiones reſpiciunt. Nec tamen Apoſtolus formula illa angelorum ordines ſubtilius ipſe diſcernere, ſed generalera tantum hanc ſententiam exprimere voluiſſe exiſtimandus eſt; Cuiuscunque ordinis Angeli, ne nobiliſſimis quidem exceptis, per Chriſtum creati ſunt.

prehendi, statuendum est. Quis autem credat a Paulo vel nobilissimos, qui in ciuitate Dei sunt ⁸⁴ spiritus, vel malos Angelos, (quos emendatos per Christum esse, constanter negant Apostoli) eo sensu *κτιθεντας* per Christum dictos esse, quo Christiani Eph. II, 10. *κτιθεντες εν Χρισω Ιησω*, et Gal. VI, 15. (coll. V, 6.) *καινη κτισις* esse dicuntur? Quis credat, hoc sensu *κτισιν* Angelorum per Christum ab eo asseri, qui Hebr. II, 16. *diserte negat, Christum των αγγελων επιλαμβανεσθαι?* "At tollitur, inquis, haec difficultas, si illud *επιτιθη* in hunc sensum accipiatur, vt *uniuerse mutatio quaedam insignior* intelligatur." Atque illud quidem facile largior, per Christum mutationem aliquam non ad homines tantum, sed ad Angelos etiam pertinentem, effectam esse.

Sed

84. Quae SAM. CRELIIVS de Angelorum corroboracione in primo Christi aduentu inchoata, et in fine saeculi consummanda (Init. ev. loh. p. 594 seq 606, &c.) disserit, eiusmodi sunt, vt refellere ea, vix operae pretium esse videatur. Igitur breuiter tantum moneo, Artemonianae (p. 594. sq.) loci nostri interpretationi tum hoc, quod Paulus praeterito (*εκτισαι*) vtitur, tum id maxime ob stare, quod *κτισιν* vniuerse de quacumque in bono confirmatione accipere, loquendi vsus, *κτισιν* Angelorum autem de tali, qualis Eph. II, 10. &c. describitur, mutatione intelligere doctrina scripturaria prohibet.

Sed loquendi vsui ⁸⁵ N. T. consentaneum esse, generalem illum significationem vocabulo κτιζειν tribuere, iure meo negare posse mihi videor. Etenim ne vnum quidem vel in Paulinis scriptis vel

85. In Alexandrina etiam V. T. versione nullus, quantum equidem scio, reperitur locus, in quo vocem κτιζειν generali isto sensu accipi, probari possit. Nempe et Hebraicum כרא et, quod huic frequenter in Alex. versione respondet, Graecum κτιζειν, vbi absolute ponuntur, plerumque idem valent, quod producere *, vel efficere quocunque modo, vt, quod nondum erat, esse incipiat. Sic coelum et terra, (mundus aspectabilis, qualis inde ab illo tempore, de quo Gen. 1, agitur, est, et ab hominibus conspicitur) et, quae iisdem continentur, επιθαι vel הכרא (Pf. CXLVIII, 5. coll.] XXXIII, 9. et Gen. 1, 3. seqq. LXXXIX, 12. 47. Deut. IV, 32. &c.) dicuntur, quatenus, Deo volente, esse inceperunt. Nec aliam notionem vocibus כרא et κτιζειν Ierem. XXXI, 22. Num. XVI, 30. Ies. LXV, 17. aliisque similibus, si qui sunt, locis, subiectam esse existimauerim. Ex iis autem locis, quibus consueta vocis κτιζειν vel כרא significatio non satis apta videtur, veluti Ies. XLV, 7. Pf. CIV, 30. (vbi κτιθησονται τω εκλειψσει και εις του χεν αυτων επιερψεισιν (v. 29.) opponitur, adeoque de noua productione vel generatione intelligendum est) hoc certe colligi non potest, κτιζεσθαι nonnunquam dici, quod quocunque modo immutatur.

* Hoc sensu in Apocryphis etiam V. T. libris frequentissime vsurpatur vox κτιζειν cf. 3. Esr. VI, 13. Sap. 1, 14. II, 23. &c. Nullus autem omnino in his libris prostat locus, in quo generatis illa mutationis insignioris notio voci κτιζειν tribui probabili ratione posse videatur.

vel omnino in N. T. locum proflare, vbi *uni-
verse* mutationem quandam insignem voce *κτιζειν*
vel *κτισις* exprimi, probabile sit, pro certo affir-
mare ausim. Ne dicam, argumentationi Apo-
stoli vim suam vix constare, si, Christum *πρω-
τοτοκου πασης κτισεως* esse, ex eo probari suma-
tur, quod mutationis qualiscunque in mundo vi-
sibili atque inuisibili auctor sit. Cum igitur vel
loquendi vsus vel contextus, de impropria ali-
qua vocis *επιδη* significatione cogitare, non pa-
tiatur; relinquatur, vt de *prima creatione* ⁸⁶ il-
lam interpretemur. Hanc autem ita Christo
tribuit Paulus, vt primum praecipua rerum crea-
tarum genera enumeret, eaque singula, coele-
stia nempe et terrestria, visibilia atque inuisibilia,
cuiuscunque ⁸⁷ ordinis sint, per Christum creata
esse, affirmet; deinde, quo grauius inculcet ge-
nera-

86. Illud etiam non omittendum, quod vix locum aliquem vel
in V. vel in N. T. reperire licet, in quo clarioribus verbis
vel *lehouae* vel Deo Patri, creatio vniversi tribuitur.

87. Addere hoc eo consilio videtur Apostolus, vt obuiam eat
nimis magnificae aduersariorum de angelis opinioni, et dehor-
teretur ab illa *θρησκεια των αγγελων*, cuius C. II, 18.
mentionem facit,

neralem sententiam, hoc subiungat: Omnia per illum ⁸⁸ atque ad ipsius gloriam, (vel, vt ab ipso ⁸⁹ penderent), creata sunt.

§. X.

Vidimus, creationem mundi filio Dei a Iohanne aequae ac Paulo clarissimis verbis adscribi: superest, vt ex hoc illud effici ostendamus, vt Christo *eadem numero vis ac perfectio infinita, quae patri*, tribuenda sit. Quod quamuis ex iis locis, vbi mundus per Christum factus esse dicitur, per se spectatis cogi non posse, facile largiamur; illud tamen iure nostro asserere posse nobis videtur, *saluo doctrinae scripturae systemate* saluisque sanioris philosophiae decretis creatoris loco haberi non posse Christum, quin vnam eandemque vim Diuinam ad patrem et filium pertinere, concedatur. Nam et *unum tantum summum Deum* esse, constanter planissimeque docent S. litterae, et mundum *vi summo Deo propria, non spiritus cuiusdam ipso inferioris eademque subordinati virtute*, productum esse, tum
 ipsius

88. cf. Rom. XI, 36. I Cor. VIII, 6, vbi *δι αὐτοῦ* et *εἰς αὐτοῦ* de patre dicitur.

89. cf. S. R. KOPPE in N. T. ad locum Rom. XI, 36.

ipſius S. ſcripturae auctoritate, tum philoſophico etiam argumento confirmari poteſt.

Et doctrina quidem de *unitate ſummi verique Dei* vniuerſo ſ. litterarum ſyſtemati ita intexta eſt, vt, ſalua illarum auctoritate nequaquam in dubium vocari nedum negari poſſit. Etenim Moſen alioſque V. T. prophetas totos in eo fuiſſe, vt Iudaeorum animis ſententiam de vno ⁹⁰ Iehoua vt Deo colendo quam altiffime infigerent, nemo proſecto, niſi plane hoſpes ac peregrinus in V. T. libris fit, ignorat. Chriſtum autem et Apoſtolos hanc doctrinam, cui tanquam fundamento ſuperſtructa erat Iudaica religio, et probaſſe et confirmaſſe tum hoc argumento eſt, quod vniuerſe Moſis et Prophetarum oracula, ⁹¹ aequae ac ſuam institutionem ad Deum tanquam auctorem referunt, tum diſerta eorum verba (v. g. Matth. IV, 10. Marc. XII, 29. ſq. Ioh. XVII, 3. I Cor. VIII, 4. ſqq) ⁹² teſtantur. Quod ſi vero,

vnum

90. Veluti Deut. XIII, 2. ſeqq. Ief. XLIII, 10. XLIV, 6-8. XLVIII, 11. &c. cf. b. ZACHARIAE Bibl. Theol. p. 1. ed. 2, p. 392. ſeqq.

91. v. g. Hebr. I, I. Act. III, 18. 21. 2. Petr. I, 10. Ioh. X, 35. &c.

92. Chriſtum et Apoſtolos de eodem Deo loqui, qui in V. T. *Iehoua* appellatur, loca Matth. IV, 10. coll. Deut. VI, 13.

vnun tantum Deum summum esse, confitendum est; profecto Diuinae patris *ουσιας* communicio negari Christo, utpote creatori, non poterit, ut primum euidum fuerit, *nonnisi summum Deum* creatoris loco habendum esse. Restat igitur, ut, quibus rationibus hoc probari possit, videamus. Cum autem duplex argumentorum genus sit, ad confirmandam nostram sententiam pertinentium vnun eorum, quae a Philosophiae principiis accessunt, alterum eorum, quae s. litterarum auctoritate nituntur; de utroque sigillatim dispiciamus.

§. XI.

Primum igitur, si vel sensum communem vel cultioris rationis iudicium sequi velimus, non possumus non statuere, summam, quae cogitari possit, et plane incomparabilem perfectionem mundi huius conditori tribuendam esse. Quae enim maior concipi animo potest agendi potentia, quam illius, qui voluntatis suae⁹³ efficacia in-

Luc. XX, 37. 38. coll. Exod. III, 6. 16. et VI, 2. seqq. Ioh. VIII, 41. 42. 54. coll. XVII, 3. dubitare non sinunt.

93. Christum hoc sensu (quod obiter tantum monendum videtur) creatorem mundi dici, ex eo patet, quod et vniuerse creatio in s. litteris ita describitur, ut solo imperio, sola vo-

innumerabilem rerum multitudinem existentia⁹⁴ donavit, atque eo, qui consiliis ipsius consentaneus erat, ordine inter se iunxit? Quae intelligentia maior ea,⁹⁵ quae infinite multis innumerarum rerum combinationibus ac relationibus ad se inuicem distinctissime cogitandis par est? Quae denique bonitas et sapientia maior illa, qua tam admirabilis omnium rerum ad optimos fines, ad sentientium atque intelligentium naturarum felicitatem, cōcentus quasi et conspi-

luntate Diuina, quod nondum fuerit, productum esse doceatur (v. g. Gen. 1, 3. seqq. Pf. CXLVIII, 5. coll. XXXIII, 9. Hebr. XI, 3.), et Christo iisdem verbis, quibus Iehouae in V. T. effectio mundi a Paulo adscribitur.

94. [Ex iis etiam, qui mundum non ex nihilo (vt aiunt) creatum, sed ex praeeistente quadam materia formatum a Deo esse, sibi persuadent, non pauci, maiorem ea vi, quae in digerenda atque exornanda materia sese exseruerit, cogitari nullam posse statuunt. At mihi quidem ne sumtio quidem illa admittenda videtur, cui, praeter alia, hoc maxime obstat, quod existentiae necessitas atque independentia, quantum equidem iudicare possum, cum formae mutabilitate conciliari nullo modo potest. cf. *fragmentarische Beyträge zur Bestimmung und Deduction des Begriffs und Grund-sazes der Causalitytaet, und zur Grundlegung der Nat. Theologie* Lips. 1788. IV. fragm. 2.]

95. cf. cel. PLATNERI *philos. Aphorismen* p. 1. p. 459. ed. nov.

Spiratio effecta est? ⁹⁶ Iam talem tantamque potentiam, intelligentiam ac bonitatem *finito* spiritui attribuere, quid aliud est, quam notiones ⁹⁷ finiti et infiniti confundere?

Atque omnino haud scio, an infinita *De* perfectio villo vel an sensum communem aptiori ve vniuerse stabiliori argumento euinci possit, quam eo, quod ab effectione mundi ducitur. Constituto autem hoc, auctorem mundi esse non posse, nisi qui infinita vi praeditus sit; alterutrum ex duobus sumendum est, aut vnus summi Dei virtute, quicquid praeter ipsum sit, creatum esse, aut conditorem mundi spiritum quendam esse a Deo discretum et seiunctum, inferiorem quidem ipso ab eoque pendentem, sed infinita tamen vi ac perfectione instructum. Iam
po-

96. cf. *A demonstration of the being and attributes of God by Sam. Clarke* Lond. 1706. S. XI. et *Physicotheology or a demonstration of the being and attributes of God from the works of nature by W. Derham*. Lond. 1714. - Ipse Harwood Logo vt conditori mundi infinitam potentiam, sapientiam et bonitatem tribuere videtur (cf. *Harwoods Vier Abhandlungen mit Antithesen und Erläuterungen von D W A. Teller* Berlin 1774. p. 109. seq.)

97. cf. *Lamberti Anlage zur Architectonic* II. B. p. 353. et *Sulzeri vermischte philos. Schriften* 1773. p. 337. seq.

posterius admitti non posse, de indiuiso attributorum Diuinorum nexu cogitanti facile patebit. Sive enim existentiam ⁹⁸ peculiaris realitatis loco habendam esse, cum Cartesianis et Leibnitianis statuatur, sive ⁹⁹ secus; saluis euidenti-

tissi-

98. Licet breuitatis causa existentiam necessariam, independentem atque aeternam E, potentiam autem, intelligentiam et bonitatem infinitam P, vocare, iam in Deo E et P arctissime et necessaria quadam ratione inter se connexa esse, salua absolute necessariae naturae notione, negari non potest. Sed quomodocumque nexum illum definias, illud efficietur, vt vniuersae P ab E feiungi non possit. Atque illud quidem facillime intelligitur, si quis E cum P in ea ratione esse statuat, vt ex hoc illud necessario sequatur, eum concedere oportere, vbi-
cunque P sit, nec E abesse posse. Sed tum quoque, P omnino diuelli non posse ab E, fatendum erit, si rationem τ & P, quod Deo tribuitur, in E contineri sumatur. Hoc enim posito, quoniam eorundem (si ita loqui fas est) ratiatorum non possunt esse diuersae rationes (cf. cel. ULRICH *Institut. Log. et Metaphys.* lenae 1785. p. 329.), P illi naturae, in qua E inest, proprium esse, nec ad vllam aliam transferri posse, non magis dubitari potest, quam triangulis reatungulis proprium esse id, quod theoremate Pythagorico continetur. Quod valebit etiam, si nexus inter P et E intercedens eiusmodi sit, vt communis vtriusque ratio in tercio quodam X, pariter ad Diuinam naturam pertinente, inest.

99. Si existentiam dici non posse peculiarem realitatem, ab ipsis realitatibus, quae esse dicuntur, diuersam ac separata cum Kantio aliisque statuas (quod quidem recte statui videretur); aut
con-

tissimis principiis, saluaque Diuinae naturae notionem, negari haud potest, vim et perfectionem infinitam cum necessaria atque independente existentia tam arte coniunctam esse, vt cui haec abiudicetur, illa etiam abiudicanda sit. Relinquitur ergo, vt vi summo Deo propria, non spiritus cuiusdam ab ipso pendens, ipsoque inferioris, virtute effectum esse mundum statuamus.

Quod quidem *sacrarum etiam litterarum* auctoritate confirmari haud difficile est probatu. Primum enim in *Vet. Testamenti* libris ea de Iehoua creatore tradita esse reperimus, quibus non possent non reuerentes propheticorum oraculorum Iudaei in hanc sententiam adduci, vt praeter Iehouam nemini effectum mundi tribuendam esse censerent. Referenda huc sunt tum illa loca, in quibus ¹⁰⁰ Iehouae iis verbis
coeli

concedis, vim Dei infinitam necessario inferre independentem existentiam, aut negas. Si hoc, tollis profecto ipsam absolute necessariae naturae notionem. Si illud; quomodo vim aliquam infinitam ab ea, quam Deo tribuimus, *numeratam diuersam*, at dependenter existentem, sumere possis, plane non video.

100. Gen. II, 2. coll. Exod. XX, II. Ies. XLIV, 24. Ier. X, 12. Ps. VIII, 4. CII, 26. &c. iis verbis Iehouae creatio mundi

coeli terraeque creatio tribuitur, vt et soli illi et immediatae ipsius actioni mundum originem suam debere dubitare non possent, si quidem prophetis fidem haberent, Iudaei, tum ea oracula, quae Diuinam Iehouae maiestatem perfectionemque ita describunt, ¹⁰¹ vt eam ex rerum conditarum contemplatione facile cognosci posse, doceant. Nec parum roboris argumento, quod ex his locis duci posse videtur, ea addunt, in quibus planissime asseritur, neminem plane praeter Iehouam esse, in quo fiduciam collocare liceat, neminem, qui liberandis ab hostium potestate Israelitis par sit, neminem, qui futura praedicere valeat ¹⁰² et quae sunt alia his similia: Quae omnia profecto falsa essent, si praeter Iehouam fuisset spiritus aliquis, tanta vi et perfectione praeditus, quanta ad condendum mundum requiritur ¹⁰³.

Iam

adscribitur, vt mediatam tantum illius actionem a Mose et Prophetis significatam fuisse, plane non credibile sit,

101. Veluti Ps. XIX, 1, sq. Ies. XL, 26. &c.

102. cf. Ies. XLIII, 10. II. XLIV, 6-8. XLVIII, 11, &c.

103. Qui spiritum aliquem Deo subordinatum mundi conditorem esse sumunt, ne rationem quidem probabilem asserere posse mihi videntur, cur ignorare id Iudaeos in *V. T. Deus* voluerit. Etenim agendi rationi, quam in educando populo
Irae-

Iam sublatam esse Christi et Apostolorum institutione veterum prophetarum de vno Iehoua mundi creatore doctrinam, sumere profecto non potest, nisi qui Christi et Apostolorum effata, et, quae ab his ad Deum tanquam auctorem referuntur, instituta, ad religionem pertinentia, secum ipsa consentire negat. Posito enim hoc, quod planissime in N. T. asseritur, Deum Israeliticae religionis auctorem agnoscendum esse; Secum ipse profecto Deus pugnasse censendus esset, si dogma de vnitae creatoris, nec tempori nec loco certo adstrictum, tanto quasi impendio stabiluisset, stabilitum autem ¹⁰⁴ noua reuelatione euer-

Israelitico secutum esse Deum constat, consentaneum omnino fuisset, ad eam etiam, qua in *polytheismum* ferebantur Iudaei propensionem, si *salua veritate fieri potuisset*, institutionem suam accommodare. Nec est, quod dicas, propterea tantum factum hoc non esse, quod verendum fuisset, ne ad *gentilem* polytheismum deiaberentur Israelitae. Nam sacrificia certe aliosque ritus gentilibus haud absimiles Israelitici legislatoris auctoritate comprobatos fuisse, satis constat.

104. Apprime huc faciunt, quae LESSINGIUS in Libro incripto *Die Erziehung des Menschengeschlechts* 1785. p. 29. seq. disserit. Ita autem ille: "Ein Elementarbuch für Kinder darf gar wohl dieses oder jenes wichtige Stück der Wissenschaft oder Kunst, die es vorträgt, mit Stillschweigen übergehen Aber es darf schlechterdings nichts

euertisset. Secum ipsi pugnasse Apostoli, existimandi essent, si iam Iudaeorum de Diuina prophetorum oraculorum origine sententiam sua auctoritate confirmassent, iam ab iisdem postulassent, vt primarium quoddam religionis suae dogma, cuius vtiq̃ue alia plane ratio, quam caerimonialium praeceptorum, erat, missum facerent, cultumque creatori debitum ad spiritum quendam a Iehoua diuersum eique subordinatum transferrent. Omnium minime vero *Paulus* sibi constaret, si ex eius doctrina Christus qua creator mundi inferior patre habendus esset. Etenim Rom. I., 20. ¹⁰⁵) aeternam summi Dei ¹⁰⁶ vim et maiestatem inde a creatione mundi

enthalten, was den Kindern den Weg zu den zurueckgehaltenenen wichtigen Stuecken versperre oder verlege. Vielmehr muessen ihnen alle Zugänge zu denselben sorgfaeltig offen gelassen werden; und sie nur von einem einzigen dieser Zugaenge ableiten, oder verursachen, das sie denselben spaeter betreten, wuerde allein die Unvollstaendigkeit des Elementarbuches zu einem wesentlichen Fehler machen".

105. cf. b. ZACHARIAE Bibl. Theol. P. I, p. 178. seqq. et S. R. KOPPII Annot. ad h, 1,

106. De *Tummo* Deo loqui Apostolum, et clarissime ex iis, quae antecedunt et sequuntur (17. 18. 25.), intelligitur, et omnes, quos equidem noui, interpretes concedunt.

di ex operibus diuinis tam facile cognosci posse, affirmat, vt *αναπολογητοι* sint gentiles, qui vel notitia Dei careant, vel pietatem cultumque ipsi denegent. Quod quidem effatum recte omnino se habet, ¹⁰⁷ si ex Pauli sententia mundum *virtute*

viii

107. Non alienum videtur, e CRANZII *Historie von Groenland* (Nürnb. und Leipzig 1782. p. 239. seq.) locum huc transcribere, illustrando Paulino effato egregie inseruientem. Ita autem ille Groniae quendam incolam, Christianae doctrinae notitia nondum imbutum rationatum esse ait: "*Ich habe oft gedacht, ein Kajak mit dazu gehoerigen Pfeilen entsteht nicht von selbst, sondern muss mit Muhe und Geschicklichkeit von Menschenhaenden gemacht werden; und wer es nicht versteht, der verderbt leicht etwas daran. Nun ist der geringste Vogel viel künstlicher als der beste Kajak, und niemand kann einen machen. Der Mensch ist noch weit künstlicher und geschickter, als alle Thiere. Wer hat ihn gemacht? Er kommt von seinen Eltern, und diese kommen wieder von ihren Eltern her. Aber wo kommen denn die allerersten Menschen her? Sie sollen aus der Erde gewachsen seyn. Aber warum wachsen denn nun nicht mehr Menschen aus der Erde? Und woher ist denn die Erde, das Meer, Sonne, Mond und Sterne entstanden? Nothwendig muss jemand seyn, der das alles gemacht hat; der immer gewesen ist und nicht aufhoeren kann. Derselbe muss unbegreiflich viel mächtig, geschickter und weiser seyn, als der klügste Mensch; er muss auch sehr gut seyn, weil alles, was er gemacht hat, so gut, und uns so nuetzlich und noethig ist. &c.*"

*uni summo Deo propria et conditum esse et regi ponamus. Quod si vero sumatur, eam actionem, qua mundus productus est, ab Apostolo spiritui cuidam vel finito vel summo certe Deo inferiori tributam esse; plane non apparet, quomodo cum aliqua veritatis specie affirmare potuerit, ethnicos tam facile ad *summi Dei* notitiam pervenire posse, ut, si vel ignorent illum vel negligant, omni prorsus excusatione carere censendi sint. Etenim qui *finitam* vim efficiendo regendoque mundo parem esse statuit; quo iure is ab hominibus, subtilioris philosophiae expertibus, * nec nisi communem sensum sequentibus, postulare poterit, ut e consideratione mundi, *infinitam* aliquam vim esse, colligant, quo iure *αναπολογητον* declarare, si quis non ad *summum Deum* ascendat, sed in finito quodam, at tanta tamen, quanta ipsi ad formandum gubernandumque mundum requiri videtur, virtute praedito subsistat eundemque ut creatorem dominumque suum pie-*

* [Quamvis facile largiamur, verba Paulina non tam subtiliter premenda esse, ut in *omnes et singulos* gentiles dicta putentur, quae v. 19. seqq. de ethnicis univcrse asseruntur; illud tamen desepdi nullo modo posse arbitramur, ad *solos* gentium *philosophos* Paulinam sententiam pertinere].

pietate summa et fiducia colat? Num igitur cre-
 dibile est, Paulum ¹⁰⁸ a *finiti* cuiusdam spiritus
 vi et actione mundi aspectabilis originem repe-
 tiisse? Quid vero, si *infinitae* quidem *virtutis*
 spiritum, at a *summo tamen Deo pendentem*, crea-
 toris mundi loco ab ipso habitum esse, sumamus?
 At ne dicam, aliis locis ab eodem Apostolo in-
 finitam virtutem vni summo Deo non obscuris
 verbis tribui; quis credat, hoc ipsum ab ethni-
 cis postulare, vt non creatorem mundi imme-
 diatum, quamuis infinitum eundem agnoscant,
 sed superiorem illo spiritum summo cultu profe-
 quantur? Quis credat, *αναπολογητον* ab Apostolo ha-
 bitum esse si quis cum praestantissimis ¹⁰⁹ Graeciae
 philosophis, quem architectum mundi esse cre-
 deret, eundem summo loco habendum, summaque
 religione venerandum esse, existimauerit?

At in ipsis tamen illis locis, in quibus mundi
 creatio Christo tribuitur, inesse aliquid videtur,
 quod

108. Adde locum Act. XVII, 24-28, cui non magis, quam illi
 de quo agimus, sensus commodus tribui posse videtur, si, ex
 Pauli sententia summum Deum ab immediato mundi creatore
 et conseruatore discernendum esse sumatur,

109. cf. cel. MEINERS *histor. doctrinae de vero Deo Lem-
 gov.* 1780, P. II, S. V. seqq.

quod suadeat Paulo et Iohanni eam sententiam tribuere, qua Deum spiritu quodam subordinato ad condendum mundum vsu[m] esse statuitur. Etenim Ioh. I, 3. et Col. I, 16. mundus ΔΙΑ τῆς λόγῃς vel ὑἱῃ effectus esse; Hebr. I, 2. autem Deus ΔΙΑ τῆς ὑἱῃ τῆς αἰωνῆς fecisse dicitur. Atque illud facile largimur, *posse* haec loca *per se spectata* in hunc sensum accipi, vt per *διὰ* illud ministra vel subordinata causa intelligatur. At nec necessitatem vllam hermeneuticam esse, quae ad hanc sententiam constituendam nos cogat, nec posse istam interpretationem admitti, quin repugnantiam aliquam in Apostolorum doctrina inesse sumatur, iure nostro asserere posse nobis videtur. Etenim in locis Ioh. I, 3. et Col. I, 16. verba *διὰ αὐτῆς* ¹¹⁰ et

EV

110. Ipse CLARKIVS (in the scripture doctrine of the Trinity London 1712. I. S. p. 1. p. 90.): "The bare use, inquit, of the praepositions singly, is not indeed of itself a sufficient foundation for these distinctions: For *διὰ* is used also of the Father Rom. XI, 36. and Hebr. II, 10. of the son Col. I, 16. BY or IN him were all things created." Quod autem addit: "When they are used in exprefs contradistinction to each other, as in that passage now-cited I Cor. VIII, 6.; they cannot but very much strengthen an interpretation grounded at the same time on other texts and upon the whole

te-

εν ἰῆ αὐτῶ verti etiam posse ab eo, et de
 causa *principali* intelligi, dubitari vix po-
 test.

tenour of scripture"; id precario sumi, tum ex his ipsis,
 quae de vnitae creatoris disputata sunt, intelligitur, tum iis,
 quae in Sect. II. addemus, confirmabitur.

III. cf. loca a S. R. STORRIO (*Ueber den Zweck* &c. p. 457
 allata; quibus addi posse videtur Matth. XII, 24. 28, vbi par-
 ticulam EN, quamvis cum ἸΠΟ commutari non possit,
principalem tamen causam denotare, manifestum est. Non
 igitur profecto est, eum cum Cel. KLEUKERO (in libro inscrip-
 to: *Johannes, Petrus und Paulus als Christologen be-
 trachtet* Riga 1785. p. 223) formulam: EN αὐτῶ ἐκτίθη
 τὰ πάντα ex Cabbalistarum systemate mutuum sumtam, atque
 ita interpretandam esse sumamus: *In ihm und mit ihm ist
 alles geschaffen worden*, d. i. *er begreift in sich το πλῆ-
 ρωμα παντων των κτισθεντων*, *die Fuelle al-
 les Geschaffenen*. Sed ne probabilem quidem hanc inter-
 pretationem esse, vel ex iis, quae in i. litteris de mundi crea-
 tione et creatore tradi vidimus, patere existimem. Accedit
 quod historica Kleukeri hypothesis de cabbalisticae theologiae
 origine et aetate, quantum equidem iudicare possum, satis
 idoneo argumento nondum euicta est. Quae enim tum in li-
 bro modo laudato, tum in commentatione: *Ueber die Na-
 tur und den Ursprung der Emanationslehre bey den Kab-
 balisten*, superiore anno edita, ad probandam illam senten-
 tiam vir cæl. concessit, ea mihi quidem non plane satisfacere
 fateor. Omnium minime vero certa cabbalisticae theologiae
 indicia in locis Col. II, 9. Act. XVII, 28. Rom. VIII, 20.
 1. Tim. I, 17. VI, 15. seq. Iac. I, 17. Ioh. I, &c. (cf. com-
 ment. modo cit. *ueber die Natur* &c. p. 77.) inesse persuade-
 re mihi possum. Sed longum esset et ab instituto meo alie-
 num, enucleatius de hac re dicere.

test. Quod autem Hebr. I, 2. ¹¹² pater *per filium* h. e. virtute filii mundum ¹¹³ condidisse dicitur; ex eo certe filii vim, mundi effectricem, vel specie (vt loqui solent) vel numero diuersam esse ab ea, qua pater praeditus est, non rectius colligi posse existimem, quam ex Hof. I, 7. duos esse a se inuicem seiunctos Iehouas, quorum vnus subordinatus alteri sit. Sed ne contextus quidem pati videtur verba: ΔΙ ΟΥ τας αιωνας σποησε, de causa subordinata et ministra interpretari. Ipse enim Paulus, quod paulo obscurius et minus definite v. 2. enuntiatum est, versu 10. coll. 7. ita explicat, vt eadem verba, qui-

112. Forte Apostolus, opinioni quorundam de mundo per Angelum praestantissimum vel Angelos condito (cf. not. 63.) obuiam iturus, primum generatim, *per filium* (non per Angelos) effectum esse mundum asserit; deinde, ne qua ambiguitas relinquatur, generalem sententiam ita explanat, vt filium angelis omnibus, vt pote ministris tantum Dei, longe superiorem, eodeniue sensu, quo ipsum Iehouam, creatorem esse, declaret.

113. Lectionem ΔΙ ΟΥ cum S. R. GRIESBACHIO (in *progy. de mundo a patre condito per Christum* 1781.) ex mera coniectura mutare, equidem non ausim. Vocem αιωνας autem de oeconomis Diuini interpretari, locus Hebr. XI, 3. prohibere videtur, (cf. de voce αιωνες perill. MICHAELIS *Erklaer. des Briefes an die Hebraer* P, 1. ad I. Hebr. 1, 2.)

quibus Iehouae Pl. CII. creatio coeli et terrae tribuitur, ad Christum transferat (cf. §, VIII.), et eundem Angelis vniuerse, *qua ministris Dei*, opponat. Omnium minime autem vel cum Prophetarum, *per quos v. r. Deus locutus esse dicitur*, oraculis, vel cum Rom. I, 20. et Act. XVII, 24. seqq. conciliari possent verba: $\Delta\iota\ \&\ \epsilon\pi\omicron\iota\eta\sigma\epsilon$, si hoc innuere voluisset Apostolus, filium in condendo mundo ita versatum esse, vt ministri Dei prouinciam sustinuerit.

Mañeat igitur illud, ex s. litterarum doctrina, cum sanioris etiam Philosophiae placitis prorsus consentiente, non spiritus cuiusdam Deo inferioris virtute, sed vi soli summo Deo propria mundum effectum esse. Constituto autem et confecto hoc, illud efficitur, vt aut vnitas summi Dei, quam constanter planissimeque (cf. §. X.) sacrae litterae asserunt, tollenda, aut statuendum sit, *ad Christum*, quem conditoris ¹¹⁴
mundi

114. [Egregie cum hoc elogio consentit illud, quod et creatori Rom. I, 25. a Paulo tribuitur, et ad Christum Rom. IX, 5. ab eodem transferri, admodum probabile est. Sed de hoc loco, nihil habeo, quod iis addam, quae a S. R. *Noeffelt* in
F *Opusc.*

mundi elogio a Iohanne aequae ac Paulo ornari (§. VII-IX) ostendimus, *eandem numero vim aeternam atque infinitam*, vel, ut Pauli verbis utar, eandem numero *αιδιον δυναμιν* et *θειότητα*, *qua pater praeditus est*, pertinere.

§. XII.

Exposito primario nostrae de Deitate Christi doctrinae argumento, ex Apostolorum effatis ducto, quid ad confirmandam illam praesidii ab *ipsius Iesu* de persona sua assertionibus peti possit, breuiter videamus. Primum igitur existit quaestio, an Christus, in iis sermonibus, qui ab Euangelistis commemorantur, *summi Dei honorem*, ipse sibi asseruerit? Atque equidem haud scio, annon, communionis Diuinae naturae conscium sibi fuisse Iesum vel ex hoc colligi possit, quod quamuis reuerentissimum se patris esse, atque ad eiusdem gloriam omnia referre, illustrissimis factis declarauerit, tamen, cum a Iudaeis arrogati sibi temere Diuini honoris reus ageretur (Matth. IX, 3. seqq. coll. Marc. II, 6. seqq. et Luc. V, 21. seqq. Ioh. V, 18 seqq.), non ita blas-

Opusc. fasc. 1. ed. II. p. 158. seqq. et S. R. KOPPE in N. Teß. Vol. IV. p. 194 sq. disputata sunt.

blasphemiae criminationem depulit, vt vel vni summo Deo proprium esse, quod ad hunc solum pertinere censebatur, (Marc. II, 7.) vel *ἰσὺν σε τῷ Θεῷ* (Ioh. V, 18.) esse, *negaret*. Sed insunt etiam tum in vno ex iis, quae modo attulimus, tum in aliis locis disertae Christi declarationes, quae non obscure significant, eundem sibi ea tribuisse, quae in spiritum summo Deo inferiorem vel ab ipso seiunctum non cadunt. Nimirum Ioh. V, ¹¹⁵ 19. seqq. summa quaeque opera Diuina et honoris Diuini societatem ita sibi vindicat, vt aequalem eum vi et dignitate patri se haberi velle, dubitare vix possent (cf. v. 18.) Iudaei. Vim autem illam tantorum operum effectricem, quam sibi hoc loco tribuit Iesus, ex ipsius sententia *eandem numero* esse, qua pater praeditus est, tum ex aliis effatis, tum maxime ex Ioh. XIV, 10. ¹¹⁶ intelligitur, vbi intimam suam cum Patre coniunctionem ita describit,

¹¹⁵, cf. ven. STORR *ueber den Zweck der ev. Gesch.* Ioh p. 197. seq.

¹¹⁶, cf. l. modo cit. p. 196:

bit, vt patrem, *τον εν αυτω μενοντα*, ¹¹⁷ opera illa, quae Ioh. V, 19, 21. 26. a sua virtute repetit, efficere doceat ¹¹⁸. Vt igitur recte statuere nobis videantur, qui ipsum Christum summae patris Deitatis communionem sibi asseruisse statuunt. At minus clare ac definite eundem, quam Apostolos, de eo, *in quo ante natiuitatem versatus est, statu, deque discrimine, quod inter ipsum et patrem intercedat, locutum esse, nec negamus, nec magnopere miramur, cum vniuerse sapientiae eius consentaneum fuerit, elementa tantum doctrinae suae, dum in his terris viueret, tradere, vberiore vero eius explicationem Apostolis, πνευμάτι αγιω adiuuandis (Ioh. XVI, 12. 13.) reseruare. Nec tamen deesse putamus effata Christi, in quibus et conditionis eius natiuitatem antegressae, et discriminis realis inter patrem*

117. Verbis: Εγω ΕΝ τω πατρι, και ο πατηρ ΕΝ εμοι — ο πατηρ ο ΕΝ εμοι μενων, nec *meram similitudinem* exprimi, ex adiunctis: Απεμαυτε ε λελα — Αυτος ποιει τα εργα, nec *talem modo actionem Diuinam in homine Iesu, qualis in prophetis erat, significari, ex connexionione v. 10. cum iis, quae antecedunt: Ο εωραηως εμε, εωραηε του πατερα, apparere equidem existimem,*

118. Adde Ioh. XVI, 15. coll. 14.

patrem et filium, significationem aliquam inesse, probabile sit. Etenim quod Ioh. VIII, 58. Iesus dicit: *πριν Αβρααμ γενεσθαι, εγω ειμι*; id in alium, quam hunc sensum accipere: Priusquam Abrahamus esset, ego eram ¹⁹ tum loquendi vsus, tum connexio cum v. 57. prohibet. Verborum autem Ioh. XVII, 5.: *Δοξασον με — τη*
δοξη

139. Interpretationem *Fausti Socini* (vid. Oper. eius: T. II. Irenop. 1656. p. 379. et 504. seq.), verbis Christi hunc sensum tribuentis: *Antequam Abraham fiat Abraham, i. e. pater multarum gentium, ego iam sum Messias*; tum contextui, tum verbis ipsis vim inferre, ita evidens est, ut mirari omnino subeat, tanti illam a Socino aestimatum esse, ut (l. cit. p. 505 in *disput. inter Erasmus Iohannis et Faustum Socinum*) non vereretur dicere: *“Ego quidem non leues coniecturas habeo, illum, qui primus aetate nostra eam in lucem protulit, (Laelium Socinum intelligere videtur) precibus multis ab ipso Christo illam impetrasse. Hoc profecto affirmare ausim, cum Deus illi viro permulta, aliis profus tunc temporis incognita, patefecerit, vix quidquam inter illa omnia esse, quod interpretatione hac diuinitus videri queat”*. Nec minus contextui aptam esse illorum explicationem, qui verba: *Εγω ειμι*, de decreto Dei interpretantur, facile intellectu est. cf. a *paraphrase and commentary on the new testament by Dan. WHITBY* 1709. ad. h. l. LIMBORCHII *Theol. Christ. Amstelod* 1735. p. 100. WEISMANNII *Specimina rabulismi exegetici partis Sociniana* Tub. 1731. S. R. STORRII *l. ueber den Zweck &c.* 425. seqq.

δοξη, η ειχη, προ τε του κησμου ειναι, παρα σοι ¹²⁰
 facilior et simplicior interpretatio nulla esse mihi
 videtur, quam quae cum illis Iohannis verbis
 (Ioh. I, 1.): *Εν αρχη ην ο λογος, και ο λογος ην
 προς τον Θεον, conuenit.*

§. XIII.

Vidimus ex Pauli et Iohannis sententia,
 cum ipsius etiam Christi assertionibus egregie
 consentiente, Christum eo, quo nostra ecclesia
 statuit, sensu Deum esse. Iam, quod *herme-
 neutice* verum esse probatum est, idem etiam
dogmatice verum esse, negare non possunt, qui
 in eo nobiscum consentiunt, vt nec in iisdem
 verbis contrarias sententias inesse posse, nec a
 Christo et Apostolis falsa dogmata veris admix-
 ta esse, statuunt. Esse autem Christo et
 Apostolis eam auctoritatem tribuendam, vt
 quibuscunq; eorum effatis ad religionem per-
 tinentibus fides habenda sit, huius loci non est
 probare. Illud tantum monendum putamus, eo-
 rum sententiam, qui a Diuinis illis legatis fal-
 sas etiam sententias per *οικονομικαν* quandam vel
 con-

120. Plane nihil est, quod addam iis, quae in hunc loc. dicta
 sunt a S. R. DOEDERLEIN in *Institut Theol. Christ.* P. II.
 edit. tert. p. 255. seq. atque a S. R. STORRIO in l. modo
 laudato p. 427. seqq.

confirmatas vel inuentas esse sibi persuadent, tum omnino, salua Iesu et Apostolorum auctoritate, non ¹²¹ admitti, tum omnium minime ad eam, de qua agimus, doctrinam transferri posse. Etenim Palaestinenſes Iudaeos illo, quo Christus in his terris versabatur, tempore eam de Messia notionem informatam animo habuisse, vt ipsum Diuinae maiestatis socium esse crederent, non modo non euinci, sed refelli etiam ¹²² historicis argumentis potest. Igitur ne cogitari quidem potest, ad *ομονομιαν* referenda esse, quae Christus de Diuina sua dignitate intimaque cum patre coniunctione tradiderit. Sed fingamus etiam; Palaestinenſes, aequae ac Alexandrinos quosdam Iudaeos Christi iam et Apostolorum aetate ea de *λογω* quodam, vel de ipso Messia sententia imbutos fuisse, vt hunc vel summae Deitatis participem vel *δευτερον* certe (vt Philo loquitur) *Θεον* esse existimauerint; quis, quaeso, ¹²³

Chri-

¹²¹ cf. Ven. STORRII Dissert. *de sensu historico* Tub. 1778.

¹²² cf. *Vermischte Versuche* Lips. 1785, p. 237. seqq.

¹²³ Cel. STEINBART, vniuerſe in fingenda ex suo ingenio Christiana doctrina nimis facilis (in *Syst. der reinen Philosophie oder Glückseligkeitslehre des Christenthums* ed.

Christum eo infaniae atque impietatis progressum esse credat, vt non modo honorem, vni summo Deo debitum, temere sibi arrogauerit, sed etiam doctrinam hanc vltimis vitae diebus solemniter iureiurando (Matth. XXVI, 63. 64.) immo ipsa morte confirmauerit? Quis credat Apostolos, Iudaeos nempe eosdemque Dei reuerentissimos, tam immemores officii erga Deum fuisse, vt *Ψευδομαρτυρες Θεου* (1 Cor. XV, 15.) esse, immo honorem, soli Deo debitum, quem certe, si legatus tantum Diuinus fuisset Iesus, pari iure sibi ipsis tribuere (cf. Act. XIV, 11. seqq.) potuissent, ad hominem Iesum temere transferre non ¹²⁴ dubitauerint? Oeconomicarum igitur fi-
ctio-

tert. Züllichau 1786. p. 273.) sermones Christi, quorum §. superiore mentionem fecimus, ad Pythagorico Platonica Graecorum Iudaeorum theoriam accommodatos esse, statuit. Igitur vel Christo docenti cum *Graecis* Iudaeis rem fuisse, vel eidem sermones istos, ad asserendam eius dignitatem pertinentes, a *Iohanne affictos* esse, supponat necesse est. Sed vt vel hoc vel illud *sola STEINBARTII auctoritate* adductis credam, vt STEINBARTIO de rebus, quae *primo* saeculo euenierint, ex coniectura pronuntiant *maior* fidem, quam *coaeuis iisdemque grauissimis testibus* habeam, equidem a me impetrare nullo modo possum.

124. Facile hinc iudicari potest, quid de hermeneutico isto principio, quod auctor libelli inscripti: *Kurze Reuision der wick-*

tionum numero habenda esse, quae, quae in Nouo Testamento de Diuina filii Dei dignitate traduntur, sine summa in Iesum et Apostolos iniuria sumi profecto non potest.

Hactenu de argumentis praecipuis, quibus ecclesiae nostrae de Deitate Christi doctrinam defendi posse arbitramur. Sequitur iam, ut in

SECTIONE SECVNDA

speciosissima, quae doctrinae illi opponuntur, argumenta breuiter excutiamus, omninoque nostram de Deitate Christi sententiam cum praecipuis earum, quae a nostra dissentiunt, opinionibus comparemus.

§. XIV.

Priusquam de dissentientium partium opinionibus figillatim dispiciamus, non alienum erit, *generalia* argumenta, quae non tam ad *tuen-*
dam definitam aliquam de Diuinitate Christi sententiam a nostra discrepantem, quam ad *oppugnandam*

wichtigsten Christlichen Religionslehren in Aphorismen
1785. p. 10. velut axioma quoddam sumit, non probat,
statuendum sit.

dam nostram adhiberi posse videntur, in breuem summam cogere, et, quantum per spatii angustias licet, momento suo ponderare. Duplex autem argumentorum genus est, quibus ad recedendum a nostra doctrina complures, in iisque acutissimos, et quantum iudicare possumus, probissimos verique amantissimos viros permotos esse constat; vnum eorum, quae ex philosophia depromuntur, alterum illorum, quae ab ipsis s. litteris petuntur.

Quae priori generi subiecta sunt, ea fere omnia ad hoc reuocari posse putem, quod vel aperta repugnantia in nostra doctrina insit, vel eadem certe ratione nullo modo comprehendi possit. Atque illud quidem negari vix posse videtur, a compluribus, qui orthodoxorum numero habiti sunt, theologis ita finitam esse vel *omossias* vel personalitatis notionem, vt non possent non, qui in verba theologorum iurare, et rationis vsum penitus abdicare nollent, illorum de filio Dei placita, vtpote cum euentissimis sanae rationis principiis manifeste pugnancia, magnopere improbare. Sed iniqui profecto iudicis esset, vnus alteriusue theologi culam in publicam ecclesiae nostrae doctrinam coniicere. Etenim hoc
tan-

tantum quaeritur, an ea, quae libris nostris symbolicis continetur, de Deitate Christi sententia per se talis sit, ut a verae repugnantiae criminatione liberari non possit? Quod quidem iure a nostris negari posse, ex iis, quae §. II. dicta sunt, facile intelligitur. Potest nimirum ea, quam defendendam suscepimus, doctrina ad generalem hanc formulam reuocari: Subiecta A et B ita ad se inuicem referuntur, ut commune quidem idem numero C habeant, sed charactere quodam X inter se differant. Quod quidem enuntiatum et per se spectatum cum principio identitatis, quod vocant, et contradictionis egregie consentire, et saluo hoc * principio, cui profecto non repugnat, in Deo aliquid inesse, quod eorum, quae in naturali theologia com-

me-

* [Si quis sit, qui canonem illum: *Quae sunt eadem vni tertio, eadem inter se sunt*, obuerti nobis posse existimet; eum vel veram huius axiomatis vim non percipere, vel in applicando illo ad eam, de qua agimus, causam, aliam, quam nos sumimus, de patre filioque sententiam supponere, et, quae distinguenda sunt, confundere, facile intelligitur. Neque enim vel respectu omnium determinationum, neque eodem, quo differre dicuntur, respectu identitatem patri filioque tribuendam esse, asserimus cf. LEIBNITII *Remarques sur le livre d'un Antitrinitaire Anglois &c. Oper. omn.* ed. Durens T. I.]

memorari solent, attributorum numero (vel *ratio* strictiore sensu accepta) non comprehendatur, ad Diuinam naturam transferri posse, tam clarum et perspicuum esse mihi videtur vt a priori affirmare ausim, fieri non posse, vt veram notionum pugnam in illa assertionē inesse, ab vllō philosopho demonstretur. At absurdum certe est, inquis, *eam duorum subiectorum ad se inuicem rationem sumere, quae nullo plane eorum, quae humana mens cogitare potest, relationis generum continetur.* Quid enim hoc aliud est, quam vel merum sine sententia sonum edere, vel, quod cogitari omnino nequit, fingere? Enimuero quamuis facile largiamur, nec coniunctionem illam nec differentiam patris et filii, quam statuimus, *aiente* sensu h. e. ita a nobis cogitari posse, vt, qualis sit, vel intuitiue (vt loqui solent) vel analogice saltim cognoscamus; nequaquam tamen ex hoc illud effici putamus, vt abhorreat a sana ratione eam, quam nos defendimus, de relatione patris et filii sententiam, satis graui profecto auctoritate nitentem, amplecti. Qui enim vniuerse, quod aiente ¹²⁵ sensu cogitare non possunt, in fictorum vel *adu-*

υατωυ

125. cf. cel. ULRICH *Institut. Log. et Metaphys.* p. 302, seq.

νῆτων numerum referendum esse putant, ii profecto non melius ratiocinantur, quam si quis a natiuitate coecus, quae de tabula picta ipsi narrantur, falsa esse vel ἀδύνατα prorsus, ex eo colligat, quod rei huiusmodi imaginem animo informare plane nullam possit. Qui autem hoc tantum asserunt, praeter ea relationum genera, quae rebus in sensus cadentibus conueniant, vel ex harum consideratione ducta sint, nullum plane esse posse: ii sublimiorem certe philosophiam vix labris primoribus gustasse, et limitum cognitionis humanae vel prorsus ignari vel immemores esse, mihi videntur. Etenim ne earum quidem, quarum effectus vel interno sensu vel externis percipimus rerum naturam ita cognitam habemus, vt nexus earum inter se relationumque ad se inuicem genera iis, quae ad res sensibus obuias pertinent*, relationum generibus absolui¹²⁶, cum aliqua veri-

* [Quis (vt hoc vtar), diuisionem illam, qua omnia omnino (tum phaenomena, tum οὐτως οὐτα) ad substantiam et accidens reuocantur, recte se habere, euincere poterit? cf. *cel. Ulrich Instit.* p. 341, et *Heilmanni Comp. theol. dogm.* ed. II. p. 98.]

126. Omnium minime, qui *Kantianae* Philosophiae de categoriis placita sequuntur, hoc offendi possunt, quod Patris et Λογῆ

veritatis specie defendi possit ¹²⁷. Diuina autem natura relationem aliquam contineri, nulli earum, quas aiente sensu cogitare nobis licet, prorsus similem, tanto minus mirum videri debet, cum vniuerse Deus tam immenso intervallo a rebus creatis omnibus distet, vt ne earum quidem, quae in naturali theologia exponuntur, proprietatum Diuinarum, vtpote infinitarum, fatis

Loyz ad se inuicem relationem talem esse statuimus, qualem in sensibili, quem Kantius vocat, mundo obseruare non liceat [Sed ii etiam, qui vel empiricam categoriarum originem defendunt, vel easdem certe etiam ad *οὐτως οὐτῶα* transferri iure posse statuunt, nullo modo probare posse mihi videntur praeter ea relationum genera, quorum nos in praesenti conditione claram notionem mente concipimus, nullum omnino, ne a perfectiore quidem spiritu, cogitari posse.]

127. LEIBNITIVS in *Remarques sur le livre d'un Antitrinitaire Anglois* (Oper. Leibnit. omnium ed. Dutens T. 1. p. 26.) *"Il faut avouer, inquit, qu'il n'y a aucun exemple dans la nature, qui réponde assez à cene notion (cf. not. 6.) des personnes Divines. Mais il n'est point nécessaire, qu'on en puisse trouver, et il suffit, que ce qu'on en vient de dire s'implique aucune contradiction ni absurdité. La substance Divine a sans doute des privileges, qui passent toutes les autres substances. Cependant comme nous ne connoissons pas assez toute la nature, nous ne pouvons pas assurer non plus, qu'il n'y a, et qu'il n'y peut avoir aucune substance absolue, qui en contienne plusieurs respectives"*.

fatis claram animo notionem informare possimus ^{128.}

Quibus positis nostram de Deitate Christi doctrinam cum sanioris philosophiae principiis nullo modo pugnare, a priori ita certum est, ut nil attineat, philosophica, quae a variis variae aetatis scriptoribus ad conuellendam illam excogitata sunt, vel argumenta vel sophismata sigillatim enumerare ac refutare. Igitur duo tantum exempli causa afferre sufficiat, quorum vnum a Fausto Socino, alterum a Taylora in medium prolatum est. Atque ille quidem (Oper. omn. Irenop. 1656. T. I. p. 697.) "*Nemo est tam stolidus, inquit, qui non videat, pugnare haec inter se, illum Deum nostrum coeli terraeque creatorem esse unum tantum numero, et tamen tres esse, quorum unusquisque sit ille Deus noster. Nam quod aiunt, unum quidem esse numero Deum, sed ratione essentiae, trinum vero ratione personarum,*

rur-

128. Qui similitudine aliqua illustrare, vel quacunque ratione explicare relationem filii ad patrem conati sunt, eos omnes, ne Ven. quidem *Seiler* excepto (cf. ei. l. *über die Gottheit Christi, beides für Glaubige und Zweifler* Lips. 1775. p. 105. seq.) ab eo, quem propositum sibi habuisse videntur, seopo aberrasse, facile ostendere possem, si descriptionis meae consilio consentaneum esse iudicarem.

rursus hic sibi inuicem repugnantia loquuntur, cum tres vel etiam duae personae esse nequeant, ubi est una tantum numero siue indiuidua essentia, et ad plures una persona constituendas, plures etiam una indiuiduae essentiae requirantur. Nam quid aliud persona est, quam indiuidua quaedam intelligens essentia? Aut qua potissimum ratione diuersa est persona alia ab alia, nisi diuersitate indiuiduae siue unius numero essentiae? — Implicat Diuinam essentiam unam tantum numero esse, non tamen unam tantum esse Diuinam personam, sed plures, cum Diuina essentia numero una, et Diuina persona idem omnino reapse sint¹²⁹. At facile intelligitur, sublata ea no-

tionē

129. Eodem fere redit, eademque ratione solui potest obiectio, a Toellnero (in Theol. Untersuch. I B I, St. p. 29.) proposita. Ita autem ille: „Die erheblichste Einwendung (gegen die „Dreyeinigkeitslehre) besteht darinn, dass der Vater, der „Sohn und der heilige Geist jeglicher eine besondere mit „Verstand begabte Substanz seyn; und gleichwol nicht ein „jeder derselben sein besondere Wesen, seinen besondern „Verstand, seinen besondern Willen; seine besondere „Wirklichkeit; sondern die drey zusammen Ein Wesen, „Einen Verstand, Einen Willen, und nur Eine Wirklich- „keit haben sollen: wie es scheint, drey wahrhaftig unter- „scheidene wuerkliche Dinge seyn, folglich jeglicher seine „eigene Wuerklichkeit haben; und auch nicht haben, drey

(quo-

tione, quam Socinus ineptis forte orthodoxo-
 rum quorundam formulis vel vulgari loquendi
 vsu deceptus, vocibus personae et essentiae sub-
 iectam esse supponit, omnem argumentationis
 eius vim tolli. Quid enim, quaeſo, repugnan-
 tiae superest, si voces istae eo sensu sumantur,
 quo easdem, vbi de patre et filio vsurpantur,
 accipiendas esse, supra (§. II.) docuimus? Ma-
 iorem forte veri speciem prae se fert argumentum
Taylorianum quod in *Britt. Theol. Magazin*
 I B. IV. St. (1770.) p. III. seq. in vernacu-
 lam translatum legitur. Negat nimirum vir acu-
 tissimus, verum et reale discrimen inter patrem
 et filium intercedere posse, nisi ita inter se diffe-
 rant, vt et patri aliquid proprium sit, quod desit
 filio, et huic, quo pater destituatur. Iam et il-
 lam proprietatem, pergit quae patri soli, et eam,
 quae filio, excluso patre conuenit, *perfectionum*
 numero habendas esse, negari non potest, quin
 in *natura Diuina* imperfectiones quasdam inesse
 statuatur. Constat igitur est, et patri et
 filio perfectionem aliquam deesse, adeoque neu-
 trum

„(quodam respectu) *unterschiedene Personen, und auch*
 „(alio respectu) *nicht drey unterschiedene Personen*
 „*seyen sollen*“.

G

trum infinita perfectione, qua sublata, ipsa notio Dei tollitur, praeditum esse. Confitendum, non posse esse vnam atque eandem patris et filii essentiam. At nec hanc argumentationem, quamvis ad fucum faciendum egregie comparatam, ad conuellendam eam, quam §. II. posuimus, sententiam vim habere accuratius rem perpendenti facile patebit. Etenim ita *eandem numero* patris et filii *σειαν* esse defendimus, vt per *σειαν* earum proprietatum complexum intelligamus, quae in naturali theologia tribui Deo solent, veluti aeternitatem, necessitatem existentiae, infinitam potentiam, intelligentiam &c. At vel *his* perfectionibus filium aut patrem carere, vel vniuerse alterum altero perfectione inferiorum esse, ex eo nullo modo cogi potest, quod et patri et filio proprius quidam character est, quo ab altero discernatur.

Nam et characteres hos ab *σεια*, *strictiore* illo sensu sumpta, distinguimus, et, quod filio proprium est, *minoris* perfectionis loco habendum esse, ¹³⁰ quam quod patri soli conuenit,

pre-

130. Ne tum quidem, si *generatio filii* hoc sensu, non ineptofane, sumatur, vt *eum, qui, proprius filio est, characteris-*

precario sumi existimamus. Si quis vero *σσιαν* Diuinam hoc sensu accipiat, vt *uniuerse naturam* vel *substantiam Diuinam*, qua et *σσια* stri-
diore sensu et characteres, quos dicunt, perso-
nales continentur, intelligat; is certe, patrem
et filium ad *eandem numero σσιαν* pertinere, saluo
reali discrimine, pronuntiare poterit.

§. XV.

Sequitur iam, vt de altero genere argu-
mentorum, quibus ad oppugnandam nostram
de summa Christi Deitate doctrinam vti solent,
breuiter dicamus. Exstant nimirum in ipso
Novo Testamento loca non pauca, in quibus
vel diserte soli patri summae Diuinitatis honos
asserri, filio negari videtur, (veluti Ioh XVII, 3.
I Cor. VIII, 6. &c.) vel ea certe Christo tri-
buuntur, quae in naturam infinite perfectam at-
que eminentissimo sensu Diuinam nullo modo

ca-

*uasserem ab illo, qui patri soli conuenit, necessaria qua-
dam ratione pendere, statuatur, filii perfectionem minorem
ea, qua pater praeditus est, vel finitam esse, concedatur ne-
cesse est. Quis enim (vt hoc vtar) voluntatem Diuinam mi-
norem intellectu, vel finitam perfectionem esse, ex eo colligat,
quod supponit intellectum?*

G 2

cadunt (veluti Ioh. XIV, 28. 1 Cor. XI, 3. XV, 27. 28. Marc. XIII, 32. Hebr. V, 7. Matth. XXVIII, 18. etc.). Atque ex his quidem illud omnino effici facile largiuntur nostri theologi, vt Christus *quodam respectu* inferior Deo esse, censendus sit. Sed ad tollenda ea, quae in priore sectione disputata sunt, loca ista valere, iure suo negant, cum nec probari id hermeneutice, nec sumi posse ostendant, nisi scripturariam doctrinam secum ipsam pugnare sumatur. Vt autem pateat, qua ratione possint ea, quae nostrae de Deitate Christi sententiae aduersari videntur, oracula, saluis hermeneuticis legibus, cum eadem conciliari, primum generales quasdam obseruationes, ad soluendam illam *εναντιοφασειαν* pertinentes ponemus, deinde has ad ea, quae maxime ab aduersariis vrgentur, loca transferemus. Et ante omnia quidem illud tenendum, a theologis nostris, consentientibus sacris litteris (v. g. Ioh. I, 14. coll. 1-3. cf. not. 31.) praeter Diuinam naturam Christo humanam etiam tribui, ¹³¹ *intime cum Diuina con-*
iun-

131. cf. S. R. LESSII *Verf. einer praët. Dogmatik* Art. VIII. Sect. 1, n, VIII. X. XI. S. R. DOEDERLEIN *Instit. Theol. Christ.*

iunctam. Quo posito, facile intelligitur, in s. litteris, ad popularem loquendi usum, non ad philosophicam subtilitatem et *ακριβειαν* conformatis, eidem Christo ¹³² iam Diuinas, iam humanas affectiones eadem ratione adscribi potuisse, qua homo ex. gr. iam immortalis, iam mortalis esse dicitur. Sed huic obseruationi alia iungenda videtur, qua neglecta vix expedire se posse doctrinae nostrae defensores, equidem existimem. Addendum nempe hoc, patris nomine saepius in s. litteris ¹³³ *substantiam Diuinam uniuerse* insigniri, vocem *Θεός* autem in N. T. plerumque quidem hoc ipso sensu usurpari, sed nonnunquam tamen ad designandam *definitam* aliquam Deitatis *personam* adhiberi. Vtrumque vero recte a nobis sumi, haud difficile probatu est. Prius nempe loquendi vsui scripturario consentaneum esse, tum omnino ex vsu vocis *ΔΝ* et *πατήρ* in V. et N. Testamento, tum ex iis inprimis locis

Christi P. II. §. 251. p. 768. seq. ed. primae. et b. ZACHARIAE *Bibl. Theol.* P. III. §. 156. seqq.

132. cf. BAVMGARTENII *Untersuch. theolog. Streitigkeiten* I. B. 1762. p. 238. seq.

133. cf. S. R. DOEDERLEIN *Instit. Theol. Christi* P. I. §. 104. p. 312. ed. primae.

cis colligi potest, in quibus Deus ¹³⁴ vel vniuerse ob creationem prouidamque rerum humanarum curam, vel ob singularia beneficia in certos homines collata, omninoque singularem cum illis nexum *pater* appellatur. Quam quidem significationem ad ea etiam loca, in quibus *patris Iesu Christi* appellatio occurrit, transferre, equidem tanto minus dubito, cum *homo Iesus* et immediato virtutis Diuinae interuentui ortum suum debuerit (quam ipsam ob causam Luc. I, 35. coll. III, 38. *ὁς Θεος* vocatur), et peculiari quadam ratione coniunctus cum Deo fuerit. Quod autem vocem *Θεος*, consentiente linguae analogia, iam latiore, iam strictiore ¹³⁵ sensu in NT. accipi statuimus, id quomodo philologica aliqua ratione ab iis refelli possit, qui ipsi vocabulo illi varias significationes, easque multo magis a se inuicem discrepantes, quam eas, quas nos sumimus, tribuendas esse putant, plane non perspicio. Iam, his constitutis, ea s. litterarum loca, quae, si per se sola spectentur, abiudicare

Chri-

134. vid. Mal. I, 6. II, 10. Deut. XXXII, 6. Pf. LXXXIX, 27. Ies. LXIII, 16. LXIV, 7. Matth. V, 16. 48. VI, 4. VII, 11. Ioh. VIII, 41. coll. 54. Rom. I, 7. Eph. I, 2.

135. v. g. Ioh. I, 1. (ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν ΘΕΟΝ).

Christo summam Dei^{at}em videntur, cum iis, quae §. VI. seqq. explicatae sunt, haud difficulter conciliari posse, cuius a partium studio alieno facile patebit. Sed non alienum fuerit, quod generatim dictum est, exempli quibusdam illustrare, et praecipuis eorum locorum, quae ad evertendam nostram doctrinam vita habere putantur, aptare.

§. XVI.

Primum igitur in iis locis, in quibus pater et vnus summi Dei elogio ornatur, et a Christo discernitur, nihil inesse, quod nos ad negandam filio summam Diuinitatem cogat, non vna ratione et ostendi potest, et ostensum est a nostris theologis. Etenim in illo Christi effato Ioh. XVII, 3.: „*Αυτη εστι η αιωνιος ζωη, ινα γινωσκωσι σε τον μονον αληθινον Θεον, και ου απεσειλας Ιησεν Χριστον, τον μονον αληθινον Θεον* non Christo, sed idolis opponi tanto rectius sumi potest, cum ipsi contextui ¹³⁶ consentaneum sit, statuere Christianae religionis summam verbis illis
ita

¹³⁶ cf. S. R. NOESSELT progr. paschale anno 1782, editum, et S. R. STORR *ueber den Zweck* &c. p. 462.

ita describi, vt prior enunciatio: Γνωσκωσι ΣΕ ΤΟΝ ΜΟΝΟΝ ΑΛΛΗΘΙΝΟΝ ΘΕΟΝ, ad gentiles, posterior: και ΟΝ ΑΠΕΣΤΕΙΛΑΣ ΙΗΣΟΥΝ ΧΡΙΣΤΟΝ ad Iudaeos proprie, vel, quod verifimilius putem, ad vtrosque referatur. Siue igitur vox *μονον* ad subiectum, siue ad praedictum pertinere dicatur, ¹³⁷ neutiquam ex hoc loco illud cogi potest, vt abiudicanda *Christo* sit *τη αληθινε Θεε* dignitas et natura. Nec plus ad conuelendam nostram doctrinam valet dictum paulinum 1 Cor. VIII, 6.: Ημιν εις Θεος ο πατηρ, εξ ε τα παντα, και ημεις εις αυτον, και εις κυριος Ιησους Χριστος, δι ε τα παντα, και ημεις δι αυτα. Nam illud ΕΙΣ non cum *πατηρ*, sed cum Θεος coniungendum esse, opponique gentilium polytheismo (v. 5), satis perspicuum est. Quod autem discernitur Christus a patre, id certe argumento non est, negari illi, quod huic tribuatur. Vt enim taceam, Ioh. V, 20. pariter *γον* a *πατρι* distingui, sed illi tamen eadem plane opera, quae huic, eandemque vim attribui; quid obstat, quominus a Paulo primum *Deum uniuerse* (*πατερα*), deinde nominatim Christum fictitiis illis Numinibus

¹³⁷. cf. S. R. MILLERI *Compend, Theol. Polemicae* Lips. 1768, p. 90. seq.

nibus, quae Θεων et κυριων nomine ab ethnicis insigniri solebant, opponi sumatur? Sed si concedamus etiam CLARKIO ¹³⁸ aliisque voce πατρης primam, quam vocant personam Diuinam significari; salua tamen res erit. Quis enim ex eo, quod Christus εις κυριος ¹³⁹ dicitur, patri κυριοτητα (cf. Act. XVII, 24.) abiudicari a Paulo, colligat? Igitur nec Christo Θειοτητα negari, ex eo, quod pater εις Θεος vocatur, effici potest. Formulam ΔΙ ΟΥ autem, de ipso etiam patre (Rom. XI, 36. Hebr. II, 10.) aliquoties vsurpatam, nostro loco de inferiore et subordinata causa

138. Vid. *the Scripture-doltrine of the Trinity* Lond. 1712. P. I. Ch. I. Sect. I. p. 5. coll. P. II. §. IX. p. 245.

139. per Θεος v. 5. intelligendas esse *the superior Deities*, per κυριος autem *the inferior Deities*, adeoque etiam v. 6. voce κυριος inferiorem Deum denotari, precario, et repugante ipsa historia, Clarkius (l. cit. p. 6.) sumit. Ven. autem TELLERVS, vocem κυριος v. 6. de magistro interpretandam esse statuens (in *Woerterbuch des N. Test.* ad vocem: Herr), connexionem v. 6. cum 5. prorsus negligere mihi videtur. Ceterum, sumta etiam hac interpretatione, illud nondum confectum est, summam Deitatem nostro loco Christo negari. Potuisse enim ab Apostolo Christum *ut hominem a Deo discerni* ex iis, quae §. XV. dicta sunt, intelligitur.

causa interpretandam esse, sumi quidem a multis, at non probari, reperimus ¹⁴⁰.

§. XVII.

Quod autem ad illa loca attinet, quae inferiorem Christum patre esse declarant, vel affectiones actionesue ipsi tribuunt, a Diuina natura alienas; ea omnia vel ad humanam eius naturam vniuerse, vel ad statum hominis Iesu, siue gloriosorem siue humiliorem trahi posse, existimamus. Atque ad hunc quidem, quae Ioh. XIV, 28., ¹⁴¹ Marc. XIII, 32., ¹⁴² Hebr. V, 7. aliis-

¹⁴⁰. Matth. XIX, 17. probabile est, Christum accommodate ad opinionem iuuenis, meri hominis loco ipsum habentis, locutum esse, nec nisi hoc dicere voluisse: Si me Deum esse negas, nec *αγαθου* vocare debes. — De loco Eph. IV, 6, cf. S. R. MILLERI *Comp. Theol. Polem.* p. 91.

¹⁴¹. Verba: *Εἰ ἠγάπατε με, ἐχαρήτε αὐ, ὅτι εἶπον, πορευομαι πρὸς τὸν πατέρα*, probabile efficiunt, Christum hoc loco non suam naturam cum patris natura, sed humilem, in quo tum verlabatur, statum, cum coelesti patris gloria, in cuius communionem (Ioh. XVII, 5, 24.) mox venturus erat, comparare. Nec loquendi vsui repugnare vocem *μειζων* de beatiore vel *gloriosiore statu* interpretari, e loco Gen. XXVI, 13, a Ven. STORRIO (p. 460. l. saepius iam laudati) pater.

¹⁴². Minus feliciter in conciliando hoc loco cum dogmate de summa Christi Deitate versari mihi videntur, qui ita nodum soluunt, vt cum HILARIO (de Trinitate IX.) dicant: "*Id,*
quod

allisque similibus locis dicuntur, commode referri posse, dubitari vix potest, si hominem fuisse Iesum, eundemque, dum in his terris viveret, in humili conditione versatum, concedatur. Gloriosiorem autem statum, in quem hominem Iesum, exantlata morte, translatum a Deo esse statuimus, vel describunt vel supponunt loca Phil. II, 9, seqq. Matth. XXVIII, 18. I Cor. XV, 27. ¹⁴¹ 28. et complura alia his similia.

Sed

quod nescit, non nescendi infirmitas est, sed aut tempus est non loquendi, aut dispensatio est non agendi. Ea nescitur quae aut in tempore non sunt confitenda, aut non agnoscuntur ad meritum". Nec eorum, qui vel authenticam loci impugnant, vel vnde Marcus hauserit, quod apud nullum alium Euangelistam existat, satis certo constare negant, coniectura, quamvis speciosa sane, ad defendendam nostram doctrinam opus esse, equidem exillimaverim. Etenim salua Deitate Christi, quantum iudicare equidem possum, concedi potest, *hominem* Iesum, dum in his terris viveret, quamvis eum *λογω* coniunctum, iudicii, extremi tempus ignorasse. Quomodo autem *κρυψις* illa, ab antiquioribus Tubingensibus Theologis sumta, consistere cum nostro loco possit, si viderint, qui *κρυψιν* defendunt.

143. Quod Paulus v. 28. asserit, omnino ad *δυσνοητα* ille (2 Petr. III, 16.) referendum esse videtur. Sed praecipuam, quae in hoc loco inest, difficultatem, ex collatione cum locis Hebr. I, 8. Luc. I, 33. oriundam, et Arianis et Socinianis communem nobiscum esse, arbitramur. Explicent illi probabili

Sed exstant etiam in N. T. dicta quaedam et formulae, quibus humanae Christi naturae uniuersae, vel singularis eiusdem ad Deum relationis descriptio quaedam continetur; Quo pertinere videntur, tum, quae I Cor. XI, 3. vel alibi in eandem sententiam dicuntur, tum multa etiam ex iis locis, in quibus Christus

babili aliqua ratione, quid illud ΥΠΟΤΑΓΗΣΕΤΑΙ, quid verba v. 24. ΠΑΡΑΔΩ ΤΗΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΝ significant; nos explicationem eorum, salua summa λογος Deitate, ad *hominem Iesum* (hunc enim per *υου* intelligimus) facile transferre poterimus. Utamur exempli loco *Thomas Emlyni* interpretatione, qui in *Humble inquiry into the Deity of Iesus Christ* (vid. *Collection of tracts relative to the Deity, worship and Satisfaction of the Lord Iesus Christ*. Lond. 1731. Vol. 1.) versum 27. ita παραφραζει: "Then the Son himself shall be subiect ——— that is; his subjection shall be then manifested by an open solemn acknowledgment of it, when he shall recognize the supremacy of the father in that publick act of surrender". Quis autem non intelligit, hanc explicationem eorum etiam sententiae aptari posse, qui in spiritus illius, de quo Emlyn agi putat, locum *hominem Iesum* substituunt? Addit quidem Emlyn: "As there is no intimation of any distinction between the pretended two natures of the person here: so there is enough in the words to shew, that they are spoken of him, under his highest capacity and character". Sed diserta illa, quam desiderat, significatione opus fuisse, iure suo negare nostri theologi, posterius autem haecenus concedere possunt, vt de *homine Iesu under his highest capacity and character* enuntiarum dicant, quod v. 27. asseritur.

flus ΤΙΟΣ ΘΕΟΥ appellatur. Hoc enim nomen ad *hominem* proprie Iesum spectare, eidemque tum alias ob causas, tum maxime hoc nomine tributum esse, quod *ειμων τε Θεου τε αορατε*, intimeque cum Deo coniunctus, et propterea etiam carissimus ipsi esset, consentiente et loquendi usu et complurium locorum contextu, ¹⁴⁴ statuimus. Nimirum homines saepius in s. litteris vel ob singularem quendam cum Deo nexum, singularemque quem experiuntur, fauorem Divinum, vel ob quamcunque cum Deo similitudinem ¹⁴⁵ *filiorum* Dei nomine insigniri, vel tironibus notum est. Quis autem non videt, haec

144. Nomen *υιος Θεου*, quamvis proprie ad hominem Iesum pertineat, in quibusdam locis (veluti Ioh. 1, 14. 18. Matth. XXVIII, 19.) ad *λογον* etiam, vepote peculiari quadam ratione cum illo (Ioh. I, 14.) coniunctum, ita transferri, vt ad discernendum Divinum hoc subiectum ab eo, quod prima persona dicitur, adhibeatur, plane non negamus. Si qui vero sint, qui in his aliisque locis formula *υιος Θεου* internam secundae, quam vocant, personae ad primam relationem ex primi putent; ii, si ab Arianis vel Homoeusianis virgeantur, ita se expedire poterunt, vt vel negent, eam relationem formula illa denotari, qua posita, inferior patre sit filius, vel eam generationis notionem sumant, de qua not. 130. dictum est.

145. Veluti Gen. VI, 2. Pf. LXXXII, 6. Iac. XX, 36. Ioh. 1, 12, 1 Ioh. III, 1, &c.

haec omnia in eum maxime conuenire, quem eo sensu, quo Prophetarum nullus cum Deo (Ioh. I, 14. X, 38. XIV, 10.) vnitum, quem coelesti patri (Col. I, 15.) simillimum, et praeter ceteris omnibus Dei filiis amore Diuino (Matth. XVII, 5. Col. I, 13. Ioh. III, 35.) fruitum esse, constanter s. litterae docent? Potuisse igitur hominem Iesum eo, quo diximus, sensu *υου Θεου* appellari, iustam dubitationem non habet. Sed ad contextum quoque, tum aliorum locorum ¹⁴⁶ (Hebr. I, 5. Rom. VIII, 29. 32. &c.) tum illius etiam, quod Ioh. X, 36. exstat, dicti aptissimam esse illam significationem, haud difficile intellectu est. Etenim, (vt de hoc tantum loco dicamus. quo ad conuellendam nostram de Deitate Christi sententiam frequentissime vti solent) Ioh. X, 35. 36. blasphemiae criminationem a Iudaeis v. 31. seqq. oblatam ita depellit Iesus, vt primum vel merum vulgaremque hominem non continuo blasphemiae reum esse euincat, si *υου Θεου* se perhibeat: deinde vero, se non meri vulgarisque, sed talis hominis loco habendum esse ostendat, qui praecipuo quodam iure et sensu
emi-

¹⁴⁶. cf. S. R. DOEDERLEIN *Institut. Th. Chr. R.* 1, §. 105.

Obl. 1. p. 313. seqq. ed. primae.

eminentissimo $\mu\sigma$ Θεσ nomen sibi vindicare possit. Prius ita exequitur, vt e libris Iudaeorum Diuinis planum faciat, fuisse meros homines, quibus recte tribueretur Deorum et filiorum Dei titulus. Prouocat nimirum ad locum Pf. LXXXII, 6. vbi Deus ipse iudices Iudaicos ita alloquens inducitur: Declaravi vos אלהים et כני עליון. Tanto rectius autem Iesus, vel merum hominem, modo aliqua similitudine Deo coniunctus sit, $\mu\sigma$ Θεσ appellari posse, sumere potest, cum ipso illo psalmi loco, e quo argumentum docuit, *contra* iudices, tam honorifico titulo compellatos, sententia a Deo feratur.

At multo etiam maiori iure, quam magistratibus illis, atque eminentissimo sensu *sibi* $\mu\sigma$ Θεσ nomen conuenire, v. 36. asserit, quod is sit, quem ο πατηρ ηγιασε και απεσειλεν εις τον κοσμον, quod is sit, quem Deus *ab omnibus aliis distinctissimum summeque venerandum* ¹⁴⁷ in mundum miserit.

Ηγιασμενον autem se Christum *hanc maxime ob causam* dicere, quod intime coniunctus cum
Deo

¹⁴⁷. Notum est, ex Hebraica loquendi consuetudine duo Verba ita coniungi posse, vt posterius rem ipsam, prius aliquam eius determinationem vel modum exponat.

Deo erat, tum ex v. 37. 38. tum ex parallelis locis intelligitur. Duobus enim illis versibus hoc manifeste contendit Iesus, ex *εργοις* h. e. miraculis suis colligere debere Iudaeos, tum vniuersae doctrinam suam tum proprie, quod de intima sua cum Deo vnione (v. 30.) afferat, fide dignissimum esse. Quod confirmatum etiam loco Ioh. V, 20. seqq. qui nostro ita parallelus esse videtur, vt commentarii loco haberi possit. Neque omnino improbable est, Iesum nostro loco ad illud colloquium Cap. V. cum Iudaeis habitum respexisse, eamque ipsam ob causam copiosius sententiam suam exponere noluisse.

§. XVIII.

Ex iis, quae § XIV - XVII. disputata sunt, illud confici nobis videtur, praecipuas, quibus nostra de Deitate Christi sententia premitur, difficultates non tantas esse, vt argumentis, ad confirmandam eam valentibus, praeponderare censendae sint. Sed vt tanto luculentius pateat, iure illam a nostra ecclesia dissentientium partium opinionibus praeferrī; de praecipuarum, quae a nostra discedunt, sententiarum singulis pauca quaedam adiiciemus, et tum argu-

gumenta, quae harum cuique propria sunt, tum difficultates, quibus vrgentur, inbreuem summam cogemus.

Offerunt autem se nobis primo loco ii, qui vel propriam tantum, quam λογω asserimus υποστασιν Diuinam, vel cum hac simul etiam ομοθεσιαν tollunt, et Christum hominem esse volunt, qui υποστασιν quidem ιδιαν, antequam e Maria natus esset, non habuerit, sed cum summo tamen Deo inde ab eo tempore, quo vel viuere vel docendi munere fungi coeperit, intime vnitus, vel singularibus certe virtutibus dōtibusque ab eodem instructus, et post mortem ad Diuinam gloriam Diuinumque imperium euectus fuerit. Atque illi quidem, qui cum Noeto ¹⁴⁸ et Praxea ¹⁴⁹ Deum vniuerse, vel cum Ioh. Clerico ¹⁵⁰ aliisue Deum

148 Epiphaniū panar. LVII. 1

149. cf. Tertulliani l. contra Prax. C. XVI. p. 229. ed. Semler. XVIII. p. 231.

150. CLERICVS in l. inscripto: LIBENII de sancto amore epist. theolog. Irenop. 1679. p. 18. "Cum Deus, inquit, de variis vno eodemque tempore propter infinitatem cogitare possit; in Deo potest concipi pater s. natura Diuina certo quodam modo cogitans; filius et spiritus sanctus, seu eadem natura duobus aliis modis cogitationes efformans. Sic recte concipi potest unicus Deus, hoc est, unica natura Diuina, sed

Deum certo modo cogitantem cum homine Iesu personaliter unitum esse statuunt, tum illorum, quae unitatem Dei asserunt, locorum cum iis, quae Christo Diuinitatem tribuunt, collatione, tum iis etiam, in quibus Christus intimam sibi cum patre unionem vindicat (veluti Ioh. X, 30. XIV, 10.) ad tuendam istam sententiam adducti esse videntur. Sed cum nec loca haec, quibus tanquam fundamento superstructa est Noetianorum et Modalitarum hypothesis, contra nostram doctrinam quicquam valere ex § XIV. XV. pateat, et hanc multo melius, quam illam, cum locis Ioh. I, 1. 14. 18. XVII, 5. (cf. § V. XII.) aliisque conuenire, manifestum sit; esse omnino arbitramur, cur nostram sententiam illi praeferamus. Ceterum facile largimur, eam

sed varii cogitandi modi, atque ita facile scripturae loca conciliabuntur. Et certe in scriptura nulla plane cernitur differentia inter patrem, filium et spiritum sanctum, nisi quod varia agant seu cogitent: Nam agere et cogitare in spiritu idem est" P. 21. autem addit: "Sciendum est, me supponere, naturam Diuinam certo modo cogitantem ita cum Christo homine coniunctam fuisse, ut nomina et proprietates hominis et Dei mediatori, seu Diuinitati ac humanitati, ut unicum compositum constitutibus, simul considerari uiderentur, quemadmodum hominis mentis et corporis proprietates tribuuntur".

eam, quam nos defendimus, Diuinitatis Christi descriptionem nec ad pietatem nec ad tranquillitatem animi maiorem vim habere, quam illam, quae Noetianis, Modalistis aliisque probata est.

Haud paulo longius a nostra sententia discedunt *Sociniani* (nam de Sabellio, Artemone aliisque nil attinet figillatim dicere), qui Photini fere decreta sequentes Christo humanam tantum naturam tribuunt, e Maria oriundam, ¹⁵¹ at prestantissimis dotibus ornatam, et post mortem a summo Deo imperio Diuino summaque in omnia potestate donatam. Sed hi ipsi in duas partes abeunt, *adorantium* et *non adorantium*. Illi cum Fausto Socino et G. Blandrata Christo, quamuis Diuina natura destituito, adorationem deberi statuunt: Hi cum Chr. Franken religiosum cultum profus illi negandum esse, defendunt. ¹⁵² Comparaturi igitur nostram sententiam cum Sociniana, primum, quale sit id, de quo inter omnes omnino

151. cf. Catech. Racov. Cap. de persona Christi p. 120. seqq. ed. Oeder. Ioh. CRELLII de uno Deo patre libri duo Irenop. 1656, &c.

152. cf. disputat. inter Faustum Socinum et Chr. Franken de honore Christi in Bibl. frat. Polon. T. II. p. 767. seqq.

nino Socinianos conuenit, deinde, quid de iis, quae dissentientium partium cuique propria sunt, statuendum sit, dispiciemus. Atque illa quidem, quae Socinianis omnibus communis est, de natura Christi deque imperio ipsi post mortem collato opinio eiusmodi est, ut, si ad rationis normam exigatur, non minoribus certe, si cum sacris litteris conferatur, multo maioribus etiam difficultatibus, quam nostra prematur. Quod enim in catholica Diuinitatis Christi descriptione repugnantiam inesse clamant Socini asseclae, id precario sumi, neque ullo argumento vinci posse, supra (§ XIV.) demonstrauimus. Quod autem comprehendere ratione nequit ea, quam nos sumimus, patris ad filium relatio, id nec ad euertendam nostram doctrinam valere, nec a Socinianis, si constare sibi ipsi velint, vitio nobis dari potest. Quomodo enim merus homo ad tantum fastigium euehi potuerit, ut in Diuini imperii societatem veniret, quae sine naturae Diuinae communionem locum plane non habere videtur, aiente certe sensu cogitari haud potest. Scripturaria autem argumenta si quaeras, inuenias sane in Socinianorum ¹⁵³ scriptis tantam loco-

153, cf. maxime *Ioh.* CRELLII I, modo cit.

locorum, quibus hypothefin suam tuentur, multitudinem, ut, si ex numero tantum, non ex pondere argumentorum aestimanda esset probabilitas, palma omnino illis concedenda esset. Prouocant nimirum tum vniuersè ad omnia illa, quae §. XV — XVII. allata sunt, dicta, tum ad ea imprimis, in quibus *humanae naturae* affectiones infirmitatesue Christo tribuuntur, vel insignes praerogatiuae *a patre ipsi praemii loco* (Phil. II, 9, seqq.) concessa commemorantur. ¹⁵⁴

At

154. Quod Iesus minus clare ac definite, quam Apostoli, de sua ad patrem relatione locutus est, nec vnquam sibi ipse creationem mundi tribuit, (nam hoc etiam argumento uti posse videntur Sociniani) id offendere nos vix poterit, si cogitemus, nequaquam consentaneum fuisse Diuinae sapientiae, ut Iesus ipse de Diuinitate sua assertiones tanta, quanta Apostolorum de eadem re institutio, luce radiarent. Primum enim id flagitabat Diuina sapientia, ut *sensim sensimque* Iudaei ab illa nimis arctis limitibus circumscripta cogitatione de Dei vnitatis abducerentur, et vera de Messiae persona notione imbuerentur. Accedit, quod ita tulerunt consilii Diuini rationes, ut Iesus nostro commodo per totam vitam suam terrestrem humillimam sortem experiretur, cum qua quidem continuam eamque illustrissimam Diuinae maiestatis manifestationem (Phil. II, 6.) consistere non potuisse, facile intelligitur. Exantlata autem morte malisque omnibus nostro commodo perferendis, cum praemii loco ad summam dignitatem euectus et Diuini imperii consors ac nobilissimorum quorumque spi-

At si cogitemus, cum nostrae ecclesiae doctrina omnia ista, quae a Socinianis congeruntur, loca (cf. § XV — XVI.) salvis hermeneuticis legibus, conciliari, cum Sociniana autem de natura Christi hypothese ea, quae §. VI — IX. XII. explicata sunt, Apostolorum et Christi ipsius effata nullo modo consistere posse, non possumus non statuere, cum s. litterarum systemate oppido pugnare eam, quam Sociniani uniuerse de persona Christi fouent opinionem. Tanto minus autem huic sententiae nostram praefendam esse dubitamus, cum Sociniana scholae affectas, ubi ad locum de *adoratione Christi* veniunt, in nouum eumque difficillimum nodum incidere videamus. Qui enim religioso cultu prosequendum illum esse, cum Chr. Franken¹⁵⁵ prorsus negant, eos locis Ioh. V, 23. Hebr. I, 6 Phil. II, 10. 11. (coll. Ies. XLV, 24.) nullo

mo-

rituum imperator declaratus esset homo Iesus; tum utique consentaneum erat, inter homines quoque Diuinam Christi maiestatem in plenissima luce collocare.

155. E recentioribus praeter alios huc referendus LINDSEY, refutatus ab auctore libri: *Remarks on Mr. LINDSEY'S Dissertation upon praying to Christ, in which the arguments he there proposes against the lawfulness of all religious addresses to the Lord Jesus are examined.*

modo satisfacere posse, ab ipso Fausto Socino¹⁵⁶ egregie demonstratum est. Qui autem cum

156. cf. Disput. not. 152. cit. et epist. Socini *de invocatione Christi Bibl. fratrum Polonus*. T. 1. p. 353. seqq. [vbi inter alia haec legas: "Hic (Ioh. V, 23.) primum audis, Deum velle, ut Christus honoretur, sicut ipse honoratur: ex quo aperte intelligitur, Christum eo genere honoris a nobis afficiendum esse, quo ipse Deus afficitur, et consequenter a nobis adorandum esse. Nam honoris genus, quo Deum afficimus, adoratio sine dubio est. Tamen enim particula sicut plenam similitudinem necessario non significat . . . tamen ut aliquam peculiarem similitudinem significet, necesse est. Nam si nulla alia esset similitudo, nisi prorsus generalis, i. e. in eo simpliciter, quod uterque honoratur; inutilia et vana omnino fuissent verba illa: Sicut honorificant patrem. Et ne quis putet, honoris similitudinem istam in eo tantum consistere, quod doctrinae et praeceptis Christi non minus sit parendum, quam Dei doctrinae et praeceptis pareatur . . . animaduertatur causa honoris, quae est, quia Deus dedit Christo omne iudicium . . . i. e. omne regimen ac gubernationem ecclesiae ei commisit — Patet igitur ex his Christi verbis, Deum velle, ut Christus adoretur et Diuino cultu afficiatur; quae expositio Diuinae voluntatis nihil aliud est, quam praeceptum, ac proinde patet, existare praeceptum de Christo adorando. Deinde vides, ex iisdem verbis manifeste colligi, gubernationem et potestatem a Deo Christo concessam tanti esse ut ipsa per se moneat, Christum esse adorandum. — Habemus expressum aliud testimonium Hebr. 1, 6, vbi verba illa Pl. XCvii, 7. Et adorent eum omnes Angeli Dei manifeste ad Christum referuntur, ad ostendendum, quanto Christus excellentior omnibus Angelis sit.

cum hoc adorandum esse Christum defendunt, quamuis Diuina natura carentem, in aliam incurrunt haud leuiorem sane difficultatem. Et enim constans erat V. T. doctrina religioso cultu neminem praeter *Iehouam coeli terraeque creatorem* (Ies. XLII, 8. XLVIII, 11. seqq. Ier. X, 11. etc.) afficiendum esse. Num autem credibile est, vel Deum ipsum, vel Iesum et Apostolos, quos tum vniuerse prophetarum oraculis Diuinam auctoritatem tribuisse tum illam ipsam etiam doctrinam diserte (Math. IV, 10 Gal. IV, 8. 9. etc.) confirmasse constat, ita secum pugnassee, vt Diuinum honorem ad rem creatam transtulerint, et hominem, *μη Φυσει ουτα Θεου* (Gal. IV, 8.),

vt

„sit, vtpote qui ab ipsis omnibus adorari debeat. Neque hic „est opus ostendere, etiamsi verba ista in Psalmo ad Deum „ipsum referantur, tamen merito potuisse a Diuino illo scri- „ptore ad Christum referri. Nisi et scriptoris illius, et alio- „rum, quorum monumenta in sacro volumine extant, . . . „auctoritatem in dubium reuocare velimus. Quod si „Christus ab omnibus Dei angelis adorari debet; quanto ma- „gis ab hominibus, iis praesertim, quorum proprie est coe- „lestis rex et dominus“? Vix monitu opus est, haec aliaque argumenta a Fausto Socino allata, paucis mutatis, et additis (cf. quoad locum Ioh. V, 23. S. R. STORR *über den Zweck &c.* p. 198.) a nostrae etiam doctrinae defensoribus ad conuellendam eandem, quam oppugnare Socino l. cit. propositum erat, sententiam adhiberi posse].

vt *Deo* Iudaeis et gentilibus venerandum proposuerint? Quo quidem argumento quantopere vrgeantur, qui Catechismi Racouiensis placita sequuntur, eae ipsae, quas ad eludendam illius vim Fausti Socini acumen inuenit, vel responsiones vel calumniae luculenter demonstrant. Monet nimirum ¹⁵⁷ vir ingeniosissimus, si vel maxime concedatur, praeeptum illud de solo Deo adorando hanc vim habere, vt praeter Deum neminem vlllo modo adorandum esse declaret, tamen *post Christi glorificationem* etiamnum illud viguisse, iure negari posse. Sed ne illud quidem largiri necesse esse; Posse enim ita praeeptum istud intelligi, vt voce *solus* non excludantur, *qui Deo sint subordinati*. Christi autem adorationem summi Dei honori tanto minus derogare, cum et, qui Christo exhibetur cultus in Dei patris, qui tantam illi potestatem dederit, gloriam redundet, et inter honorem Deo debitum et Christo ¹⁵⁸, quamuis vterque eodem genere contineatur, non minima differ-

rentia

¹⁵⁷. cf. fragm. epist. Socini *de inuocatione Christi in Bibl. Frat. Polon.* p. 354.

¹⁵⁸. cf. l. modo cit. ex *Catech Racov. Qu.* 245, p. 447, ed. Oeder.

rentia intercedat. At ingeniosius haec, quam verius dici, imo secum ipsis pugnare Socinum eiusque affectas haud difficile est ad intelligendum Quomodo enim, quaeso, vel tolli potuisse decretum Diuinum non a ratione ad certum tempus vel locum spectante sed a natura Dei atque a creatione petitem vel post glorificationem Christi Apostolorum doctrina, τῶν μὴ φύσει οὐτῶν Θεῶν cultum aperte repudiante (Gal. IV, 8. 9.) ¹⁵⁹ sublatum esse praeceptum de uno creatore adorando, cum vlla veri specie asseri potest? Quod autem ita interpretandum illud esse dicitur, vt, qui subordinati Deo sint, non excludi existimandi sint; id quomodo vel cum consilio Dei, Israelitas a polytheismo vniuerse auocandi, cumque disertis prophetarum declarationibus (Ier. X, 11. Ies. XLIII, 10. &c.) vel cum clarissimis N. T. assertionibus (Matth. IV, 10. ¹⁶⁰ Gal. IX, 8. 9. Apocal. XIX, 10.) conciliari possit, non

¹⁵⁹. Adde Apoc. XIX, 10.

¹⁶⁰. Sumta Socini interpretatione, Christus vtique non ex praecepto illo ad quod prouocat, sed ex eo tantum argumentum ducere debuisset, quod *Subordinatus Deo non sit ὁ περιπαζων, nec tanta, quantum sibi tribuat* (v. 9. coll. Luc. IV, 6., *potestate praeditus*. Summum enim cultum a Christo postulasse tentatorem, a superiore quodam potestate suam repotentem (Luc. IV, 6.) credibile omnino non est.

non video. Nec maiorem veri similitudinem prae se fert, quod de differentia inter honorem Deo et Christo debitum constituenda addit Socinus et Racouienſis Catechiſmus.¹⁶¹ Nam et iisdem verbis, quibus Iehouae in V. T. cultum Diuinum (Hebr. I, 6. coll. Pf. XCVII, 7. Phil. II, 10. II. coll. Ief. XLV, 23. 24.) afferi, in aprico est; et contextum nullam afferre necessitatem, de inferiore quodam cultu cogitandi, haud difficile est ad intelligendum. Esto vero, verbis illis summae adorationis descriptionem non contineri; Esto, vniuerſe vera esse tum exegetica tum philosophica principia, quibus ad tuendam suam de honore Christo debito eiusque natura hypothesin vtuntur Faustus Socinus eiusdemque sectatores; quomodo, quaeso, *ſi ſibi ipſi conſtare velint, vel patri summam adorationem deberi vel Angelorum cultum illicitum eſſe probare e ſ. litteris poterunt?* Prouocant, vt illud vincant, ad locum I Cor. VIII, 6. Quid
vero

161. [Generalis honoris Diuini laorio in Catech. Racouienſi (Qu. 212-215. p. 432. ed. Oeder.) ita finitur, vt, quomodo cum definitione hac conciliari poſſint, quae in eodem libro tum vniuerſe de honore Diuino Christo exhibendo (Qu. 236: p. 442. ed. cit.), tum etiam de permagno diſcrimine inter cultum Deo et Christo debitum intercedente, (Qu. 249. p. 447. praecipiantur, equidem non perſpiciam].

vero (liceat enim mihi Socinianam interpretandi rationem imitari) si voce Θεός inferior vel factus aliquis Deus significetur? Quid si per patrem tantum Θεός ΗΜΩΝ, non absolute summus Deus, intelligatur? Obstat, inquit, quod et ΕΙΣ Θεός et is esse dicitur, εἰς ἃ τὰ πάντα sūt. At Christus certe eodem versu (cf. Eph. IV, 5.) ΕΙΣ κυριος ita appellatur vt superior κυριος non excludatur. Vocem τὰ ΠΑΝΤΑ autem saepius ita accipi, vt non omnia uniuerse complectatur, ex locis Ioh. I, 3. (cf. not. 58) Col. I, 16. &c. patet. Vrgent porro illud Christi effatum Ioh. XVII, 3. At vocem μονον in iis maxime, quae de Iehoua agunt, locis frequenter ita vsurpari, vt idola tantum excludantur, ipsi concedunt. Addunt denique his aliisque locis 162, in quibus diserta patris mentio fit, complura alia, quae Deo vel Iehouae summum honorem asferre videntur. Sed ne dicamus, temporaria forte fuisse illa de vnus Iehouae adoratione decreta; quonam, quaeso, argumento euincant, nisi secum ipsi pugnare velint, in loco v. g. Matth. IV, 10. (coll. Deut. VI, 13) vel vocibus προσκυνειν (cf. Hebr.

162. Veluti Eph. IV, 6. 1 Tim. II, 5, &c. Sed de his sigillatim dicere, nil attinet, cum vel minorem ad probandum vim habeant, quam Ioh. XVII, 3. et 1 Cor. VIII, 6. vel, quae de his locis dicta sunt, facile ad illa transferri possint.

Hebr. I, 6.) et λατρευειν *summam* adorationem denotari, vel verba αυτω μονω hanc vim habere, vt non *fictitia tantum gentilium numina* excludantur, sed *neminem plane praeter Iehouam* adoratione dignum esse, asseratur? At *summa* certe adoratio, pergunt *sorte*, ei debetur, qui *creator vniuersi* est, atque *ex se ipso* Diuinum in nos imperium habet. Damus vtique hoc facile: At vnde eum, qui pater vel Iehoua dicitur, creatorem mundi esse atque ex se ipso Diuinum imperium habere probabunt Sociniani? Quid enim, si de *reformatione* quadam terrae intelligantur illa loca, quae de *creatione vniuersi* agere supponunt? Quid si Iehouae et potentiam, quae ad perficiendum istud opus requirebatur, et imperium in homines aliosque spiritus a superiore Deo concessum esse sumatur? Nam et vocibus κτισειν et אלהים saepe *reformationem* significari, et attributa Diuina cum re creata communicari posse, negare profecto non possunt Sociniani. Cogitur ergo, Faustum Socinum, et qui a partibus eius stant, ne primum quidem, quod maxime vrgent, dogma de summa patris Deitate summoque cultu ipsi praestando ita euincere posse, vt sibi ipsi consent.

Sed

Sed in alium etiam nodum incidunt, qui cum Fausto Socino faciunt, quem quomodo expedire possint, non intelligo. Negant nimirum, *Angelos* religioso quodam cultu prosequi licere, sed ita negant, ut secum ipsi non satis consentire mihi videantur. Si enim Christo non propter essentiam, sed propter *potestatem* excellentem ¹⁶³; quam absolutissimam quidem vocant, at minorem tamen Dei potentia fingunt, adeoque *finitam* esse concedere debent Sociniani, adoratio debetur; quidni Angelis quoque multo minore quidem, quam Christus, at insigni tamen potestate ¹⁶⁴ praeditis, religiosum cultum,

163. cf. Bibl. frat. Polon. Tom. II. p. 769. seq. 775.

164. Angelos tum uniuersae insigni potentia praeditos esse, tum magnam etiam in terram eiusque incolas potestatem exercere, complura s. litterarum maximeque Apocalypseos, cuius Divinam auctoritatem agnoscunt Sociniani, loca planissime docent. Nec in dubium hoc vocare videtur *Faustus Socinus*, qui (*Bibl. fr. Pol. T. I. p. 751. seq.*) non modo Angelis gloriam non paruum imperiumque quoddam tribuendum esse asserit, sed, quod maxime notandum, hoc etiam addit: “Quod dicitur (ab iis, qui Deum Gen. I. 26. angelos allocutum esse negant), “indignum esse Angelos vlla ratione creationis participes facere, dicimus, quam longissime a vero aberrare eos, qui ita ratiocinantur, cum apertissimum sit, Deum iis creaturis, quarum ministerio ad opera excellentissima facienda utitur, id

tum, gradu tantum ab eo, qui illi exhibetur, differentem, praestare liceat? Num propterea hic honos illis negandus, quod religiose coli non possunt, quin summi Dei gloria imminuatur? At in ipsam Dei gloriam redundet necesse est cultus, quo Angeli propter potestatem, a Deo ipsis collatam, afficiuntur. Num forte praecceptum illud (Matth. IV, 10. coll. Deut. VI, 13) de vno Deo adorando eo valet, ut Angelis prorsus abiudicandus sit cultus religiosus? At ita illud interpretandum esse docet Socinus ut voce *solus* non excludantur, *qui Deo sint subordinati*. Quo sumto, illud etiam argumentum cadit, quod ab Angeli illius (Apoc. XX, 10.) cultum a Iohanne oblatum deprecantis, et, de vno Deo adorando monentis, declaratione petere solent. Num enim vti poterit hoc argumen-

to

id tribuere, et cum illis communicare, quod ipsius proprium est. — — — Antequam homo vere homo esset, formatum primum e terrae puluere eum fuisse legimus, et deinde inspiratum siue insufflatum fuisse in faciem seu potius in nares eius spiraculum vitae i. e. spiritum vitalem. Qua licet a Deo facta esse dicantur, vix tamen fieri potest, quin Angelorum ministerio in ipsis Deus sit usus, ut verba formare s. fingere, et inspirare s. insufflare demonstrare possunt".

ro, si quis cum Fausto Socino aliam, quam quidem Angelus cum Iohanne locutus praecepti de solo Deo adorando interpretationem supponat? At nullus certe in sacris litteris prostat locus, in quo iniungatur Christianis angelorum cultus. Sed licitum esse posse, quod praeceptum non est tum per se patet, tum Socinus etiam largiatur necesse est, qui et *inuocationem* Christi, quam ab *adoratione* distinguit, ¹⁶⁵ quamvis praecepta non sit, licitam tamen esse, et ipsam adorationem, si vel maxime nullum de ea mandatum exstaret, negari tamen ipsi non posse, pronuntiat. Longum esset, fusius haec persequi: Sed ex iis quae diximus, satis, credo, apparet, *ουσιαστων* esse Socinianorum, qui adorandum Christum esse concedunt, doctrinam. Omnino autem hoc iure asserere posse nobis videtur, quo altiore ¹⁶⁶ loco Christum ponant Sociniani, eo minus

165. cf. *Bibl. fr. Pol.* T. 1 p. 354. seq. ¹

166. Magnificentius Fausto Socino de Christo sentit Samuel PRZIPCOWIUS, qui duas omnino naturas, humanam et Diuinam in Christo agnoscendas esse, sed non simul existentes, statuit, filiumque Dei nunc in coelo regnantem *non humanam, sed coelestem ac Diuinam naturam* habere, *utpote in proprie dictam Diuinitatem genitam*, asserit (cf. Opp. eius

minus ipsorum placita secum ipsa et cum sanioris philosophiae principiis consentire: quo inferiore, eo maiorem ipsos clarissimis N. T. dictis vim inferre debere. Dubitari igitur vix potest, nostram de Diuinitate Christi sententiam, ponderatis omnibus, praefendam esse illi, quam Sociniani, siue adorantes, siue non adorantes tuentur.

§. XIX.

Restat, vt de iis breuiter dicamus, qui in eo quidem nobiscum consentiunt, vt personale inter patrem et filium discrimen ante iam, quam e Maria natus esset Iesus, intercessisse statuunt, sed ita discrimen illud definiunt, vt *omnino* tollant. In quorum numerum referendi sunt

eius p. 453. seqq.) At hoc sumto, illud profecto efficitur, vt humana Christi anima prorsus annihilata, in eiusque locum spiritus attributis vero Deo propriis praeditus substitutus fuerit. Quod quantum tum a sana ratione, tum a *l.* litteris, *eundem* Christum, qui in his terris versatus est, in coelis regnare clarissime affirmantibus, abhorreat, nemo non videt. Accedit, quod *unitas* Dei nullo modo consistere potest cum Przypcovi sententia, qui in Christo inde ab exaltatione, (quam vocant) attributa *vero ac proprie dicto Deo propria, Diuinæ essentiae et naturæ perpetua pedissequa*, inesse diserte affirmat,

sunt tum *Tritheitae*, si qui erant, filii *scilicet* ei, qua pater praeditus est, prorsus aequalem, at numero tamen ab hac diuersam existimantes, tum illi, qui naturam Christo et humana et angelica superiorem tribuunt, sed inferiorem tamen filium patre faciunt. Et illorum quidem sententiae refellendae, non est, cur immoremur, cum manifestum sit, nullo modo eam cum dogmate de vnitae Dei (cf. §. X.) consistere posse. Horum autem de Diuinitate Christi doctrinam ita cum nostra comparabimus, vt, missis rigidioribus Arianis, eorum maxime rationem habeamus, qui vel cum antiquioribus Homoeufianis, filium *similem patri nat scilicet* esse dicunt, vel cum ¹⁶⁷ *Clarkio* aliisque filium
om-

167. "*The Father alone*, inquit Clarkius (in the 'scripture doctrine &c. P. II. §. V.) is *Self-existent, Underived, Unoriginated, Independent; made of None, begotten of None, Proceeding from None* The Father (§. VI.) is the Sole Origin of all Power and Authority, and is the Author and Principle of what soever is done by the Son or by the Spirit. The Father (§. VII.) Alone, is in the highest, strict, and proper sense, absolutely Supreme over All. The son (§. XII.) is not Self-existent, but derives his Being or Essence, and All his Attributes, from the Father, as from the Supreme Cause. In what (§ XIII.) particular Metaphysical Manner, the Son derives his Being or Essence from the Father, the Scripture has

omnium, quae communicari possint, attributorum Diuinorum participem, at in modo tamen existendi et ordine agendi inferiorem patre esse, statuunt. Hi igitur tum pleraque illorum, quae §. XVI. seq. attulimus, locorum, tum maxime loca Ioh. XIV. 28. 1 Cor. XI; 3. XV, 28. Col. I, 15. Phil II, 6 sqq. cum illis

has no where distinctly declared; and therefore men ought not to presume to be able to define. The Scripture, (§. XV) in declaring the Son's Derivation from the Father, never makes mention of any Limitation of Time; but always supposes and affirms him to have existed with the Father from the Beginning, and before All Worlds. Whether (§. XVII.) the Son derives his Being from the Father, by Necessity of Nature, or by the Power of his Will, the Scripture hath no where expressly declared. By the Operation (§. XXVI.) of the Son, the Father both made and governs the World. Concerning (§. XXVII.) the Son, there are other the greatest Things spoken in Scripture, and the Highest Titles ascribed to him; even such as include All divine Powers, excepting absolute Supremacy and Independency, which to suppose Communicable is an express Contradiction in Terms. The Son, (§. XXXIV.) whatever his metaphysical Essence or Substance be, and whatever divine Greatness and Dignity is ascribed to him in Scripture; yet in This He is evidently Subordinate to the Father, that He derives his Being and Attributes from the Father, the Father Nothing from Him. Every Action (§. XXXV.) of the Son, both in making the World, and in all other his Operations; is only the Exercise of the Father's Power, communicated to him after an ineffable manner.

illis, in quibus mundi creatio omninoque summa quaeque ac Diuinissima, filio tribuuntur, optime conciliari posse putant, si *λογον* Diuinis quidem attributis praeditum, sed a patre quocunque modo productum vel generatum, atque in omnibus, quae agat, eidem subordinatum esse, sumatur. Et fatendum omnino est, in eorum, quae de Christo agunt, oraculorum numero (si a Rom. IX, 5. discefferis) nullum fere esse, quod non satis commode interpretari possint Homoeusiani et Clarkiani; esse forte etiam, quae, si per se spectentur, facilius ab illis, quam ab Homoeusianis, explicari possint. At cum nullum certe, qui omnino non possit, saluis interpretandi legibus, ad nostram sententiam aptari, ¹⁶⁸

lo-

168. De loco Col. 1, 15., ad quem Harwood aliique vrgent, tenendum, verba *πρωτοτοκος πασης κτισεως* vel ad hominem Iesum, utpote summum inter omnes res creatas ob unionem cum Deo locum obtinentem, refertur, vel, si ad *λογον* trahatur, eo sensu accipi posse, quo Deus ipse (observante Wolfio ad h. l.) a Iudaeis *primogenitus mundi* dicitur (cf. S. R. DOEDERLEIN *Institut. Th. Chr. P. II, p. 257.* ed tert.) [Locum autem Phil. II, 6-8, quamvis ad probandam vel roborandam nostram de Diuinitate Christi doctrinam (vbi velunt quidam) adhiberi, meo quidem iudicio, hand possit, tamen conciliari cum eadem ita posse, ut vel omnia quae v. 6-8. de Christo enuntiantur, vel ea certe, quae v. 8. eidem tribuuntur,

locum afferre queant, facile intelligitur, omnem cum illis disceptationem eo redire vt quaeratur, vtrum cum scripturarum doctrinae systemate et senioris philosophiae principiis, vtrum secum ipsa etiam satis consentiant minoribusque, quam nostra doctrina, difficultatibus premantur Homoeufianorum et Clarkianorum placita. Atque illud quidem iure a nostris theologis negari, vel ex iis intelligitur, quae §. XI. disputata sunt. Sed sumamus etiam tantisper, exegetica, quae §. cit. in medium protulimus, argumenta non tantum roboris habere, vt non possint ab Homoeufianis vlla ratione vel labefactari vel conuelli; sumamus tantisper, vnitatem creatoris vel Dei adorandi e sacris litteris non ita euinci posse, vt Homoeufianorum obiectionibus profus satisfiat; sibi ipsi certe non constare illorum systema, ita

pro-

tur, ad humanam eius naturam trahantur, a praestantissimis interpretibus ostensum est, (cf. b. ZACHARIAE *Bibl. Theol.* III. Th. p. 201 seqq. S. R. DOEDERLEIN *Institut. Theol. Chr.* P. II. §. 231. obf. 4. S. R. STORR *Dissert. in epist. ad Philipp.* Tub. 1783. p. 18. seqq.) De ceteris locis cf. observationes, supra §. XV. allatas, quibus hanc vnam addendam putamus, nullum omnino in s. litteris exstare locum, in quo Christo qua *creatori*, vel omnino *in eo, in quo ante natiuitatem versabatur, statu*, perfectionem aliquam vel dignitatem a Deo collatam esse, asseratur]

probari poterit, si paucis, mutatis, ad Homoeufianos transferantur, quae de Socinianis, adorationem Christo asserentibus, §. superiore diximus. Fac enim, oracula illa de vno Iehoua vel Deo adorando non eo valere, vt praeter Iehouam nemo religioso cultu prosequendus esse censendus sit; fac, idolorum tantum cultui opponi prophetarum de solo Iehoua colendo decreta; fac, eas voces, quae adorationem significant, nonnunquam de *subordinato* cultu in s. litteris vsurpari; fac denique, communicari posse cum spiritu a summo Deo distincto Diuina attributa; quo tandem argumento euinci poterit, *summum atque independentem Deum* illum esse, qui *pater* et Iehoua in s. litteris dicitur? Num ex eo hoc cogitur, quod I Cor. VIII, 6. *Εἰς Θεός* appellatur? At Christus eod. v. *εἰς υἱός* ex Arianorum et Homoeufianorum mente ita dicitur, vt *subordinatus* alii *υἱός* sit ¹⁶⁹. An ex eo forte, quod

Mo-

169. [Nec firmiter argumentum e versu 4. ducere posse Homoeufianos et Clarkianos, locum hunc cum Ies. XLIII, 10. II, XLIV, 6-8. &c. comparanti facile, credo, patebit. Si quis vero sit, qui putet, et his locis et illo *summi* Dei vnitatem ita asseri, vt plures *veros* Deos esse non negetur; is quomodo

Mosaicum illud oraculum, Deut. VI, 4. ex-
 flans, a Christo Marc. XII, 29. repetitur? At
 cum limitatione quadam hoc accipiendum esse
 largiantur necesse est, qui Christum etiam verum
 Deum esse fatentur. Quid igitur, si vel fictitiis
 tantum gentilium Diis effatum illud opponi, vel
 Iehouam inter eos, qui *ad nos pertineant* (qui
 Θεοι ημων v. 29. sint) Deos principem locum
 obtinere, sumatur? Idem de ceteris similibus,
 quae a Clarkio (in *the scripture-doctrine of the*
Trinity P. I. Ch. I. S. I.) producuntur, locis
 valere, facile est ad intelligendum. At ad pa-
 trem tamen, instant forte Homoeusiani et Clar-
 kiani, tanquam *primariam causam* creatio
 mundi refertur: pater enim per filium (Hebr. I, 2.)
 mundum condidisse dicitur. Esto vero, prima-
 rium nostri mundi auctorem esse patrem: At quo
 iure ex hoc, *independentem summumque* Deum
 eundem esse, colligere possunt, qui ea omnia,
 quae

interpretationem hanc cum contextu et consilio dicentis con-
 ciliare possit, equidem non video. Etenim (ut de Paulino
 tantum loco dicam) τοις ΛΕΓΟΜΕΝΟΙΣ Θεοις non
summum proprie (quem vnum esse, ex gentilibus etiam com-
 plures agnouerunt), sed *verum Deum* (cf. Gal, IV, 8. 9.)
 opponi, dubitari vix potest].

quae ad créationem requiruntur, attributa in spiritus summo Deo inferioris natura inesse posse statuunt? Efficitur ergo illud, vt sibi ipsi ¹⁷⁰ non satis constet Homoeufianorum et Clarkianorum systema. Quod confirmatur etiam philosophicis quae supra (§. XI.) exposuimus argumentis ¹⁷¹. Accedit, quod non leui difficultate vrgeri eos videas, vbi ad locum de *exinani-*
tio

170. Eodem vitio laborat ea, quae a *Paulo Maty* in medium allata est, theoria, ingeniosa sane, atque ad expediendas exegeticas quasdam difficultates satis apta. Sumit nimirum vir acutus, *Λογον* esse spiritum finitum, ante conditum orbem ab infinito et increato spiritu, qui patris nomine in s. litteris insigniatur, productum, et cum eodem personaliter vnitum (cf. *Mofhemii modesta inqnisitio in nouam dogmatis de S. Trinitate explicationem, quam Cl. P. Maty nuper proposuit. Helmst. 1735. et Antonii Driessen examen sententiae quam D. Paul. Maty proposuit Groningae 1733.*) At quomodo probare possit Maty, quod de *Patre* asserit, quin secum ipse pugnet, equidem non video. Quid enim, si quis Patrem aequae ac filium, *finitum* spiritum esse, et propterea tantum (1 Cor. VIII, 6, &c.) summi Dei elogio ornari contendat, quod *intime vnitus* cum infinito spiritu sit? Quid si baptismalem formulam (Matth. XXVIII, 19.) magis fauere huic, quam Matyi, de Diuinitate patris sententiae asserat? Num refellere hunc, qui cum Matyo faciunt, ita poterunt, vt secum ipsi consentiant? Accedit, quod *trium naturarum* (Dei *Λογον* et hominis Iesu) vniionem iūmit Maty, adeoque non minus certe *μυστηριον*, quam nos, statuit.

171. [Addi his possunt, quae TOELLNERVS in *Theol. Untersuch. h. B. I. St. p. 33.* de hac causa disserit].

tione, quam vocant, Christi veniunt. Nam nec s. litteris ¹⁷² consentaneum videtur, λογω tantam mutationem tribuere, quantam ipsum, cum σαρκί fieret, vel omnes vel plerique certe Ariani et Homoeusiani expertum esse sumunt, nec quomodo vel fieri potuerit, ¹⁷³ vt spiritus excellentissimus in statum obscurarum idearum detruderetur, vel, si fieri poterat, Diuina sapientia concedere ¹⁷⁴ id potuerit; non facilius certe, quam quod in nostra doctrina inest μυστηριον, comprehendi ratione posse videtur ¹⁷⁵.

Nulli.

172. cf. Hebr. 1, 12, "Σὺ Ὁ ΑΥΤΟΣ εἶ".

173. Difficultatem hanc profecto non minuunt, qui cum auctore anonymo commentationis, in Priestleys theological repository Vol. 1, p. 431. seqq. et in *Britt. Theol. Magazin* III, B. IV. St. p. 302. seqq. insertae, *Logon in humanam animam mutatum* esse sumunt.

174. cf. *Lardneri epist. contra Arianos scripta* in *Britt. Theol. Magazin* III, B. IV. St. p. 731. seqq.

175. [Ne in iis quidem dictis, quae de *exaltatione*, quam vocant, Christi agunt, explicandis satis feliciter versari mihi videntur, quos legere mihi contigit, Homoeusiani. Qui enim praemium Christi collatum in voluptate, e conscientia tantorum meritorum oriunda (cf. *Britt. theol. Magazin* III, B. IV. St.), positum esse volunt, ii, quomodo sententiae suae Apostolorum dicta quaedam, ad describendum gloriosorem Iesu statum pertinentia (veluti Phil. 11, 9. seq. coll. Eph. 1, 20 sq. Hebr.

Nulli igitur dubitamus, Homoeufianorum etiam et Clarkianorum de Diuinitate Christi hypothesi, vtut magnam veri speciem prae se ferenti, et, si practicum momentum spectes, nihil fere a nostra differenti, eam, quam § II. definiuimus, sententiam, vtpote cum vniuerso s. litterarum systemate melius consentientem, sibi que ipsi prorsus constantem, praeferre. Nam quod ab omni difficultate liberari haec nequit, id neminem certe offendet, Paulinae illius sententiae (I Cor. XIII, 9.) memorem:

EK ΜΕΡΟΥΣ ΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝ.

Hebr. 1, 3. X, 1. &c.), aptare possint, non video. Qui autem cum CLARKIO (I cit. P. II, § XLVII, seqq.) Logon post exantlatam mortem hoc a Deo praemium reportasse sumunt, vt, cum ante incarnationem a Iehoua distinctus non fuerit, sed cultum huic exhibitum participauerit (P. I. Ch. II. S. III. nr. 616. seq.), iam vt distincta a Iehoua persona adorari coeperit, ii, haud scio, annon *maiores* Christo *ante incarnationem*, quam post hanc honorem obtigisse, confiteri cogantur].

C o r r i g e n d a .

- Pag. 34. not. 34. lin. 7. pro *nitimam* lege *intimam*.
— — — — — lin. 8. pro *tum* lege *atque*.
— 47. not. 63. lin. 11. pro *probabilissimum* l. *probabilissimum*.
— 51. not. 67. lin. 14. del. *ro* (.) post vocem: *Christum*.
— 53. not. 70. lin. 3. pro *describere* lege *uti*.
— 69. lin. 5. pro *De* lege *Dei*.
— — — — — lin. 6. pro *an* lege *ad*.
— — — — — pro *ve* lege *vel*.
— 69. not. 97. lin. 2. pro *vermisch* lege *vermischte*.
— 74. not. 106. lin. 1. pro *Tummo* lege *Summo*.
— 76. lin. 19. post: *praedito* adde: *spiritu*.
— 85. not. 119. lin. 15. pro *minus* lege *magis*.
— 87. not. 123. lin. 2. pro *himis* lege *nimis*.
— 91. not. * lin. 8. pro *differre* lege *differre*.
— 94. not. 126. lin. 6. pro *praesenti* lege *praesenti*.
— 106. not. 141. lin. 9. post *laudati* adde *allato*.
— 112. lin. 7. pro *confirmatum* lege *confirmatur*.
— 113. not. 150. lin. 1. pro **LIBENI** lege **LIBERII**.
— 115. lin. 3. pro *maioren* lege *maiozem*.
— 117. lin. 10. pro *concessa* lege *concessae*.
— 123. lin. 5. post: *verbis* adde: *Christo*.
— 132. not. 168. lin. 5. pro *trahatur* lege *trabantur*.
— 137. lin. 6. pro **NEC** lege **ET**.
-

Jg 2669

ULB Halle

3

007 669 097

VD 18

M.C.

IOANNIS FRIDERICI FLATT,
PHILOSOPHIAE PROFESSORIS TVBINGENSIS

COMMENTATIO,

IN QVA
SYMBOLICA ECCLESIAE NOSTRAE

DE
DEITATE CHRISTI
SENTENTIA

PROBATVR ET VINDICATVR.

*Εκ μερας γνωσμομεν. Οταν δε ελθη το
τελειον, τότε το εκ μερας καταργηθησεται.*

I Corinth, XIII, 9. 10.

GOTTINGAE,
SVMTIBVS VANDENHOECK ET RVPRECHT

1788.